

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOLI TARTU KOLLEDŽ

Maastikuarhitektuuri õppetool

Triin Saarepuu

**Taastatava ajaperioodi probleem Eesti mõisaparkide restaureerimisel ja
rekonstrueerimisel Puurmani, Saare, Võhmuta ja Õisu mõisa pargi näitel**

Magistritöö

Juhendaja: MSc Sulev Nurme

Tartu 2015

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus.....	5
1 Metoodika.....	8
1.1 Töös kasutatud metoodilised lähtekohad.....	8
1.2 Uurimisobjektid.....	8
1.3 Uurimismeetodid	9
1.3.1 Välitööd.....	9
1.3.2 Kaardianalüüs.....	10
1.3.3 Pargi väärtused ja seisundid	11
1.4 Terminoloogiline ülevaade	12
1.4.1 Autentsus	12
1.4.2 Terviklikkus.....	13
1.4.3 Konserveerimine	13
1.4.4 Restaureerimine.....	14
1.4.5 Rekonstrueerimine.....	15
1.4.6 Seonduvaid mõisteid.....	17
2 Ajalooline taust	18
2.1 Lühiülevaade Eesti ajalooliste parkide uuritusest lähiminevikus	18
2.2 Mõisamaastik Eestis.....	19
2.3 Eesti mõisaparkide stiililine periodiseering	21
2.4 Olulisemaid seisukohti restaureerimistemadel 19. ja 20. sajandil	22
2.4.1 Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc ja John Ruskin.....	22
2.4.2 Cesare Brandi	24
2.5 Restaureerimine Eestis Nõukogude perioodil ja taasiseseisvumise alguses	25
3 Erinevaid vaatenurki restaureerimisküsimustes kaasajal Põhjamaade ja Eesti näitel ..	28
3.1 Jukka Jokilehto	28
3.2 Restaureerimispraktika Rootsis	29

3.3	Juhan Maiste restaureerimise olemusest tänapäeva Eestis	30
4	Töö teoreetilised alused	32
4.1	Pargi seisundid	32
4.1.1	Seisundi määratlemise olulisus pargi restaureerimisel	32
4.1.2	Pargi ideaalne seisund	32
4.1.3	Pargi algne seisund	32
4.1.4	Pargi taastatav seisund	33
4.2	Pargi väärtused	33
4.2.1	Kultuuripärandi väärtuste hindamisest	33
4.2.2	Parkide väärtuste hindamine Eesti seadusandluse järgi.....	35
4.2.3	Loodusväärtused pargis	36
4.3	Parkide väärtuste määratlemine käesolevas töös	37
4.4	Parkide väärtuste hindamise eripärad ja probleemid	38
4.4.1	Muutuste käsitlemine pargi väärtuse hindamisel.....	38
4.4.2	Väärtuste suhtelisus.....	39
4.4.3	Mõisa konteksti muutumine	42
4.4.4	Aeg pargis.....	43
4.4.5	Kuidas ühendada pargis ajaloolist tänapäevasega?.....	45
4.5	<i>Genius loci</i> pargis	49
5	Näidisülesanded.....	53
5.1	Saare mõis (<i>Saarenhof</i>)	53
5.1.1	Saare mõisa pargi kujunemine	53
5.1.2	Väärtused Saare mõisa pargis	57
5.1.3	Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Saare pargis	63
5.2	Õisu mõis (<i>Euseküll</i>)	66
5.2.1	Õisu mõisa pargi kujunemine.....	66
5.2.2	Väärtused Õisu mõisa pargis.....	71
5.2.3	Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Õisu pargis.....	78
5.3	Võhmuta mõis (<i>Wechmuth</i>).....	81
5.3.1	Võhmuta mõisa pargi kujunemine.....	81

5.3.2	Väärtused Võhmuta mõisa pargis	85
5.3.3	Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Võhmuta pargis	93
5.4	Puurmani mõis (<i>Schloss Talkhof</i>)	96
5.4.1	Puurmani mõisa pargi kujunemine	96
5.4.2	Väärtused Puurmani mõisa pargis	101
5.4.3	Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Puurmani pargis	109
6	Järeldused	112
	Kokkuvõte	116
	Summary	119
	Kasutatud materjalid.....	121
	LISAD	130
	LISA 1. Saare mõisa park	131
	Lisa 2. Öisu mõisa park.....	136
	Lisa 3. Võhmuta mõisa park.....	142
	Lisa 4. Puurmani mõisa park	148

Sissejuhatus

Mõisaansamblite kujundamisel valitsenud kontseptsioon – arhitektuuri seostamine loodusega – on inimesele vastuvõetav. Mõisapargi ja mõisaarhitektuuri korrastamine inimese heaks ei ole ainult minevikuharrastus, ei ole nostalgia, vaid see on lootus, puhas õhk, panoraamid, aastaegade rütm, üksikpuude ilu, on miljöö, mis on vastandiks puhketsoonide moekõnelusele ja seal häirivale meelelahutuslikule lärmile. (Üprus 1975)

Vanad pargid on osa meie kultuuripärandist. Pärandi väärtustamine on oluline ajaloo mõistmiseks ja tulevastele põlvedele teadmiste edasi andmiseks, sest meie juured määravad meie identiteedi rahvusena. „Ilma mäleta ei ole inimest, ei ole tsivilisatsiooni ...“, ütleb Juhan Maiste (2009b: 15).

Sarnaselt Euroopale on Eesti mõisaparkide ajalugu kujundusprintsipi vaheldumiste ajalugu ja parkidest võib sageli leida viiteid mitmele stiilile (näiteks regulaarsed osad peahoone läheduses, vabakujulised kaugemates pargialades). Keeruliste ajaloosündmuste tõttu 20. sajandil on meie parkide olukord paljudel juhtudel halb, nad on olnud pikalt hoolduseta ja võsastunud, kannatanud väärkasutuse all ning sageli on kadunud muu pargiosis peale vanade puude. (Nurme 2008: 225; Sinijärv 2012: 43)

Ajalooliste parkide hooldamisel ja restaureerimisel kerkib mitmeid küsimusi, millele ei ole selget vastust. Konfliktid ja lahendamist vajavad momendid kerkivad näiteks pargi loodus- ja kunstiväärtuste vahel. Oluline küsimus on, kas park on pigem kunstiteos või bioloogilise mitmekesisuse näidiseksplar, liigirikas dendroaed. Vana pargi puhul tuleb otsustada, kas väärtus seisneb üksikus põlispuus või on üksikpuust tähtsam pargi tervikkompositsioon, kus igal puul on oma kindel ja ainuõige koht. Päevakorrale kerkib küsimus, kelle jaoks on pargid loodud ja kelle jaoks ajaloolisi parke tänapäeval korrastada ja taastada ning millistest põhimõtetest tuleks seejuures lähtuda. Tänapäevaks ei ole mainitud probleemid üheselt lahendatud ning uurimist vajab, mis pargi kaitsmisel prioriteetne ja kuidas lahendada väärtuste konflikte. (Nutt 2011: 154-155)

Parkide taastamisel Eestis on ajalooliste allikmaterjalide (kaardid, fotod, ülestähendused) vähesus sageli probleemiks. Üksikasjalikke kujundusplaanide on Eesti parkide kohta vähe säilinud ja tuleb arvestada ka seda, et kavand, mis joonistati paberile ei pruukinud samasugusena realiseeruda (Nutt 2008b: 195). Allikmaterjalide puudusel tuleb kõne alla konserveerimine, samas kui restaureerimine ja rekonstrueerimine eeldavad autentsete ajalooliste allikate olemasolu. Nara dokumendi artikkel 12 järgi sõltub meie võime mõista

pärandi väärtust sellest, mil määral saab asjassepuutuvaid informatsiooniallikaid võtta usutavate ja õigete ehk autentsetena.

Kui eesmärgiks on seatud vana pargi rekonstrueerimine, tuleb alustada algusest ehk uurida, milline võis park välja näha oma hiilgeaegadel. Pargimaastikku kui tervikut kirjeldavad kõige paremini ajaloolised kaardid ja plaanid, detailide täpsustamisel on abi vanadest fotodest. Kaartide ja fotode toel püstitatud hüpoteeside kontrollimiseks või ümberlükkamiseks annavad infot näiteks vanad puud ja ehitised, mis oma asukohaga kas toetavad või välistavad neid. (Nutt 2008b: 194)

Problemaatika, mis kerkib parkide restaureerimisel ja rekonstrueerimisel ning mis on käesoleva magistritöö peamiseks uurimisobjektiks, on taastatava ajaperioodi küsimus. Kuna parke on ajaloo jooksul ümber ehitatud ja laiendatud, on säilinud mitmete perioodide kihistusi. Parkide restaureerimisel ja rekonstrueerimisel peab tuginema teaduslikele põhimõtetele ehk autentsetele osistele ja dokumentidele, kuid kui allikmaterjale on piiratult, pole tihti võimalik taastada pargi lühemat ajajärku, „... vaid pigem esile tuua ja/või rõhutada mingit perioodi või protsessi, jättes alles ka kõik muud materialiseerunud ajahetked, mida sel momendil saab väärtuslikuks pidada ning mis suudavad rääkida pargi loo, olles selle ajaloolise atmosfääri aluseks. Millistele neist enim tähelepanu pöörata, sõltub kindlasti väärtuskandjate säilivusest seisundist ning kindlasti ka tähenduslikkusest.“ (Nurme 2014: 154)

Taastatava ajaperioodi küsimus kerkib praktiliste otsuste tegemisel ning on seotud pargi väärtuste määratlemise, väärtuste prioriteetsuse selgitamise ning väärtuste omavaheliste konfliktidega, sest igapäevases restaureerimistöös ei saa jääda reaalsete otsuste langetamisel ebakonkreetses (Nurme 2014: 143). Käesoleva magistritöö autorile teadaolevalt ei ole Eesti ajalooliste parkide kontekstis ajaperioodi küsimusega põhjalikult tegeletud. Küsimusele on tähelepanu juhtinud Sulev Nurme (näiteks Nurme 2009, Nurme 2014).

Objekti taastamise aluseks ajaperioodi või ajahetke valides peavad sellel ajaperioodil või ajahetkel objektile omased väärtused olema piisavalt tähtsad ja kaaluma üles teiste väärtuste võimaliku vähenemise. Tehtavate tööde käigus võib suurened objektie esteetiline ja kasutusväärtus, väheneda võib teaduslik väärtus. See on ka põhjuseks, miks nende objektide puhul, kus teaduslik väärtus on esmane (näiteks arheoloogilised leiud), rakendatakse konserveerimist. (Konsa 2014)

Käesolevas magistritöös käsitletakse ajaloolist mõisaparki kui väärtuslikku kultuurimälestist ja ehitismälestist (Muinsuskaitseseadus, § 3). Seetõttu on töös eelkõige tähelepanu pööratud pargile kui kindla kompositsiooniga arhitektuurilisele ruumile ja kunstiteosele, mille mõtestamise juures on olulised selle kunstilised ja esteetilised väärtused.

Magistritöö üldine eesmärk on anda ülevaade ajaperioodi valiku probleemist Eesti mõisaparkide taastamise kontekstis: miks see probleem tekib ja millised on kaasuvad probleemid. Töö peamiseks uurimisküsimuseks on: millist ajaperioodi on pargis võimalik või otstarbekas rekonstrueerida või restaureerida arvestades Eesti mõisaparkide spetsiifikat. Töös analüüsitakse seda probleemi valitud mõisaparkide kui näidisülesannete toel. Välitööde eesmärk on kirjeldada pargi säilivust ja loetavust, selgitada välja pargi praegune seisund. Ajalooliste allikate põhjal on eesmärk esitada pargi ajaloolised seisundid, võrrelda neid pargi praeguse seisundiga ja analüüsida pargis aja jooksul toimunud muutusi. Selle baasil saab selgitada välja, kas restaureerimine/rekonstrueerimine on võimalik ja kui, siis millises faasis ning millist ajaperioodi taastamiseks valida. Pargis toimunud muutuste analüüsimisel ja kirjeldamisel ning pargi ajalooliste seisundite tänapäevasega võrdlemisel kasutatakse pargi väärtuste määratlemist.

Restaureerimis- ja rekonstrueerimisotsuste tegemine tähendab keerukaid valikuid. Kui otsustada objekti taastada, siis selle käigus kaotatakse objekti vanusele viitavaid märke (ajaloolise pargi üheks väärtuseks on tema vanus). Kui jätta objekt nii nagu ta on, ei austata objekti looja tahet, kelle sooviks oli terviklik ja funktsioneeriv teos (ajalooliste parkide temaatikast alleede näide: alleed mõjuvad eesmärgipäraselt, kui nad on terviklikud ja esteetiliselt nauditavad ehk ühtlased ja eristatavad muust maastikust; siin tuleb mängu uusistutuste ja raiete küsimus). Kui valitud tegevused objekti säilitamiseks ja parandamiseks on invasiivse või ulatusliku loomuga, siis ei pruugi olla võimalik objekti endise situatsiooni taastamine ehk tehtu tagasi pööramine. Kui aga valida võimalikult vähese mõjuga tegevused, ei pruugi need olla piisavad, et objekti ja selle väärtusi edasise lagunemise või hääbumise eest kaitsta. (Appelbaum 2007: xviii)

Halb on tegevusetus, suutmatus valida, veel halvem vale tegevus, mis mälestise hävitab ja mida pole võimalik tagasi pöörata. Otsused, mida restaureerimisprotsessi käigus tehakse peavad olema põhjendatud, see tähendab, et need baseeruvad tõestatud faktidel ja uuringutel ning tööd dokumenteeritakse.

Autor tänab kõiki, kelle abil on käesolev magistritöö valminud.

1 Metoodika

1.1 Töös kasutatud metoodilised lähtekohad

Käesolev magistritöö on kvalitatiivne, tegeleb tähenduste ja väärtusküsimustega ning põhineb tekstianalüüsil, juhtumiuuringul ja arutelul. Käsitlev teema on keerukas ja mitmeplaaniline ning absoluutseid tõdesid sageli välja tuua ei saa, valitseb arvamuste paljusus. Allikmaterjalidena on töös kasutatud erialast kirjandust (sealhulgas artikleid, internetiallikaid ja arhiivimaterjale), ajaloolisi kaarte, skeeme, projekte ja fotosid.

Välitöödel ja kaardianalüüsil põhinevaid teadustöid on ajalooliste mõisaparkide teemadel varasemalt koostatud. Näiteks võib tuua J. Vaine 2009. aasta magistritöö „Eesti 18.-19. sajandi regulaarpark. Pargiruumi kompositsioon“, H. Mihkelsoni 2010. aasta magistritöö „Eesti 18.-19. sajandi regulaarpark. Pargi ja maastiku suhe“ ja E. Tarkini 2011. aasta magistritöö „Eesti regulaarne mõisaansambel maastikus. Uuring maastiku avatuse, mõisasüdame ulatuse ning teekoridoride muutustest“ (kõik tööd: Tallinna Tehnikaülikool). Kuna nendes töödes kasutatud meetodid on end hästi õigustanud, on sarnast lähenemist kasutatud ka käesolevas magistritöös.

Magistritöö on valminud järgmiste etappidena:

1. parkide rekonstrueerimist, restaureerimist ja konserveerimist puudutavate töö seisukohast oluliste mõistete selgitamine;
2. parkide rekonstrueerimist, restaureerimist ja konserveerimist puudutavate olulisemate teoreetiliste lähenemiste käsitlemine. Peamiste välisautoritena on vaatluse all näiteks John Ruskin, Cesare Brandi ja Jukka Jokilehto, Eestist Juhan Maiste;
3. valitud parkide arengu uurimine. Kaardianalüüs ja välitööd, et võrrelda parkide ajaloolisi seisundeid tänapäevase seisundiga;
4. kaardianalüüsi ja välitööde käigus kogutud andmete võrdlemine, väärtuste ning ajaperioodi valiku küsimuse analüüsimine, tekkivate probleemide analüüsimine;
5. tulemuste esitamine.

1.2 Uurimisobjektid

Töös on vaatluse all uurimisobjektid neljast perioodist pargikunsti ajaloos. Perioodideks on barokk, üleminekuperiood barokilt vabakujulisele ehk inglise stiilile, inglise stiil ja historitsism. Eesti parkide stiililist periodiseeringut on lähemalt käsitletud peatükis 2.3. Igast perioodist on valitud näidisülesandeks mõisapark, mille puhul on läbi viidud ajaloolise

tausta uuring ja välitööd. Parkide puhul oli oluliseks valikukriteeriumiks ajastuomane tüüpilisus, piisava ajaloolise allikmaterjali olemasolu ja pargi kujunduse loetavus tänasel päeval. Uuritavad pargid on muinsuskaitse all (Kultuurimälestiste riiklik register). Uuringus vaadeldakse põhjalikumalt pargialasid peahoone läheduses, aga mitte kaugemaid metsaparke või perekonnakalmistuid. Juhtumiuuringus käsitlemiseks on valitud alljärgnevad pargid:

- barokkstiil – Saare mõisa park Jõgevamaal, üks väheseid barokkparke Eestis, mis on praeguseni selgeltloetavana säilinud (Eesti pargid 1 2007: 328);
- üleminekuperiood barokilt klassitsismile – Õisu mõisa park Viljandimaal, mille algne kujundus oli barokne, kuid mida võib pidada üheks esimeseks pargiks Eestis, kus kohtab inglise stiili (Eesti pargid 2 2012: 598);
- inglise stiil – Võhmuta mõisa park Lääne-Virumaal, mõisakompleksi kuuluva vabakujundusliku pargi tüüpiline näide (Kultuurimälestiste riiklik register);
- historitsism – Puurmani mõisa park Jõgevamaal, üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77).

1.3 Uurimismeetodid

1.3.1 Välitööd

Välitööd koosnevad kolmest etapist. Esimene etapp on pargiga tutvumine, teine pargi kompositsiooni lugemine, selle kirjeldamine ja pargi eripära leidmine ning kolmas ankeedi täitmine, pargi kompositsiooni ja selle elementide fotografeerimine ja seoste skemaatiline esitamine (Nurme 2007: 6). Alusmaterjalidena tänapäevase olukorra kirjeldamisel on kasutatud Maa-ameti geoportaali aluskaarte ja ortofotosid (geoportaal.maaamet.ee), millele on kohapeal visandatud ülevaatlik tänapäevase pargi olukorda kajastav kompositsiooniskeem, mis hiljem on viidud digitaalsele kujule. Firenze harta artikkel 4 järgi moodustavad ajaloolise pargi arhitektuurilise kompositsiooni planeering ja topograafia, taimestik, struktuuri ja kujunduselemendid ning vee-elementid. Kompositsiooniskeemidel on näidatud pargistruktuur ja võtmeelementide paiknemine, muuhulgas on esitatud hoonete asukohad ja paigutus, põhiteede asukohad, avatud ja suletud alade omavaheline paiknemine, tähelepanuväärsed pargielemendid ja kompositsiooniteljed. Pargile iseloomulikud olulised detailid või probleemsed olukorrad on fotografeeritud.

Välitööde läbiviimisel on kasutatud Eestimaa baroksete mõisaparkide uurimiseks koostatud ankeeti ja kompositsiooniskeemi metoodikat, mille autoriks on Sulev Nurme ja mida antud töö seisukohast on vastavalt vajadusele kohandatud (Nurme 2007: 9-10, 21-23).

Maastikuanalüüs praegusest seisundist annab ülevaate pargi säilivusest ja kujunduse loetavusest tänapäeval.

1.3.2 Kaardianalüüs

Ajalooliste allikate (kaardimaterjal, kirjandus) ja välitööde põhjal on koostatud pargi evolutsiooni peegeldav aegriba, mis iseloomustab pargi arengut ja olulisemaid muutusi ruumilises struktuuris. Kasutatud on plaanianalüüsi meetodit C. Steenbergeni eeskujul, kus joonistel on esitatud pargi areng ehk pargi ajaloolised seisundid järjestikuste etappide kaupa (Steenbergen 2008: 58-59). Ajaloolised kaardid pärinevad Eesti Ajalooarhiivist ja selle digitaalsest andmebaasist SAAGA (www.ra.ee) ning Maa-ameti kaardirakendusest (geoportaal.maaamet.ee). Lisaks on kasutatud Kultuurimälestiste riikliku registri materjale. Järgnevalt on esitatud töö koostamisel analüüsitud kaardid Maa-ameti kaardiserverist:

- Vene 1-verstane topograafiline kaart ehk nn verstakaart, mõõtkava 1:42 000, koostatud aastatel 1894-1915 ja 1919-1934;
- Eesti topograafiline ülevaatekaart mõõtkavas 1:200 000, koostatud 1935-1938;
- Eesti topograafiline kaart mõõtkavas 1:50 000, mida koostati aastatel 1935-1939;
- Nõukogude Liidu o-42 seeria topograafiline kaart mõõtkavas 1:25 000, mida koostati aastatel 1946-1989;
- Nõukogude Liidu c-63 seeria topograafiline kaart mõõtkavas 1:10 000, mida koostati aastatel 1963-1989 (Ajalooliste kaartide rakendus).

Need ajaloolised kaardid, millel on töö seisukohast lähtuvalt esitatud piisavalt infot, on pildifailina võetud alla MicroStation'i faili, ühildatud tänapäevase kaardiga samasse mõõtkavasse ja orientatsiooni ning joonistatud skemaatiliselt üle parkide kujundust puudutav info: teed, hooned, alleed, veekogud jne. Eri perioodide kohta valminud kaardid kirjeldavad eri etappe pargi arengus. Ajaloolise kaartide mõõtkava on sageli suur ja selline kaart ei ole detailne. Ka on kaardid sageli orienteeritud mitte põhja-lõuna vaid muudes suundades. Selleks, et tänapäevast situatsiooni ajaloolisega võrrelda, on nõ orientiiridena esmajärjekorras kasutatud hoonete asukohtasid, mille puhul on teada nende ehitusaeg ja mis on tänapäeval säilinud. Seejärel on juhitud teedest, mis on füüsiliselt olemas, või mille asukoht pargis on lihtsalt ja üheselt leitav/loetav (näiteks need, mida ääristavad vanad alleepuud), ning veekogudest. Pargi tänapäevase seisundi kirjeldamisel on kasutatud erinevaid Maa-ameti kaardirakendusi nagu kultuurimälestiste kaardirakendus, reljeefikaart, ortofoto, hübriidkaart, põhikaart (Eesti põhikaart 1:10 000) ja kaart (näitab Eesti topograafia andmekogu vektorandmete ajakohast seisut).

Mõisa arengut kajastavad joonised iseloomustavad pargi ajaloolisi seisundeid ja tänapäevast seisundit ning illustreerivad pargi struktuuris, ulatuses ja elementides toimunud muutusi. Tekstiliste allikate ja topograafia põhjal on tõenäoliselt võimalik koostada teisigi ajaloolisi seisundeid esitavaid jooniseid, kuid antud töös on käsitletud neid seisundeid, mille kohta on kaardikate. Kaarte on interpreteeritud loetavust ja säilivust arvestades, et saada ettekujutus mingist ajahetkest.

Säilivus kirjeldab hinnanguliselt seda, kui palju ajaloolisel kaardil esitatud infot on säilinud tänapäeval, loetavus kirjeldab seda, kui hästi on konkreetne parki kirjeldav aspekt loetav antud kaardil (kas ja kui palju kaardil selle aspekti kohta infot on). Kasutatud on lihtsat hindamisskaalat, mis on hinnanguline ja kus 75-100% tähendab hästi loetavat ja hästi säilinut, 50-75% ning 25-50% kirjeldavad vahepealseid olukordi ning 0-25% tähendab väheloetavat ja vähesäilinut. Nii hinnatakse ühelt poolt teadaoleva info hulka, sest restaureerimine ja rekonstrueerimine saab toimuda ainult teaduslikel alustel, ja teisalt seda, kui palju sellest infost on tänapäevani säilinud, sest autentse materjali säilitamine on konserveerimisel, restaureerimisel ja rekonstrueerimisel esmatähtis. Sarnast hindamisskaalat on ajalooliste mõisaparkide temaatikas kasutanud oma 2011. aasta magistritöös ka E. Tarkin (Tarkin 2011: 26).

Säilivust ja loetavust hinnatakse struktuuri, hoonete, pargielementide ja maastikku ulatuvate elementide puhul. Struktuuri all peetakse silmas pargi üldist ruumijaotust (esiväljak, tagaväljak, eri kujundusega pargiosad, avatud ja suletud alad), pargielementide all näiteks väikevorme, ridaistutusi, peenraid, pargiteid, maastikku ulatuvad elemendid on alleed. Töös on keskendutud kaardimaterjalile, kuid ajaloolise situatsiooni paremaks mõistmiseks on lisamaterjalina kasutatud vanu fotosid erialakirjandusest ja Rahvusarhiivi fotode andmebaasist FOTIS (www.ra.ee/fotis/).

1.3.3 Pargi väärtused ja seisundid

Pargi erinevate arenguetappide kirjeldamisel, analüüsimisel ja võrdlemisel on lähtutud väärtustest. Peamiselt on tuginetud B. Appelbaumi käsitlusele (Appelbaum 2007) ja Eesti seadusandlusele (Muinsuskaitse seadus). Magistritöö üheks eesmärgiks on muuhulgas uurida Appelbaumi meetodi sobivust Eesti ajalooliste parkide restaureerimisel. Töös on eelkõige tähelepanu pööratud esteetilistele ja kunstilistele väärtustele.

Appelbaumi väärtuste tabel (Appelbaum 2007: 202-205), mida on antud töö kontekstis kohandatud ja täiendatud, esitab vaadeldava objekti (käesolevas töös pargi) seisundid ja vastavad väärtused. Meetod tagab, et objekti analüüsitakse võimalikult erinevatest

aspektidest. Väärtuste analüüsimine ja väärtusotsuste tegemine on kompromiss ja sõltub teadaolevast infost, valitsevatest tõekspidamistest kultuuris ja otsustaja subjektiivsusest. (Paju 2009: 139-140)

Tabeli täitmine on hinnanguline, eeskju on võetud Appelbaumi näitetabelist (Appelbaum 2007: 202), kus väärtusi on vaadeldava objekti puhul hinnatud kõrgeks, keskmiseks või madalaks. Tabeli täitmine võimaldab pargile erinevatest vaatenurkadest läheneda, kuid kõik väärtused ei pruugi olla kohaldatavad vastavale seisundile ning mõne väärtuse täpsemaks hindamiseks pole säilinud piisavalt allikmaterjale.

1.4 Terminoloogiline ülevaade

1.4.1 Autentsus

Autentne (< kr *authentikos* – usaldusväärne) tähendab algallikail põhinevat, ehtsat, ehedat, täiesti usaldatavat ja algupärast (Nurme, Nutt 2012: 31). *English Heritage* kirjeldab autentsust kui nende karakteristikute kogumit, mis kõige tõepärasemalt väljendavad paiga väärtusi (*Conservation Principles* 2008: 71).

Jokilehto järgi on „kunstiteose autentsus loomeprotsessi sisemise ühtsuse, töö füüsilise realiseerimise ja tema ajaloolises ajas eksisteerimise tagajärgede tõesuse mõõt“. Selle definitsiooni järgi tuleb seega kriitiliselt hinnata töö olemust ja konteksti. Jokilehto eristab „autentsust“ ja „identsust“ ning ütleb, et nende võrdlemine tähendaks spetsiifilise võrdlemist üldisega. Autentsus viitab muuhulgas autonoomsusele, originaalsusele, ehtsusele. Identsus viitab aga objektide klassile, millel on ühesugused omadused (näiteks identne koopia, rekonstruktsioon). UNESCO kultuuripärandi nimistusse arvamisel seostatakse autentsust mälestise kujunduse, materjali, teostuse ja ümbrusega. Arvestatakse objekti ajaloolisi ja esteetilisi aspekte, füüsilist, sotsiaalset ja ajaloolist konteksti ning kasutust ja funktsioone. (Jokilehto 2010: 369, 371-372)

Nara dokument rõhutab artiklites 4 ja 10, et globaliseerivas ja homogeniseerivas maailmas on autentsuse poolt antav olulisim panus selgitada ja valgustada ühismälu. Vajalik on allikate usutavus ja tõesus. Autentsus on oluline väärtusi puudutav täpsustav tegur, millest arusaamine mängib pärandi teadusliku uurimise, konserveerimise ja restaureerimise juures väga tähtsat rolli. Nara dokument toob artiklis 6 välja kultuurilise mitmekesisuse olulisuse autentsuse defineerimise põhialusena: kultuuripärandi mitmekesisus eksisteerib nii ajas kui ruumis ja nõuab austust teiste kultuuride ja nende ususüsteemide aspektide vastu. Autentsuse teema sai 20. sajandi multikultuursetes kogukondades oluliseks, kuna seostus

kultuurilise identiteedi kontseptsiooniga: kultuuriväärtused pakuvad reaalseid tugipunkte kollektiivse mälu ja kultuurilise identiteedi taastamiseks (Jokilehto 2010: 370-371).

Mitmeid dilemmasid tekitab konflikt tõe representeerimise ja autentsuse säilitamise vahel. Tõde tuleb siin mõista kui objekti tegelikku seisundit mingil ajal minevikus, autentsus viitab originaalse materjali olemasolule. Kui originaalne materjal on aja jooksul muutunud, ei esita see enam ajaloolist tõde. Ajaloolise tõe esitamiseks on siis vajalik uue materjali kasutamine, kuid sellega väheneb autentsus. (Appelbaum 2007: 255)

Autentset objekti ja koopiat puudutavates küsimustes kerkib veel üks teema, mis puudutab autentse objekti turvalist säilitamist. Öhu saastatusest ja ilmastikuriskidest tulenevalt on järjest enam hakatud aktsepteerima koopiaid kui võimalust originaali kaitsta ja paigutada varju alla. (Jokilehto 2010: 370)

1.4.2 Terviklikkus

Autentsuse kõrval kasutatakse pärandist eriti linnadest ja kultuurmaastikest rääkides ka terviklikkuse mõistet. Terviklikkus on jagamatu või katkematu olek, materjali ühtsus või täielikkus. Terviklikkuse kontseptsiooni saab kasutada vahendina, et määratleda ajalooliste paikade elemente, mis moodustavad „orgaanilise“ terviku (näiteks hoonete ja pargiruumi seosed, pargi ja ümbritseva maastiku suhted). (Jokilehto 2010: 372)

Veneetsia harta rõhutab artiklis 7 mälestise terviklikkuse tähtsust ning ütleb, et mälestis on seotud nii ajaloo kui oma asukohaga. Ümberpaigutamine kas terviklikult või osaliselt (näiteks skulptuuride) on lubatud ainult siis, kui mälestise säilimine on ohus või vajadus tuleneb olulistest rahvuslikest või rahvusvahelistest vajadustest. Firenze harta 10. artikli järgi tuleb kõikide ajaloolise pargi või selle osade hooldamis-, säilitamis-, restaureerimis- või rekonstrueerimistööde puhul arvestada kujunduselementide terviklikkust, sest üksikute tegevuste eraldamine rikuks terviku ühtsust.

1.4.3 Konserveerimine

Konserveerimise peamiseks eesmärgiks on mälestiste säilitamine (Veneetsia harta, artikkel 4). Konserveerimine on tööde kompleks, millega tõkestatakse mälestise või muinsuskaitsealal paikneva ehitise edasine hävimine, kindlustades tehniliselt selle konstruktiivseid ja dekoratiivseid elemente, jättes need muutmata ning säilitades ajaloolise kihistuse (Muinsuskaitseadus, § 24).

Firenze harta rõhutab artiklites 11 ja 12 ajalooliste parkide järjepideva hoolduse olulisust. Park koosneb peamiselt taimsest materjalist ning seega eeldab pargi muutumatusena

hoidmine nii vajaduse korral taimede kiiret asendamist kui ka pikemaajalisi perioodilise uuendamise programme. Taimede valikul tuleb lähtuda pargi eripärast ning säilitada ja kasutada autentseid liike. Pargi eluta osa (paviljonid, sillad, skulptuurid, puskkaevud jne) puhul tähendab konserveerimine konstruktiivsete ja dekoratiivsete elementide kindlustamist ilma neid muutmata, pargi elusosa konserveerimine tähendab algupärase kujundusega sobiva taimestiku säilitamist ja hooldamist (Nurme, Nutt 2012: 31).

Pargi elusosa konserveerimise käigus taastatakse pargi elementaarne heakord. See tagatakse esmase hooldusega – pargi avatud ja suletud alade paiknemise markeerimine, hoidmine või välja toomine niitmise, võsaraie ja prahi koristamise teel ning parki risustavate objektide kõrvaldamine (Nurme 2008: 250).

Konserveerimise puhul võib eristada ennetavat konserveerimist ja korrektiivset konserveerimist. Ennetava konserveerimise eesmärk on hoida ära ja minimeerida objekti lagunemist või kahjustumist tulevikus, korrektiivne konserveerimine keskendub juba alanud lagunemisprotsesside peatamisele. (Sibul 2010: 147)

1.4.4 Restaureerimine

Restaureerimine on tööde kompleks, millega tagatakse mälestise või muinsuskaitsealal paikneva ehitise autentne ajaloolis-arhitektuurse seisundi fikseerimine, eemaldades vajaduse korral väheväärtuslikke ja ilmet rikkuvaid elemente ning kihistusi ja taastades puuduvaid osi teaduslikult põhjendatud kujul, tuginedes originaaldokumentidele ning uuringutele (Muinsuskaitseadus, § 24). Ülo Puustak pakub restaureerimise eestipäraseks terminiks ennistamist (Puustak 2005: 2). Sarnase definitsiooni restaureerimisele pakuvad ka Nurme ja Nutt: restaureerimine on kahjustatud, osaliselt hävinud või hilisemate lisandustega moonutatud objekti ennistamine võimalikult esialgsel kujul, mille käigus eemaldatakse väärtusetud ja ilmet rikkuvad lisandused ning taastatakse puuduvad osad (Nurme, Nutt 2012: 53).

Ajaloolised objektid kannavad endas enamasti mitmete stiilide ja ajastute jooni. Stiililine ühtsus ei ole restaureerimise eesmärgiks ja kihtide või lisanduste eemaldamine on õigustatud juhul, kui eemaldatavad osad pole väärtuslikud ning kui mälestis kujutab endast pärast restaureerimist silmapaistvat väärtust ajaloolisest, arheoloogilisest või esteetilisest seisukohast (Veneetsia harta, artikkel 11). Restaureerimistöid ei tohi ette võtta ilma eelnevate põhjalike teaduslike uuringuteta, mis hõlmavad erinevaid töid väljakaevamistest ajalooliste dokumentide kogumise ja analüüsimiseni (Firenze harta, artikkel 15).

Restaureerimisel võib eristada kahte meetodit. Analüütilise ehk arheoloogilise ehk fragmentaarse restaureerimise puhul on tegemist konserveerimise mõningase laiendamisega. Restaureerimisotsuste tegemistel on analüütilise meetodi puhul määravaks mälestiselt endalt saadud jäljed ja andmed. Sünteetilise meetodi ehk tervikliku restaureerimise puhul tuuakse välja mälestise ajalooline eripära ja põhitunnused. Mõningal määral kasutatakse analoogiaid, negatiivsetel juhtudel ka hüpoteese. (Puustak 2005: 3)

Arheoloogilise restaureerimise põhimõtete tingimusteta kasutamise eesmärk on lihtsalt säilinud fragmentide vaatajale eksponeerimine kuid see võib minna vastuollu põhimõttega, mille kohaselt tuleb kunstiteose potentsiaalse ühtsuse tagamiseks teha kõik võimalik (Jokilehto 2010: 388).

Pargi elusosa puhul on restaureerimise esimene etapp sarnane konserveerimisega. Erinevuseks on, et „hooldustööde, eriti raietööde kavandamisel lähtutakse suuremal määral pargi stilistilistest põhimõtetest“. Pargi eluta osa restaureerimisel on oluline, et objekt eksisteeriks, sest uue ehitamine on juba rekonstruktsioon. Elusosa puhul piirdub taastamine üksikpuude ja puistuosade järkjärgulise uuendamisega. Elusosa taastamisel saab lähtuda kindlatest jälgedest nagu kändud, peenarde servajooned jne. (Nurme 2008: 251)

Konserveerimis- ja restaureerimisvõtted võivad olla kasutusel ka kombineeritult. Parkide puhul toob Sinijärv näitena „... järjepideva ning kindlatel aegadel tehtava niitmise, mis ühtaegu tagab pargi struktuuri säilimise kui liigivaese rohttaimestiku kujundamise mitmekesisemaks“. Restaureerimine võib olla samal ajal ka hooldamine, „... siin võib näitena tuua pargi esindusosades vanadelt puudelt kuivanud okste kui pargi esteetilist ilmet rikkuvate elementide eemaldamise, mis on ühtlasi puude hooldus“. (Sinijärv 2012: 24)

1.4.5 Rekonstrueerimine

Rekonstrueerimine tähendab naasmist mälestise varasema teadaoleva seisundi juurde ning seda eristab restaureerimisest asjaolu, et kasutusele võetakse uut materjali (Burra harta, artikkel 1.8).

Rekonstrueerimise käigus taastatakse säilinud andmete põhjal objekti tõenäoline ajalooline kuju. Parke on rekonstrueeritud juba alates 19. sajandi viimastest kümnenditest alates, Eesti parimateks rekonstruktsiooni näideteks on Palmse mõisapargi parterid ja Kadrioru Lilleaed. (Nurme, Nutt 2012: 54)

Nõukogude perioodist on Eestis säilinud tava kasutada parkide suuremahuliste korrastustööde ja vastavasisuliste projektide puhul väljendit „rekonstrueerimine“. Õigem

oleks paljudel juhtudel kasutada terminit „restaureerimine“ ning rekonstrueerimiseks nimetada ainult neid projekte, kus käsitletakse terviku struktuuride ulatuslikku asendamist või täiesti uuel kujul taastamist. (Sinijärv 2012: 20)

Firenze harta artikkel 15 ütleb, et ajaloolises pargis ei tohi teha mingeid restaureerimis- ega eelkõige rekonstrueerimistöid ilma eelnevate põhjalike uuringuteta, et tagada tööde teaduslik põhjendatus. Artikkel 9 järgi eeldavad ajaloolised pargid mitmesugust tegevust, eelkõige hooldamist, säilitamist (konserveerimist) ja vajadusel restaureerimist, teatavatel juhtudel on soovitatav ka rekonstrueerimine. Rekonstrueerimist soovitatakse Firenze harta artikli 16 järgi „... kui pargi teatavad osad on kahjustatud või hävinud nii ulatuslikult, et park otsustatakse rekonstrueerida looduses säilinud jälgede või vaieldamatute dokumentaalsete tõendite alusel. Selliseid rekonstrueerimistöid võib teha eelkõige nendes pargiosades, mis paiknevad selles asuvate ehitiste vahetus läheduses, et tuua esile nende kokkukuuluvust“.

Professor Herb Stovel'i, tunnustatud mälestiste konserveerimise eksperdi sõnul tuleb rekonstruktsioon kõne alla, kui mälestised on traagiliselt hävinud või kui nende taastamine aitab säilitada paiga tähtsust. Arvestada tuleb järgmiste tingimustega: loobuda tuleb oletustest, rekonstrueerimisotsused peavad tuginema teaduslikele faktidele, uus peab olema vanast selgelt eristatav, rekonstruktsioon võib olla vaid piiratud ulatusega, autentsesse materjali tohib minimaalselt sekkuda ja rekonstruktsioon peab olema tagasipööratava iseloomuga. (Randla 2000)

Rekonstruktsiooni vajalikkus on eri stiili parkides erinev. Kui vabakujulises ehk inglise stiilis pargis on rekonstrueerimise peamiseks objektiks pargi eluta osa (näiteks hävinud sillakeste ja paviljonide asemel ehitatakse endisaegsete koopiad), siis regulaarpargis on pargi elusosa suuremahuline uuendamine või väljavahetamine loomulik, regulaarpargile olemuslik ning toimub järjepidevalt, sest pügamisele peab taimekompositsioon vastu teatud arv aastaid. Ülekasvanud regulaarpargi rekonstrueerimine vana pargipuistut säilitades on praktiliselt võimatu, kuna puud ja põõsad on järjepideva hoolduse puudumise tõttu vormist välja kasvanud ning nende uuesti vormi lõikamine enamasti ei õnnestu. Selleks, et regulaarpargi iseloomulikud elemendid nagu hekid, alleed, bosketid ja parterid looksid algupärasele lähedase mulje, on soovitatav need taasluua. (Nurme 2008: 255-256)

Regulaarpargi taastamine nõuab üldjuhul radikaalsemaid meetmeid, kui vabakujulise pargi taastamine. Barokset parki iseloomustab sise- ja välisruumi kujunduse lähtumine sarnastest printsiipidest ehk siseruum ei eksisteeri ilma välisruumita, vaid ainult koos moodustavad nad kunstilise terviku. Välisruumi avatud alasid partereid võib võrrelda vaipadega,

regulaarselt püगतud hekid moodustavad pargis jalutajatele koridore ja istumiseks eraldatud ruume – kabinette. Vabakujulises pargis on miljöö oluliseks komponendiks ruumistruktuur. Vabakujulise pargi miljöö taastamiseks tuleb taastada avatud ja suletud alade vahekorid ning tagada selle ruumistruktuuri püsimine. Vajalik on noorendada põõsarinnet, istutada massiividesse noori puid ning säilitada kujunduse seisukohast olulisi puid ja puuderühmi. Inimeste ootused ja vajadused on üheks põhjuseks, miks tänapäeval rekonstruktsiooni kasuks otsustatakse. Pargid on olulised turismiatraktsioonid ja puhkekohad, Euroopas võime rääkida uuest tekkinud turismi eriliigist – aiaturismist. (Lootus 2007: 41, 44)

Firenze harta reguleerib ka parkide tänapäevast kasutamist ning rõhutab artiklis 18, et ajalooline park on avalik, kuid selleks, et hoida pargi füüsilist seisundit ja kultuurilist sõnumit, peab külastajate arv olema piiratud lähtuvalt pargi koormustaluvusest. Artikli 20 järgi võib vajadusel ajaloolise pargi naabrusesse luua eraldi alad aktiivsete mängude ja sportimise tarbeks, et rahuldada avalikkuse vajadusi parki kahjustamata. Artikkel 21 ütleb: „Aastaaegadest tulenevad hooldamis- ja säilitamistöid ning pargi algupärasuse taastamisele suunatud lühiajalisi töid tuleb alati eelistada pargi avalikule kasutamisele“.

1.4.6 Seonduvaid mõisteid

Lisaks eelpool toodud mõistetele, on mälestiste puhul kasutusel veel näiteks remont, revitaliseerimine, renoveerimine, saneerimine, regenereerimine ja kohandamine. Kohandamine on restaureerimisega kaasnev tööde kompleks, mille eesmärk on mälestisele kaasaegse kasutusfunktsiooni andmine. Remont on tegevus, tööde kompleks, millega hoitakse mälestise tehnilist seisundit selle ilmet või detaile muutmata. Mõnel juhul võib samastuda ka terminiga hooldus. Renoveerimine on konserveerimise vastand ja mälestise puhul lubamatu, kuna tähendab objekti osalist või täielikku ümbertegemist teises stiilis ja/või uue projekti järgi. Revitaliseerimine on objektile endise funktsiooni tagasiandmine selleks vajalike meetmetega. Saneerimine on objekti kasutuskõlblikku seisundisse viimine ning vajadusel varustamine kaasaegsete tehnoseadmetega. Regenereerimine tähendab objekti endiste omaduste taastamist. 1960.-1980. aastatel kasutati Eestis seda terminit märkimaks ajaloolise ala kohandamist kaasaja vajadustele. Regenereerimisel nähti ette arhitektuuriväärtuste enamiku säilitamist ja restaureerimist, varemhävinu taastamist või nende kohale eesehitamist, säilinud vähemväärtusliku renoveerimist, maa-alade saneerimist jms. (Puustak 2005: 3-4)

Ülevaadet erinevatest pargikunstiga seotud erialaterminitest leiab näiteks „Pargiterminite seletussõnaraamatust“ (Nurme, Nutt 2012).

2 Ajalooline taust

2.1 Lühülevaade Eesti ajalooliste parkide uuritusest lähiminevikus

Huvi ajalooliste parkide vastu on Eestis aktuaalne. Selle tõestuseks võib tuua mitmeid lähiminevikus ilmunud teoseid, kogumikke ja artikleid, mis käsitlevad eri aspekte parkide ajaloost, hooldamisest ja restaureerimisest. Näidetena võib tuua kaks põhjalikku pargiraamatut „Eesti pargid 1“ (Abner jt 2007) ja „Eesti pargid 2“ (Abner jt 2012), kogumikud „Eesti parkide almanahh“ 1.-3. osa (Tammet 2007, 2009, 2012) ja Tallinna Tehnikaülikooli maastikuarhitektuuri toimetised „*Acta architecturae naturalis*“ 1. ja 3. osa (Nutt 2011, 2013), põhjaliku käsitluse „Parkide restaureerimine“ (Nutt 2008), erialatermineid selgitava „Pargiterminite seletussõnaraamatu“ (Nurme, Nutt 2012), praktilise „Pargi hoolduskava koostamise juhendi“ (Nutt 2011) ning näituse „Kaotatud paradiis“ kataloogi „Tartumaa mõisad“ (Maiste, Nutt 2005).

Eesti Maaülikoolis, Eesti Kunstiakadeemias ja Tallinna Tehnikaülikoolis on kirjutatud mitmeid teadustöid, mis käsitlevad ajalooliste parkide kujunemist, säilivust ja restaureerimisega seotud küsimusi. Näiteks võib tuua aastatel 2009-2013 Tallinna Tehnikaülikoolis valminud magistritööd Eesti regulaarparkidest: D. Heringase 2009. aasta töö „Eesti 18.-19. sajandi regulaarpark. Pargiruumi säilivus“, J. Vaine 2009. aasta töö „Eesti 18.-19. sajandi regulaarpark. Pargiruumi kompositsioon“, H. Mihkelsoni 2010. aasta töö „Eesti 18.-19. sajandi regulaarpark. Pargi ja maastiku suhe“, E. Tarkini 2011. aasta töö „Eesti regulaarne mõisaansambel maastikus. Uuring maastiku avatuse, mõisasüdame ulatuse ning teekoridoride muutustest“ ja P. Paalo 2013. aasta töö „Reljeef Eesti regulaarsete mõisaparkide kujunduses 1750-1850“. Lisaks on korraldatud ajalooliste parkide temaatikat puudutavaid seminare ja konverentse, näiteks võib tuua konverentsid „Park kunstis. Kunst pargis“ (2008), mille põhjal valmis mahukas kogumik „Park on paradiis looduses ja kunstis“ (Külvik, Maiste 2009), ning „Kadriorg 295 – barokne park tänapäeval“ (2013), mille põhjal anti samuti välja samanimeline kogumik (Valk 2014).

Tartu Ülikooli professor kunstiajaloolane Juhan Maiste on põhjalikult uurinud Eesti mõisaid ja mõisaparkide ning avaldanud mahukaid teoseid ajaloo- ja restaureerimisteemadel: „Eestimaa mõisad“ (2001), „Tuldud teed tagasi“ (2002), „Tuldud teed edasi“ (2007), „101 Eesti mõisa“ (2014) kui nimetada lisaks eelpool toodutele vaid mõningaid. Suure panuse on andnud Ants Hein, kes on põhjalikult tegelenud historitsismi ja juugendiga Eestis („Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini“, 2003) ning avaldanud raamatuid mõisatest, näiteks „Palmse“ (1996) ja „Õisu. Ühe Liivimaa mõisa ajalugu ja arhitektuur“ (2013).

Valdo Praust on Eesti mõisaportaali (www.mois.ee) autor. Portaal käsitleb sõnas ja pildis üle 700 Eesti mõisa ning annab muuhulgas infot ajalooürituste, ehitusstiilide, ajalooliste kihelkondade, saksakeelsete nimede ja mõisates pakutavate teenuste kohta. Portaal on rikkalikult fotomaterjali. Alo Särg on kirjutanud mitmeid raamatuid Eesti mõisatest, näiteks „Põlvamaa mõisad ja mõisnikud“ (2013). Maakondade kaupa annab ta ülevaate mõisate ajaloost ja nendega seotud inimestest.

Eesti parkide loodusväärtustega on põhjalikult tegelenud Urve Sinijärv („Kunst ja loodus pargis. Kujunduslike ja liigikaitse eesmärkide ühendamine parkide restaureerimisel ja hooldamisel Saare maakonna looduskaitsealuste parkide näitel“, 2012, doktoritöö). Parkide liigirikkust (tähelepanuga puittaimestikul) on oma töös käsitlenud näiteks dendroloog Olev Abner (vt eespool) ning dendroloog ja geoökoloog Heldur Sander (näiteks artiklid kogumikus „Park on paradiis looduses ja kunstis“).

Eelpool toodud allikad on vaid mõned näited ajalooliste parkide uurimisest Eesti lähiminevikus. Põhjalikumalt ja ajas kaugemale ulatuvalt on seda teemat käsitlenud näiteks Riin Alatalu oma doktoritöös „Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis“ peatükis 3.2 „Mõisad“ (2012), Nele Nutt raamatus „Parkide restaureerimine“ ja Urve Sinijärv oma doktoritöös (vt eespool).

2.2 Mõisamaastik Eestis

Eesti kontekstis võib välja tuua viis olulist maastikku. Üks neist on mõisamaastik, mis on tekkinud ja muutunud väga pika aja jooksul. Mõisamaastikust varasem on muinasaegne maastik, hilisemad talumaastik, kolhoosimaastik ja post-modernistlik maastik. (Paal, Palang 2002: 98)

Eesti maastikku ei saa vaadelda ilma mõisata. Mõis ja maastik on teineteist mõjutades kujundanud Eestile ainuomase maastikupildi pika aja jooksul: mõis hakkas maastikku organiseerima juba alates 13. sajandist. Periood, mil mõis oli domineerivaks maastikukujundajaks, saab läbi Eesti iseseisvumisega 20. sajandi alguses. Seega viimased sada aastat ei ole mõisal maastikupildi muutmisel olnud domineerivat rolli, kuid juba eksisteeriva maastikumärgina on ta hilisemaid muutusi mõjutanud. Mõisamaastikule järgnenud talu-, kolhoosi- ja post-modernistlik maastik on kestnud palju lühemat aega ja seetõttu pole nende jäetud märgid nii ulatuslikud. (Nutt 2009b: 97-98)

Mõisate arengu puhul saab rääkida kahest peamisest etapist. Esimene etapp, nn mõisaaeg, kestis mõisate rajamise algusest kuni 1919. aasta maareformini, millega eraomandis olnud mõisad võõrandati. Sellel etapil oli mõis põhiliseks Eesti maastiku kujundajaks. Teine etapp mõisate arengus hõlmab järgnevaid perioode: ennesõjaaegne Eesti Vabariik (talumaastiku kujunemine), II maailmasõda, Nõukogude okupatsiooni periood (kolhoosimaastiku kujunemine) ning taasiseseisvunud Eesti Vabariik (post-modernistliku maastiku kujunemine). Kõik eelpool toodud ajastud on jätnud Eesti maastikupilti oma jäljed ning kajastuvad ka mõisaparkide tänapäevases ilmes. (Sinijärv 2009b: 57)

Mõisasüdamete paigutamisel on tähelepanu pööratud looduslikele teguritele: reljeef, veekogud, hea liikumisvõimalus ja veelähedus, mullaviljakus jne. Näiteks Tartumaa mõisasüdamete asukoha valik on sageli seotud Emajõega. Mõisad, mille maavalduste üheks piiriks on Emajõgi, on peahoone ehitanud jõe kaldale (Kabina, Luunja, Kaagvere, Sarakuste, Mäksa, Kastre, Kavastu mõis). (Nutt 2005: 10)

Ajaloolisi plaane uurides selgub, et mõisasüdamed olid väga hoolikalt planeeritud ja parkidel oli suur roll nende kujunduses: mõisasüdamete asukohaks valiti kauni loodusega paik, mida vastavalt ajastu tõekspidamistele täiendavalt kujundati (Eesti pargid 1 2007: 9). Mõisasüdamed asusid tihti ümbritsevast maastikust kõrgemal ning teed kulgesid mõisast mõisasse, Eestit kattis mõisate võrgustik. Mõis oli keskus ja maamärk, mis paistis kaugelt (Nutt 2005: 12). Mõisasüdamest lähtuvad teed on tänapäeval paljudel juhtudel säilinud hästi või väga hästi. Tarkini järgi võib teede säilimist põhjendada praktilisest aspektist: suuremate asulate asukoht on jäänud suhteliselt muutumatuks ning seega on enamuses samaks jäänud ka põhilised liikumissuunad (Tarkin 2011: 34). Mõisamaastik on mõjutanud talumaastikku. Näiteks mõisapargid on olnud suure tõenäosusega suurimaks eeskujuks Eesti taluõuede ja aedade kujunemisele (Sinijärv 2009b: 59).

Mõis on maastikusse tekitanud ringe. Sisemise ringi moodustab mõisa peahoone koos lähiümbrusega. See on teede algus- ja lõpp-punkt ja mõisamaastiku dominant. Järgmise ringi moodustavad majandushooned. Majandusringile järgneb piiriring, milles sisalduvad eemale jäävad mõisamärgid nagu alleed, kalmistud, kabelid, veskid jne. Kirjeldatud ringid ei pruugi alati asetseda tsentriliselt, nende kuju sõltub mõisamärkide asukohtadest. (Nutt 2009a: 38)

Mõisate kunagine suursugusus ei ole täielikult kadunud. Nad on osa Eesti kultuurimaastikust, mille komponendid on ka tänasel päeval selgelt loetavad.

Mõisasüdamed eristuvad ümbritsevast, ning on oma hoonete ja parkidega märgiks meie ajaloost. (Karro 2008: 153; Tarkin 2011: 30)

Nutt toob mõisamaastiku tänase päevani kestva tugevuse põhjusena välja asjaolu, et mõisaaeg lõppes järsku. „Mõisamaastikul puudus võimalus hääbumiseks või pikaajaliseks muutumiseks, sest uus aeg oma kardinaalselt uute vajadustega tuli nii kiiresti, et vana tarretus. /.../ võib öelda, et mõisamaastik on säilinud oma hiilgeajas.“ Maastikukihtide paiknemise puhul võib rääkida kahest võimalusest. Esimese variandina on kattuvad maastikukihid sama tüüpi, paigutuvad üksteise peale kohakuti ning erinevad kihid on raskesti eristatavad. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses rajatud mõisasüdamed asuvad enamasti täpselt vanade mõisasüdamete asukohas (uus peahoone asub vana vundamendil, park on varasema ümberkujundus ja laiendus) ning seetõttu on varasemad kihistused halvemini loetavad. Teise variandina on kattuvad maastikukihid erineva iseloomuga, paigutuvad üksteise peale nihkes ja on lihtsamini eristatavad. Näiteks võib tuua Nõukogude perioodi lisandused mõisasüdametes, kus uued hooned ehitati mõisahoonete vahele, kuid need ei kata varasemaid jälgi ning on selgelt eristatavad. (Nutt 2009a: 33-35)

2.3 Eesti mõisaparkide stiililine periodiseering

Antud töös on uuritud nelja parki, mis esindavad eri perioode Eesti pargikunsti ajaloos: regulaarne ehk barokkpark, segastiilis üleminekuperioodi park, vabakujuline ehk inglise stiilis park ja historitsistlik park. Järgnevalt on kirjeldatud Eesti mõisaparkide stiililist periodiseeringut, millele tuginedes on valitud töös käsitletud neli perioodi.

Oluline pööre Eesti mõisaparkide kujunduses toimus 17. sajandil, kui mõisaansambel hakkas kujunema iseseisvaks oluliseks arhitektuurižanriks ning arvestama hakati rahvusvaheliste moesuundadega (Eesti pargid 1 2007: 27). Eesti parkide barokkperioodist võime rääkida vahemikus 17. sajandi keskpaik kuni 18. sajandi IV veerand ning sellest perioodist pärinevad ka vanimad säilinud kujunduselemendid. Tänu majanduslikule edukusele puhkesid Eesti mõisad tõeliselt õitsele 18. sajandi III veerandil (Eesti pargid 1 2007: 36). 18. sajandil sündis Inglismaal vabakujuline ehk inglise pargistiil, mis jõudis Eestisse 1770. aastate paiku koos klassitsismiga (Sinijärv 2014: 127, 129).

Eesti parkide põhimustriks on nn segastiil, mis kujunes, kui regulaarseid barokkparke kohendades püüti saavutada vabakujulist stiili (näiteks sirgelt kulgevad teed muudeti looklevateks). Valikute tegemisel mängis rolli otstarbekus: näiteks oli mõistlik jätta regulaarsesse kompositsiooni kuulunud suured puud alles ja sobitada need nii palju kui võimalik uude vabakujulisse kompositsiooni. (Nutt 2008a: 83)

Enamik Eesti ajaloolisi parke pärineb 19. sajandist, kui valitses vabakujuline pargistiil. Puhtakujulisi regulaarparke varasemast barokkperioodist on säilinud vaid üksikud (Sinijärv 2014: 130).

Historitsismi tõusuga 19. sajandi keskpaigas muutus oluliseks looduse ja inimese romantiline suhe, looduse grandioossus ja mõju inimesele. Ideaalseks peeti parki, kus oli näha nii inimese loodut kui metsikut loodust. Tolle aja mõjukamad pargid paigutuvad romantilisse maastikku veekogude ääres ja küngastel. (Hein 2003: 284)

Historitsismi perioodi iseloomustavad segastiilis pargid, kus leidub nii korrapäraseid kui vabakujunduslikke elemente. Hoonete arhitektuuris ja paigutuses kadus historitsismiperioodil sümmeetria, korrapäraseid kujundusvõtteid rakendati peamiselt mõisahoonete lähiümbruse lillepeenarde, hekkide ja alleede kujunduses (Sinijärv 2014: 129, 130).

Historitsism püsis Eestis kaua, sest vastas baltisakslaste rahvuslikele huvidele ning võimaldas neil rõhutada eristumist Venemaast olukorras, kus keskvoim soovis Baltimaid tugevamini impeeriumi külge liita. Juugendi saabumine Eestisse võttis aega: Kalm toob esimese juugendstiili näitena Eesti arhitektuuris välja Tallinna Aadliklubi hoone aadressil Lai 1, mille dekooris on juugendi mõjutused (Nikolai Thamm noorem, 1904; ins. Arthur von Hoyningen-Huene, 1907). (Kalm 2001: 23-24)

20. sajandi algust iseloomustavale juugendstiilile on omane rõhutada loomulikkust ja loodust ning kaotada selge piir pargi ja ümbritseva maastiku vahel (Hein 2003: 288). Eelneva põhjal on ülevaatlikult esitatud pargikunsti perioodid Eestis:

- barokk 17. sajandi keskpaik – 18. sajandi IV veerand;
- inglise stiil 18. sajandi lõpp – 19. sajandi I pool;
- historitsism ja juugend 19. sajandi keskpaik kuni 20. sajandi algus.

2.4 Olulisemaid seisukohti restaureerimisteedel 19. ja 20. sajandil

2.4.1 Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc ja John Ruskin

19. sajandil said alguse kaks vastandlikku suhtumist restaureerimisse, mis on tänapäevaseid seisukohti oluliselt mõjutanud. Põhiküsimuseks on – kas restaureerida või mitte. Restaureerimist pooldav seisukoht käsitleb stiili kui „... ajastu vaimu ja ajaloo ideid väljendava objektiivse ja kunstniku individuaalsest tahtest kõrgemal seisva tõe“ valitsemist, restaureerimist eitav seisukoht rõhutab individuaalse geeniuse loomingu ainukordsust. (Maiste 2008: 133)

Prantsuse arhitekt ja restauraator Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) pani aluse stiililisele restaureerimisele, kus restaureerimisotsuste tegemisel lähtuti konkreetsest stiilist. Eesmärgiks oli objekti oletatava autentse seisundi taastamine ajastule omaselt ja stiililiselt täpselt. (Jokilehto 2010: 180, 194)

Üks olulisemaid restaureerimise põhimõtteid on objekti ja selle ajaloo põhjalik uurimine. Selle nõude sõnastas Viollet-le-Duc, keda võib pidada teadusliku restaureerimise alusepanijaks. Tema teoreetiline pärand on tänasel päeval hinnatum tema restaureerimistööst, kuna stiililise restaureerimise tulemuseks oli tihti pigem ajaloolise objekti koopia, uus objekt. (Sinijärv 2012: 20-21)

Viollet-le-Duc kirjutas: „Mõiste „restaureerimine“ ja see tegevus ise on uusaegsed. Ehitise restaureerimine ei tähenda tema säilitamist, parandamist ega ka mitte taastamist; see tähendab tema viimist sellisesse täiuslikku seisukorda, millises ta võib-olla veel kunagi olnud ei ole“. See seisukoht tähendas mitmetel juhtudel hoonete ajaloolise väärtuse, aja märkide kadumist ning tekitas vastureaktsiooni – restaureerimisvastase liikumise, mille olulisemaid eestvedajaid oli inglise kunstikriitik, kunstiteoreetik, kunstnik ja õpetaja John Ruskin (1819-1900), kes oli meelevaldse uuendamise, stiililise restaureerimise ja ajalooliste ehitiste rekonstrueerimise vastu. Ruskin pidas oluliseks ajaloolist autentsust ja võitles hoonete kaitsmise, säilitamise ja hooldamise eest. Tänu talle omandas sõna „restaureerimine“ inglise keeles negatiivse varjundi ja asendati mõistega „konserveerimine“ ning restaureerimisvastasest liikumisest kujunes konserveerimisliikumine. Ruskin rõhutas, et ajalooline hoone või kunstiteos on unikaalne meistri või kunstniku looming ning kuulub kindlasse ajaloolisse konteksti. (Jokilehto 2010: 194, 222)

Ajalooliste hoonete puhul soovitas Ruskin pidevat hooldamist, et vältida restaureerimise vajadust. Tema arvates hävineks restaureerimisel autentne kunstniku poolt loodud töö ka siis, kui ajaloolise perioodi töövõtteid kasutades taasloodaks autentseid vormid, sest materjal oleks uus ja tänapäevane. Inglise arhitekt George Gilbert Scott (1811-1878) rõhutas vastuseks Ruskini ideedele, et ajalooliste hoonete puhul, mis ei ole monumendid, vaid pidevalt kasutuses, näiteks kirikud, vajavad aeg-ajalt parandustöid. Hoonete varemete puhul oli oluline tarvitusele võtta abinõud ilmastiku meelevalda jäänu lagunemise peatamiseks. Scotti seisukohtade kohaselt võib vajadusel lisada uusi osi, kuid teostada seda lihtsalt, kasutada vanu materjale ja mitte maskeerida kaitsetöödel lisatud, vaid tuua see nähtavale näidates, et see on lisatud vaid originaali säilimise tagamiseks (Jokilehto 2010: 224, 232-233).

Ruskinit võib pidada uusaegse konserveerimisfilosoofia aluste rajajaks. Tema üheks olulisemaks teoseks on „*The seven lamps of Architecture*“, kus ta tõi välja seitse põhilist lampi ehk juhtivat põhimõtet, millega pidi arvestama iga arhitekt ja ehitaja: ohverdus, tõde, jõud, ilu, elu, mälu ja kuulekus. Ta eristas ehitust ja arhitektuuri: ehitus oli konstruktsioon ja oli seotud hoone kasutusfunktsiooniga, arhitektuur oli kunst, mis andis hoonele erilise väärtuse ja esteetilise mõõtme. Sarnaselt on 20. sajandil praktilist ja esteetilist olemust eristanud Cesare Brandi. (Jokilehto 2010: 223-224)

2.4.2 Cesare Brandi

20. sajandil pakkus eelpool kirjeldatud vastandlikele seisukohtadele kompromisslahenduse välja itaalia kirjanik, kunstikriitik, kunstiajaloo professor Cesare Brandi (1906-1988). Kompromissi esitas ta oma teises restaureerimisprintsiibis, milles ühendab teose kunstilise ühtsuse ja aja kulgemise. (Jokilehto 2010: 291)

Varasemate käsitluste kohaselt defineeriti kunsti kontseptsiooni läbi looduse jäljendamise. Näiteks Ruskin oli seisukohal, et inimene ise pole võimeline ilu looma, ilu tulenes loodusest (Jokilehto 2010: 227). Brandi aga nägi kunsti kui autentse loomingu protsessi tulemust, milles kunstnik peategelasena aktiivselt osaleb. Restaureerimise eesmärk peab Brandi seisukohtade järgi olema seotud restaureeritava objekti põhilise eesmärgiga. Ta eristas restaureerimise puhul kahte mõtteviisi, kus ühe eesmärk on inimtegevuse tavaprojekti taas toimivaks muutmine, teise aga restaureeritava objekti käsitlemine kunstiteosena. Kunsti eesmärk on olla kunst. Oluline on eristada kunstiteost ja tarbeeset – viimane luuakse praktilistel kaalutlustel. (Brandi 2005: 47)

Ajaloolised pargid on kunstiteosed, sest nende loomise eesmärk oli eelkõige keskkond, mis pakuks esteetilist naudingut ja võimalust puhata. Sinijärve järgi on parkide kunstiline suunitlus isegi tugevam kui arhitektuuril, sest arhitektuuri loomise puhul on olulist rolli mänginud ka funktsionaalsus, parkide loomise peamine eesmärk on aga olnud esteetikast lähtuv (Sinijärv 2012: 20). Park on kui paradiis Maa peal, mis seob tervikuks hooned ja selle ümbruse ning tulemuseks on harmooniline keskkond ja inimese koostöö loodusega. Pargi põhiline eesmärk on olla kunst ning see eesmärk peab peamisena säilima ka restaureerides.

Restaureerimine tuleb teostada nii, et see ei takistaks tulevasi restaureerimistöid ning igasugune reintegratsioon peab olema lähivaates kergesti äratuntav, samas mitte rikkuma kunstiteose ühtsust. See seisukoht sarnaneb George Gilbert Scott'i mõtetele restaureerimisest. Brandi esitas restaureerimise definitsiooni ja kaks restaureerimisprintsiipt: „Restaureerimine koosneb kunstiteose teadvustamisest

metodoloogilises mõttes, teose füüsilisest olemusest ning esteetilisest ja ajaloolisest topelpolaarsusest eesmärgiga kanda see edasi tulevikku.“ Kunsti teose topelpolaarsus tähendab, et kunstiteos koosneb kahest aspektist, esteetilisest ja ajaloolisest. (Brandi 2005: 48, 57)

Brandi restaureerimisprintsipiidid:

1. restaureerida saab kunstiteose materiaalsed vormid;
2. „Restaureerimise eesmärk peaks olema kunstiteose potentsiaalse ühtsuse taasloomine, nii palju kui see on võimalik ilma kunstilises või ajaloolises mõttes võltsimata ja ilma kaotamata ühtki kunstiteosele aja kulgemisest jäetud jälge“.
(Brandi 2005: 50-51)

Brandi rõhutas, et rekonstruktsioonil ja originaalil ei ole sama tähendus. Seda ka siis mitte, kui rekonstrueerimiseks kasutatakse sama materjali, mida originaali puhul. Uuel materjalil on ajaloolises, teostuslikus ja suhtumuslikus mõttes erinev tähendus. Rekonstruktsioon muutub ajalooliselt ja esteetiliselt võltsiks. Lisaks peab Brandi oluliseks materjali ja keskkonna seost ning seetõttu võib kunstiteose eemaldamist algsest asukohast lubada vaid erandjuhtudel, kui on ohus teose säilimine (Brandi 2005: 52-53).

2.5 Restaureerimine Eestis Nõukogude perioodil ja taasiseseisvumise alguses

Vaadeldes Eesti lähiminekku selgub, et eri perioodidel on muinsuskaitse roll ning restaureerimispraktika olnud erinev. Nõukogude okupatsiooni ajal kujunes muinsuskaitsest omamoodi vastupanuliikumine, kuna Eesti mälestised olid mitte venepärased vaid euroopalikud. Gootika või renessansi restaureerimine rõhutas Eesti ajaloolist kuulumist Euroopasse ning seeläbi näitas okupatsiooni ebaõiglust. Peale Eesti iseseisvumist 20. sajandi alguses seostusid saksapäraseid kultuuriväärtused (näiteks mõisad) orjapõlve ja rõhumisega ning nende aktsepteerimine toimus aeglaselt, kuid Nõukogude okupatsiooni tõttu need tõrked vähenesid. (Kalm 2001: 425)

Maailmasõja järgne aeg, aastad 1950-1975 oli periood, kus tänu professoritele S. Karlingule ja V. Vagale saavutati Tartu Ülikoolis kunstiteadustes kõrge tase, mille baasil toimus pärandi kaitse ja restaureerimine. Restaureerimistöid teostati ettevaatlikult ja läbimõeldult koostöös erinevate spetsialistidega (puusepad, kiviraidurid) ning rõhk pandi ajalooliste monumentide originaalväärtuste hoidmisele ja konserveerimisele. Heaks näiteks sellest perioodist võib tuua Tallinna vanalinnas asuva torni Kiek-in-de-Kök restaureerimise, kus

ühelt poolt on tundlikult säilitatud vana struktuuri, teisalt kasutatud uudseid lahendusi, et tagada ehitise funktsioneerimine muuseumina. (Maiste 2007a: 347)

Kuni 1970. aastate keskpaigani oli restaureerimispraktikas levinud püüe eristada uued lisandid ehk rakendada kontrastipõhimõtet (Kalm 2001: 428).

1970ndate lõpus toimus pööre historitsismi ja stiililise lähenemise poole. Üleüldine tühimuse modernismist tõi minevikku tagasivaatava lähenemise ja huvi möödunud sajandite eluolu ja stiilide vastu. Minevik oli kui maagiline meedium ja nostalgiline peidupaik ning restaureerimine aitas luua esteetiliselt rahuldustpakkuvat keskkonda. See tähendas, et ajaloolise keskkonna puhul uue loomine tuli kõne alla vaid siis, kui see mõjus vanana ehk oli koopia või jäljendus minevikus tehtust. (Maiste 2007a: 350)

1985. aasta paiku tõusis üha rohkem päevakorra küsimus, kas valida restaureerimisel nostalgiline ja tagasivaatav lähenemine või väärtustada ajaloolist tõe. Toimus taaskord muutus. Enam ei välditud moodsate hoonete ehitamist ajalooliste struktuuride juures, vastupidi, uus kasvas välja vana vundamendist, põhines ajaloolistel mahtudel ja proportsioonidel, kuid seda modernistlikus võtmes, mitte koopiana. Ring oli täis saanud. (Maiste 2007a: 352)

Mõisatele hakati rohkem tähelepanu pöörama 1970. aastatel: 1975-80 toimusid Eesti mõisate inventeerimised, milles osalesid mitmed tuntud kunstiajaloolased nagu Helmi Üprus, Juhan Maiste, Olav Suuder, Ants Hein jt. Inventeerimise käigus pöörati tähelepanu ka parkidele kui ühele mõisaansambli olulisele osale. Mõisate teema tõstas küsimusi, kuna Nõukogude võimule olid need saksapärase ja „eksploataatorliku korra“ sümbolid, eestlastele seostusid mõisad orjapõlve ja rõhumisega. Tühje mõisahooned oli juba ennesõjaaegses vabariigis kasutatud koolide, rahvamajade, vanadekodudena jne. Siiski võib öelda, et tänu liberaalsemaks muutunud riigikorrale ja eestlaste aja jooksul paranenud haavadele, muutusid mõisad 1970. aastatel populaarseks. Mõisate restaureerimine oli sel perioodil restaureerimise peamisi valdkondi. Ulatuslikke töid tehti näiteks Palmses ja Sagadis, mis vaikimisi kehastasid kaotatud läänelikke väärtusi ja said sümbolse tähendusega rahvuslikuks ühismandiks. (Kalm 2001: 430, 431; Sinijärv 2012: 37)

Kunstiteadlane Helmi Üprus (1911-1978) oli Nõukogude perioodil üks esimesi ja olulisemaid isikuid, kes mõisatele ja parkidele kui kunstiväärtustele tähelepanu pööras ning just tema algatusel alustati 1970. aastate mõisasüdamete inventeerimisega (Sinijärv 2012: 37).

Üprus rõhutas, et oluline on mõisaansamblit käsitleda kui tervikut, mille moodustavad elus ja eluta objektid. Ta kirjutab: „Mõisaansambel on arvukate ehitiste kompleks, mis algab juba maanteelt mõisa juurde viivast puiesteest. /.../ Sageli suundus mõisasse terve puiesteede kimp, mis mõisa keskuses koondusid. Siingi pargipuude hõlmas kerkivad mõisamajanduse arhitektuurse ja funktsionaalse sünteesina mõisahooned. Kümned hooned, mis moodustades elumaja ümber rea enam või vähem iseseisvaid gruppe, alaansambleid, pakuvad nii planeerimise kui ka arhitektuuri seisukohalt suurt huvi.” (Üprus 1975)

Üprus käsitleb ka mõisaparkide väärtuste määratlemist ning toob välja, et mõisaparkide kaitse alla võtmine on toimunud eelkõige botaanilistel kaalutlustel, aga mitte pargiarhitektuuri seisukohalt. Ta rõhutas, et oluline on kaitsta pargiplaneeringut, kus igal puuliigil on oma kompositsiooniline ülesanne. (Üprus 1958)

Paljud probleemid (mõisa tuleb käsitleda terviklikult, mitte tükeldatult; väärtuste hindamine), millele Helmi Üprus juhtis tähelepanu aastakümneid tagasi, kui mõisatele kui pärandile alles hakati tähelepanu pöörama, on aktuaalsed ka tänapäeval (Nutt 2011: 159).

Mõisate erakätesse sattumine noores taasiseseisvunud Eestis tõi kaasa probleeme. Näideteks võib tuua Hõreda, Inglise ja Neeruti mõisa, mille omanikud hooletusse jätsid ja laguneda lasid. Võib öelda, et paremini on läinud nendel mõisatel, mis jäid omavalitsuse või riigi kätte ning mida kasutati näiteks kooli või vanadekoduna. Praktiline kasutus võimaldas saada suurte komplekside korrastamiseks investeeringuid ja välisabi. (Alatalu 2012: 116-117)

Noores taasiseseisvunud Eestis 1990. aastatel saame rääkida rekonstruktsioonipalavikust. Kalm jagab antud perioodi kolmeks: „... perioodi alguse massiline, kuid väiksemahuline isetegevus, rohkem või vähem väärtustatud arhitektuuri osaline restaureerimine ja olemasolevate tarindite ärakasutamine uutes majades“. (Kalm 2001: 443)

3 Erinevaid vaatenurki restaureerimisküsimustes kaasajal Põhjamaade ja Eesti näitel

3.1 Jukka Jokilehto

Restaureerimisvaldkonnas tekkivatele põhimõttelistele küsimustele pole enamasti ainuõigeid vastuseid – iga situatsioon on erinev ja vajab individuaalset lähenemist. Ka tänapäevane ja lähimineviku praktika tõendab, et valitseb arvamuste paljusus.

Jukka Jokilehto, ühe maailma juhtiva muinsuskaitseteoreetiku järgi sõltub pärandi teadvustamine neljast põhilisest lähenemisest, mis on pannud aluse tänapäevasele mälestiste kaitsepoliitikale: mälestised kui memoriaalid ehk mälestusmärgid, stiililine restaureerimine, nüüdisaegne konserveerimine ning traditsioonide järjepidevus. Toodud grupe võib mõista kui ideede ja abinõude komplekti ning neid saab omavahel kombineerida. Ühelegi lähenemisele või strateegiale ei saa anda absoluutset prioriteeti, vaid iga juhtumit tuleb hinnata kriitiliselt ja iseseisvalt. (Jokilehto 2010: 375-376, 387)

Mälestiste kaitse üheks domineerivaks jooneks on poliitilise ja kunstilise tähendusrikkuse suhe. Tihti on selline lähenemine seotud mälestise määratlemisel rahvusliku mälestusmärgina ning mälestis restaureeritakse nii, et ta tähistaks olulist hetke rahvuse ajaloos (näiteks kõrvaldatakse jooned, mis ei sobi antud poliitilise eesmärgiga). Rahvusliku mälestusmärgi ideed võib arendada edasi ja siduda see hävinud ajalooliste struktuuridega, mille üles ehitamisega (rekonstrueerimisega) antakse mälestisele uus tähendus. Jokilehto rõhutab, et kui mälestise rekonstrueerimisprotsessi hoolikalt ei kontrollita, võib tulemuseks olla hoopis kits, mitte aga ajaloolise ala säilitamine Veneetsia harta põhimõtetele tuginedes. (Jokilehto 2010: 377, 385)

Stiililise restaureerimise pooldajad on välja toonud vajaduse ajaloolisi hooneid kasutada, mitte suhtuda neisse kui ajaloolistesse dokumentidesse. Samuti võib stiililise restaureerimise juures välja tuua rahvusliku prestiiži küsimuse, mida ühtlustamine või stiililine puhastamine rõhutada aitab. Stiililine restaureerimine on jätkunud tänapäevani kunstiajalooliste ja arhitektuuriliste teadmiste kasvu, traditsiooniliste oskuste ja teadmiste kättesaadavuse ning turismi toel erinevates piirkondades kogu maailmas domineeriva tendentsina. (Jokilehto 2010: 377-378, 384)

Vastandina eelmisele rõhutab nüüdisaegne konserveerimine vajadust kaitsta kõike algupärast ja ehedat, erinevaid kihistusi, aja jooksul toimunud muudatusi ja ajapaatinat. Praktikast tähendab see uute teaduslike uurimismeetodite ja tehnikate edendamist „...

objektide ja ehitiste seisundi, lagunemise põhjuste, originaalmaterjali tugevdamise, kaitse ja konserveeriva parandamise võimaluste analüüsimisel“ (Jokilehto 2010: 378)

Kultuuriväärtuste säilitamise üheks põhiteemaks on väärtuste määratlemine ja taasloomine. Kui varem olid kultuuripärandiga seostuvad väärtused eelkõige kultuurilised ja teaduslikud, siis koos globaliseerumisega on arusaam laienenud ja arvestatakse ka sotsiaalset ja majanduslikku tegevust ning keskkonda säästvat arengut. Varasem kultuuripärandi kaitse oli suunatud *status quo* taastamisele. Tänapäeval pööratakse tähelepanu traditsiooniliste oskuste ja elavate kultuuride kaitsmisele ning oluliseks on saanud muutuse aktsepteerimine: defineerida tuleb säilitatava olemus ning muutuste haldamise kriteeriumid (kehtib näiteks nii ajalooliste linnade kui parkide suhtes). (Jokilehto 2010: 379)

Kahekümnenenda sajandi II poole üheks probleemiks on sage arhitektuurilisi väärtusi eirava fassadismi kasuks otsustamine. Fassadism tähendab lammutatava hoone fassaadi osalist või täielikku säilitamist, samal ajal kui lammutatud hoone asemele ehitatakse uus. Jokilehto seisukohast on väär sellist teguviisi õigustada majanduslike kaalutlustega. Praktikas on fassadism kulukas kuna tähendab enamasti ajaloolise kehendi täielikku hävitamist, sest säilitatakse või rekonstrueeritakse ainult kunagise arhitektuurilise objekti väline külge. (Jokilehto 2010: 389)

3.2 Restaureerimispraktika Rootsis

Rootsi maastikuarhitekt ja Kopenhaageni kunstiakadeemia (*Royal Academy of Fine Arts in Copenhagen*) professor Sven-Ingvar Andersson töötas eemärgiga taasluua pargi poeesia. Ta leidis, et parkide restaureerimine on pigem kunstnikutöö ning pargid kui rekreatsioonialad peaksid külastajale pakkuma elamusi. Ajalooliste keskkondade puhul pakub juba nende vanuseline väärtus külastajale elamusi ja kogemusi ning neid on võimalik suurendada restaureerides, rekonstrueerides või midagi uut konstrueerides. Andersson selgitas rekonstrueerimist kui pargi taastamist algupäraste ajalooliste allikate põhjal ning restaureerimist kui tegevust, kus arvestatakse pargi muutumisega läbi ajaloo ning eri aegade lisandustega. Ta lisas veel ühe meetodi: millegi uue konstrueerimise ehk vaba uuenduse (rootsi keeles: *fri förnyelse*), mis on lahendus olukorras, kui ajaloolised allikmaterjalid on puudulikud ning ala seisund on halb. Vaba uuenduse ettepanek saab alguse originaalideest, kuid esitab seda uues kontekstis või uuel kujul, vastavalt sellele, milline on maastikuarhitekti interpretatsioon ja paiga vaim. Kõiki meetodeid võib kasutada ühe objekti puhul ja need loovad võimalusi rikkalikumaks elamuseks ning tugevdavad

ajaloolise keskkonna väärtust. Enne meetodi valimist oli Anderssoni jaoks oluline küsida, millist lugu park jutustab. (Jakobsson 2009: 35)

Sven-Ingvar Andersson ei olnud esimene maastikuarhitekt, kes kirjeldas vaba uuendust. Näiteks Taani maastikuarhitekt Gudmund Nyeland Brandt kombineeris ajalugu enda interpretatsioonidega Marienlysti lossi aedade rekonstrueerimise juures Taanis. (Jakobsson 2009: 35)

Anderssonist erineval seisukohal on saksa päritolu ning Rootsis praktiseerinud maastikuarhitekt, dendroloog ja aiandusajaloolane Klaus Stritzke. Tema seisukoht on, et ajaloolises pargis ei tohi ette võtta ühtegi tegevust enne, kui pole põhjalikult uuritud ala ajalugu. Oluline on, milline nägi park välja tegelikkuses ja selle väljaselgitamiseks tuleb analüüsida säilinud märke pargis endas. Ajaloolised joonised ja plaanid ei pruugi kirjeldada teoksaanud kavandeid. Selleks, et rekonstrueerida ehk Stritzke järgi taasehitada midagi, mis ei enam eksisteeri, tuleb kasutada samu materjale, tööriistu ja tehnikaid kui kasutati ajalooliselt. Täpsete teadmiste ja vahendite puudumisel ei tohiks midagi ette võtta. (Jakobsson 2009: 35)

Rootsi maastikuarhitekt ja pargirestauraator Walther Bauer leidis, et ajaloolises pargis tuleks restaureerida peamiselt pargi kandev struktuur. Ta ei soovinud oma tööde puhul kasutada sõna „rekonstruktsioon“, vaid eelistas väljendit „renoveerimine“, mis tähendab taastamist kuid mitte tingimata algsel kujul. Uued lisatavad detailid pidid põhinema vastava ajastu või stiiliperioodi uuringutel. Baueri leidis, et kui allikmaterjale, millest lähtuda, pole piisavalt, siis võib maastikuarhitekt tugineda enda sisetundele. Teha ainult seda, mis vajalik ja teha seda maitsekalt ja stiilselt – nii võib tema seisukoha kokku võtta. Eelpool kirjeldatud põhimõtted esindavad kolme peamist lähenemist ning neid kasutatakse eraldiseisvana või kombineerituna Rootsi ajalooliste parkide ja aedade restaureerimise praktikas tänapäeval. (Jakobsson 2009: 34-36)

3.3 Juhan Maiste restaureerimise olemusest tänapäeva Eestis

Professor Juhan Maiste vaatab restaureerimise tähtsust ühiskonnas laiemalt. Tema järgi rõhutab restaureerimine teadlikkust kollektiivsusest – „mina“ asemel on „meie“. Ta ütleb, et subjektiivsete hinnangute (näiteks meeldiv-ebameeldiv, ilus-kole) asemel on eesmärgiks pöörata tähelepanu objektiivsetele hinnangutele ja teaduslikule lähenemisele, kuid restaureerimine ei ole ainult teaduslik protsess. Teaduslikud meetodid ja tehnikad on

olulised pärandi kaitsmisel, kuid ei saa olla absoluutse tõe kriteeriumiks. (Maiste 2007a: 341)

Restaureerimise objekt on ajalugu. Tema tõe kriteeriumid ei ole kunagi lõplikud, vaid pidevas muutumises kahe lähenemise vastaseisus. Üheks äärmuseks on ajaloolise väärtuse säilitamise olulisuse rõhutamine, teiseks esteetiline lähenemine, mis peab oluliseks objekti terviklikkust. Maiste selgitab restaureerimist kui sõnumit ja ideed ühest kultuurist teise, mis aitab luua silda mineviku ja tuleviku vahel. Seega on restaureerimine alati relatiivne ning sõltub keskkonnast ja kontekstist. Restaureerimine peegeldab konkreetsel perioodil aktuaalseid protsesse ning on sellega ühiskonna indikaatoriks. Ainult vaimselt ja füüsiliselt terves ühiskonnas on lähenemine minevikule ja monumentidele vaba piirangutest ja kompleksidest. (Maiste 2007a: 341-342)

4 Töö teoreetilised alused

4.1 Pargi seisundid

4.1.1 Seisundi määratlemise olulisus pargi restaureerimisel

Restaureerimis- ja rekonstrueerimisotsuste tegemisel on vajalik arvestada mälestise ajaloo ja väärtustega. Väärtuste määratlemine on kõikide pärandi haldamisega seotud tegevuste ja otsuste eelduseks. Väärtused, mida mälestisele saab omistada sõltuvad näiteks säilivusest, loetavusest ja autentsusest. Seisundite määratlemine seostab väärtused ja objektid ning võimaldab analüüsida muutusi. Pargi seisundite määratlemine annab teavet pargi arengu kohta ning võimaldab eri perioode pargi ajaloost analüüsida ja omavahel võrrelda. Koos väärtuste väljatoomisega parki kirjeldatakse ning selgitatakse, millised kindlad pargi omadused või elemendid on seotud konkreetsete väärtustega. (Konsa 2012: 8-9)

Seisundite määratlemine on vajalik selleks, et teadaolevate andmete alusel saaks öelda, milline ajaperiood pargis on kõige väärtuslikum erinevaid aspekte arvestades ja kas seda perioodi on võimalik taastada ning kui jah, siis millisel määral.

4.1.2 Pargi ideaalne seisund

Appelbaumile tuginedes võib öelda, et pargi ideaalseks seisundiks seisund, mis kõige täielikumal kujul kehastab tema väärtusi. Ideaalne seisund peab olema seisund, mis vastab pargi mingile eelnevale ajaloolisele seisundile. Ajaloo jooksul on pargid enamasti läbinud erinevaid seisundeid (erinevaid stiiliperioode) ja automaatselt ei saa ühtegi neist teisele eelistada. Milline seisund pargi ajaloost valida, sõltub konkreetsest situatsioonist. Pargi ideaalne seisund sõltub omanikust, kasutusest, väärtustest, tähendustest ja eeldatavast kasutusest tulevikus ning selle määratlemine ei pruugi tähendada, et selle saavutamine on võimalik või vajalik. Pargi ideaalseks seisundiks võib valida aja peale pargi loomist ehk pargi originaalse seisundi. Samuti võib pargi ideaalseks seisundiks olla tema praegune seisund. See tähendab, et pargi ideaalne seisund on kokkulepe ja sõltub sellest, milliseid väärtusi hoida või taastada soovitakse. (Appelbaum 2007: 173, 176-177)

4.1.3 Pargi algne seisund

Restaureerimispraktikas laiemalt valitakse algne seisund tihti objekti ideaalseks seisundiks, ehk seisundiks millega praegust situatsiooni võrreldakse ja kuhu poole soovitakse püüelda. Tegemist on originaalseisundiga peale objekti valmimist. Kuidas on algse seisundi kontseptsioon kohaldatav ajaloolistele parkidele? Kas park saab valmis kohe peale rajamist? Isegi prantsuse park ei ole valmis kohe peale rajamist. Peab mööduma mingi aeg, sest iga

koht vajab nõ sisseelamist. Seega ideaalne seisund ajalooliste parkide puhul (ajaloolise pargi kõrghetk) asetub ajateljel mingi nihke võrra edasi pargi rajamisest (Nurme 2015: e-kiri 08.05).

Originaalse seisundi puhul võib tekkida konteksti probleem, kus tänases päevas on inimeste maitsed, eelistused ja arusaamad muutunud ning seega tajutakse parki teises kontekstis, kui park loodi. Samuti võib probleemiks olla allikate vähesus ehk meil puuduvad piisavad andmed pargi originaalse ilme ja omaduste kohta. (Appelbaum 2007: 125, 182-183)

4.1.4 Pargi taastatav seisund

Pargi taastatava (restaureeritava/rekonstrueeritava) seisundi leidmiseks tuleb määratleda sellele omased väärtused ja siduda need füüsiliste tunnustega. Omavahel võrreldakse pargi ideaalset seisundit ja praegust seisundit ning selgitatakse välja erinevused. Järgmiseks sammuks on analüüsida, millised on võimalused ja meetodid nende erinevuste vähendamiseks. Selle arutluse tulemusel määratletakse realistliku töölemise eesmärgid ehk taastatav seisund. (Appelbaum 2007: 239-241)

Appelbaumi meetodi kasutamisel vanade parkide puhul tuleb arvestada, et eksisteerib ka vaheseisundeid, mis võimaldavad kompromissi: eesmärk oleks pargi ideaalne seisund, aga realiseerida saab ilma mingeid väärtusi hävitamata midagi vahepealset.

4.2 Pargi väärtused

4.2.1 Kultuuripärandi väärtuste hindamisest

Kultuuripärandi väärtuste hindamine on vajalik, et planeerida edasisi samme ja otsustada pärandi konserveerimise, restaureerimise ja rekonstrueerimisega seotud aspekte. Väärtuste hulk on mitmekesine, nad on ajas muutuvad ja sõltuvad kontekstist, mõned väärtused võivad kattuda või omavahel võistelda ning eksisteerib erinevaid väärtuste hindamise süsteeme (Konsa 2012: 7). Seetõttu kätkeb väärtuste hindamine endas mitmeid probleemseid momente. Väärtuste liigitamiseks ja analüüsimiseks on välja töötatud erinevaid võimalusi. Selleks, et paremini mõista väärtuste hindamisega seotud aspekte, on järgnevalt esitatud mõned näited.

Austria kunstiajaloolane Alois Riegl (1857-1905) eristas kahte tüüpi ajaloolisi mälestisi: ühed on ettekatsetatud ehk nende loojate poolt loodud mälestiseks või monumendiks, teised on ettekatsetamata ehk loodud teistel kaalutlustel ning mälestise või monumendina näevad neid tänapäevased vaatlejad. Ajaloolise objekti puhul saab Riegli järgi rääkida kahte tüüpi väärtustest: mälestusväärtused ja kaasaegsed väärtused. Mälestusväärtused on vanusega

seotud väärtus, ajalooline väärtus ja kavatsuslik mälestusväärtus (omane objektile, mis on püstitatud millegi või kellegi mälestuseks ja teadvustamiseks tulevastele põlvetele). Kaasaegsed väärtused on kasutusväärtus, uudsusega seotud väärtus ja kunstiga seotud väärtused (kunstiväärtus ja suhteline kunstiväärtus). (Riegl 1996: 69-83)

Kas ajalooline mõisapark on ettekatsetatud mälestis või ettekatsetamata mälestis? Ajalooliste parkide juurde kuuluvad perekonnakalmistud või mälestusmärgid (ausambad vms) eraldiseisvana on ettekatsetatud mälestised, kuid arvestades asjaolu, et park oli loodud mõisaperele kasutamiseks ning osa kodust ja igapäevaelust, siis võib öelda, et tänases päevas on mõisapargid ettekatsetamata mälestised.

Riegl oli üks esimesi, kes eristas traditsioonilisi ja kaasaegseid väärtusi. Ta oli veendunud, et puhas konserveerimine on teostamatu. Kunstiajaloolasena tõi ta oma seisukoha illustreerimiseks näite, et ka maali puhastamine on uusaegne sekkumine. Ta toonitas ka, et mälestisele lisatud osad peavad olema selgelt eristatavad ja kajastuma aruandes tööde kohta. Restaureerimisel pooldas ta minimaalset sekkumist ning tema arvates tuli piirduda vaid sellega, mis on otseselt vajalik objekti säilitamiseks. (Jokilehto 2010: 279-280, 368)

Professor W.D. Lipe'i järgi peab kultuuripärandiga seotud otsuste tegemine lähtuma neljast väärtusest, mis üksteisega võistlevad: informatiivne väärtus (seotud teadusliku uurimistööga), majanduslik väärtus, esteetiline väärtus ja assotsiatiivne-sümboolne väärtus (*Archaeological Sites: Conservation and Management* 2012: 297).

Veneetsia hartast lähtuv ja eelkõige kaitset väärivatele paikadele keskenduv Burra harta toob uue aspektina sisse immateriaalsed sotsiaalsed ja vaimsed väärtused, mis on seotud mälestise jätkuva kasutamise ja traditsioonidega, ning rõhutab vajadust kaasata rahvas otsustamise protsessi (Jokilehto 2010: 361). Burra harta esitab mälestiste puhul viite tüüpi väärtused: esteetiline, ajalooline, teaduslik, sotsiaalne ja vaimne (Burra harta, artikkel 1.2).

Esteetiline väärtus on Burra harta järgi seotud objekti või paiga tajumisega, sellega, kuidas inimene reageerib visuaalsetele ja mittevisuaalsetele aspektidele (näiteks hääled ja lõhnad), millel on tugev mõju tema mõtetele, tunnetele ja hoiakutele. Esteetiliste väärtuste tajumine on kultuuriti erinev. Ajalooline väärtus hõlmab erinevaid ajaloolisi aspekte: esteetika ajalugu, kunst, arhitektuur, teadus. Paigal võib olla ajalooline väärtus ka seotuse pärast olulise inimese, liikumise või sündmusega ning tähelepanuväärsus on seda suurem, mida rohkem on sellest kohapeal säilinud tõendeid. Kui paigal on tähendus kogukonna või kultuurigrupi jaoks, on tegemist sotsiaalne väärtusega (näiteks paik võib olla piirkonna või

kogukonna sümboliks või omada olulist praktilist väärtust kogukonna elus). Vaimne väärtus viitab paiga immateriaalsetele väärtustele ja tähendustele (näiteks paigad, mis seostuvad kogukonnale nende identiteedi või traditsioonidega). Vaimsed väärtused võivad olla vastastikku sõltuvad paiga sotsiaalsetest väärtustest ja füüsilisest omadustest. (*Understanding and assessing...* 2013: 3-4)

Organisatsioon *English Heritage* rõhutab muuhulgas sarnaselt Burra hartale mälestiste sotsiaalse aspekti olulisust ning toob välja neli erinevat väärtuste gruppi: tõenduslik väärtus, ajalooline väärtus, esteetiline väärtus ja ühiskondlik väärtus. Uue mõistena on tõenduslik väärtus seotud füüsiliste jälgedega inimtegevusest minevikus, mis on peamiseks tõendiks paikade tähendusest ja evolutsioonist ning annab teavet neid loonud kultuuridest. Paikade tõenduslik väärtus on proportsionaalne nende potentsiaaliga aidata inimestel mõista minevikku. (*Conservation Principles* 2008: 7, 28)

Appelbaum arendab ajalooliste objektide väärtuste hindamise teooriat detailsemaks ning rõhutab kolme aspekti, mis on olulised objektide hindamisel ja restaureerimisotsuste tegemisel: ajalugu, kaasaegsed väärtused ja kavandatav tulevik (Appelbaum 2007: 67-72). Ta toob välja järgmised väärtused, millega tuleb arvestada objekti ideaalse seisundi välja selgitamisel: kunstiline väärtus (objekti loomise eesmärgiks oli kunst või objekti on ajaloo jooksul hakatud kunstina hindama), esteetiline väärtus, ajalooline väärtus (objekti seostatakse konkreetse ajaloolise perioodi või sündmusega), kasutusväärtus ehk praktiline väärtus, teaduslik väärtus (objekt kui uurimisallikas teadlastele), hariduslik väärtus, vanusega seotud väärtused (objekt näib vanana ja seetõttu on väärtustatud, objekt näib uuena ja seetõttu on väärtustatud, väärtustatakse objekti uudsust), nostalgiline/sentimentaalne väärtus (objekt äratab inimestes nostalgilisi tundeid), rahaline väärtus, väärtus, mis tuleneb seostest oluliste sündmuste või isikutega, inimeste ja sündmuste mälestusega seotud väärtus (objekt kui mälestusmärk) ning haruldus (Appelbaum 2007: 203).

4.2.2 Parkide väärtuste hindamine Eesti seadusandluse järgi

Eesti kontekstis on pärandi väärtused määratletud Looduskaitse seaduses §7, mille järgi on loodusobjekti (näiteks pargi) kaitse alla võtmise eelduseks järgnevad väärtused: ohustatus, haruldus, tüüpilisus, teaduslik, ajaloolis-kultuuriline või esteetiline või rahvusvahelisest lepingust tulenev kohustus. Muinsuskaitse seaduse § 2 järgi on selgitatud mälestise mõistet ning öeldud, et „Mälestis on riigi kaitse all olev kinnis- või vallasasi või selle osa või asjade kogum või terviklik ehitiste rühm, millel on ajalooline, arheoloogiline, etnograafiline,

linnaehituslik, arhitektuuriline, kunstiline, teaduslik, usundilooline või muu kultuuriväärtus, mille tõttu see on käesolevas seaduses sätestatud korras tunnistatud mälestiseks.“

Mälestised võib Muinsuskaitseaduse § 3 järgi liigitada liigitada arheoloogia-, ehitis-, kunsti-, tehnika-, tööstus- ja ajaloomälestisteks. Park on Muinsuskaitseaduse § 3 järgi kinnismälestis ning Kultuurimälestiste riiklikus registris ehitismälestis. Kriteeriumid parkide ehitismälestisteks tunnistamiseks on järgmised:

1. planeering ja pargistruktuur – ajaloolise planeeringu säilivus ja loetavus;
2. pargi terviklikkus – park kui kindla kultuuri ja ajaloolise stiiliperioodi näide;
3. pargi kavandaja – info olemasolu pargi loonud arhitekti, pargikunstniku kohta;
4. säilinud pargielemendid – veekogude säilivus, ajaloolise teevõrgu säilivus ja loetavus, ajalooliste telgede, aktsentide ja põhiliste vaatepunktide säilivus ja loetavus, ruumistruktuuri (avatud ja suletud alad) säilivus ja loetavus, erikujulise istutusviisiga puudegruppide (pügatud seinad, arkaadid, ringid vms) säilivus, arhitektuursete väikevormide säilivus, väärtusliku puistu ja alleede säilivus;
5. seos ajaloosündmuste, kultuuriloo ja silmapaistvate isikutega

(Ehitismälestiseks tunnistamine).

4.2.3 Loodusväärtused pargis

Paljud mõisapargid on nii muinsus- kui looduskaitse all, mis näitab nende olulisust ja väärtuslikkust lisaks kultuurilistest aspektidest ka looduskeskkonnast lähtuvalt. Loodusväärtustele on vajalik tähelepanu pöörata, kuna ajaloolise pargi põhimahu moodustavad taimed, ning seega on pargi hoidmisel oluline tagada puistu ja rohustu jätkusuutlikkus. „Vanad puud on pargi autentsuse põhikandjad ning kuuluvad üldjuhul pargi algse või mõne ajaloolise ümberehituse käigus loodud kompositsiooni juurde.“ (Nurme, Paju 2009)

Pargid on poollooduslikud kooslused, kus elupaigad on mitmekesised: puistud ja avatud alad, veekogud, hooned ning vanad puud, kes täidavad elustikupuu ülesannet. Parkide liigirikkus on suur ka eksootiliste puude ja põõsaste tõttu. Lisaks on pargid sageli liikide pagulad: mõisaparke võib osaliselt käsitleda kui hävinud ja haruldaste lehtmetsade aseainet (Tuisk 2009: 10).

Eesti kaitsealuste parkide koguarv on suur ja tuleb silmas pidada, et kaitse alla võtmine ei pruugi tagada väärtuste säilimist ning väärtused võivad aja jooksul kaduda või väheneda. Kuulumine kaitstavate objektide nimistusse peab olema põhjendatud ja kontrollitud, et ei tekiks olukorda, kus hävinud väärtustega objektid on veel nõ inertsist kaitse all. Parkide

loodusväärtusega on Eestis põhjalikult tegelenud Urve Sinijärv (Sinijärv 2012) ning tema esitab väärtuste liigitamise rõhuga looduskeskkonda puudutavatel aspektidel: parkidel võib olla esteetiline, kultuuriajalooline, dendroloogiline, looduslik (seisneb spontaanselt ilmunud haruldaste taime- ja loomaliikide olemasolus), ökoloogiline, maastikuline ja puhkeväärtus. Lisaks on oluline pargi suhteline tähtsus (olulisus ja ainulaadsus maakonna ja Eesti mastaabis). (Sinijärv 2009a: 66)

4.3 Parkide väärtuste määratlemine käesolevas töös

Erinevaid väärtuste liigitamise meetodeid on lisaks eelpooltoodutele veel teisigi. Näidete põhjal selgub, et peamiste gruppidega eristuvad esteetilised, ajaloolised ja teaduslikud väärtused. Huvitava grupi moodustavad immateriaalsed väärtused (Burra harta), mida Eesti kontekstis eraldi välja toodud ei ole. Väärtuste liigitamise küsimus on suuresti seotud ka sellega, kui paljudeks erinevateks gruppideks väärtuste hulk on jagatud ehk teisisõnu, kas on jäänud üldisemale tasemele või mindud detailseks.

Käesolevas töös on praktilises osas lähtunud peamiselt Appelbaumi esitatud väärtuste määratlusest ning ka Muinsuskaitseadusest (kõik töös analüüsitud pargid on muinsuskaitse all). Appelbaumi käsitlust on lihtsustatud: ajalooline väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist, arhitekti loomingust, ajastust või seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega (Konsa, Sinijärv 2007: 59), vanusega seotud väärtusi on vaadeldud koos, rahalist väärtust antud töös hinnatud ei ole. Appelbaumi käsitlus on detailne ja juhib tähelepanu erinevatele aspektidele, kuid samas on see pigem sobiv esemete puhul ja ei arvesta pargi duaalset loomust: park on ühelt poolt looduse, teisalt inimese looming. Seetõttu on käesolevas töös vaatlusalustele väärtustele lisatud Sinijärvele tuginedes loodusväärtused.

Väärtused parkides, mida käesolevas töös näidisülesandeks valitud parkide puhul on vaadeldud (Muinsuskaitseaduse, Appelbaumi ja Sinijärve põhjal): haruldus, informatiivne väärtus (teaduslik väärtus ja hariduslik väärtus), ajalooline-kultuuriline väärtus, kunstiline väärtus (sealhulgas arhitektuuriline väärtus), esteetiline väärtus, kasutusväärtus (praktilisus, rahaline väärtus), vanusega seotud väärtus, mälestusväärtus, nostalgiline/sentimentaalne väärtus ning loodusväärtused. Loetletud väärtusi ei ole võimalik panna absoluutsesse pingeritta, kuid siiski võib Eesti kontekstis eristada neist olulisemaid, mis paljudel juhtudel mõjutavad konserveerimis-, restaureerimis- ja rekonstrueerimisotsuste tegemist.

Haruldus on oluline aspekt ja väärtus. Eesti ala on katnud tihe mõisate võrgustik (Nutt 2009b: 105) ja ka tänaseks päevaks on säilinud vähemal või rohkemal määral sadu mõisaparde, kuid nende seas on palju isikupäraseid ja põnevaid näiteid, lisaks eristuvad Eesti mõisapargid Lääne-Euroopa parkidest (vt peatükk 4.5). Kuna ajaloolist allikmaterjali on Eesti mõisaparkide kohta säilinud suhteliselt vähe (on mõned erandid), on parkidel informatiivne väärtus nii pargikunsti ajaloo uurimiseks kui ka nn mõisaaja laiema olustiku mõistmiseks.

Park kui kunstiteos kannab endas kunstilisi väärtusi – park on kindlate printsiipide põhjal loodud kujundatud ruum, näide stiiliperioodidest ja ilumeele muutumisest. Esteetiline väärtus pargis on subjektiivne ning sõltub hindaja taustast, kuid samas on kaunist maastikust saadav esteetiline nauding üks parkide loomise motiive – park kui paradiis. Analüütiline ehk kirjeldav viis ei ole üksi enam piisav mõisaparkide väärtuste kindlaksmääramisel, sest mitmeid põhjalikke kirjeldava iseloomuga töid on juba tehtud (näiteks inventeerimised 1970-ndatest alates, dendroloogilised inventeerimised) (Karro 2008: 152). Seetõttu on käesolevas töös proovitud kirjeldada käsitletavate parkide (Saare, Õisu, Võhmuta, Puurmani) isikupära, uuritud nende parkide immateriaalseid väärtusi, *genius loci*, seda määratlevaid ja kandvaid elemente ning kirjeldatud mõtteid, mis tekkisid töö autoril välitööde käigus.

Analüüsi puhul keskendutakse antud töös eelkõige nendele väärtustele, mis tulenevad pargist kui arhitektuursest ruumist (park on ehitismälestis). Esmatähtsad on need väärtused, mis toetavad ning aitavad lugeda ja mõista parki kui esteetilis (märgi)süsteemi. Parkide taastamisel on eeskätt eesmärk taastada seda hetke, mis annaks pargist tema praeguses mahus ilusaima ja ajalooliselt ausaima tulemuse (Nurme 2015: e-kiri 28.04).

4.4 Parkide väärtuste hindamise eripärad ja probleemid

4.4.1 Muutuste käsitlemine pargi väärtuse hindamisel

Ajaperioodi küsimus kerkib valikute puhul, sest park on ühelt poolt kunstiteos, millele on omased kindlad kompositsioonireeglid ja struktuur, teisalt kannab park ajaloolist väärtust ja teda võib võrrelda raamatuga, kuhu muutused ühiskonnas ja kultuuris on midagi juurde kirjutanud või ära kustutanud. Seega on vaja otsustada, millise ajahetke või ajaperioodi väärtusi tähtsaks pidada ja kuidas neid väärtusi hinnata.

Pargi väärtustega seotud otsuste langetamisel saab vahet teha teadlikel, looduslikel ja juhuslikel muutustel. Teadlikud muutused on toimunud inimese käe läbi pargi kui terviku

kontekstis ja võivad olla ajalooajalooprotsessis kindla tähendusliku väärtusega. Looduslikud muutused on näiteks puude vananemine ja pargi liigirikkuse kasv. Juhuslikud muutused on toimunud pargi algsele funktsioonile vastandlikult ehk ajaloolist parki ei ole käsitletud tervikliku teosena. Selliste muutuste likvideerimine restaureerimisprotsessis on üldjuhul õigustatud. (Sinijärv 2012: 24)

Tehes otsuseid, kuidas pärandiga (pargiga) edasi toimida, võib teatud väärtuste olulisemaks pidamine tähendada teiste väärtuste vähenemist (Konsa 2012: 7). Parki rekonstrueerides võime suurendada näiteks pargi esteetilist, hariduslikku või praktilist väärtust, kuid pargi teaduslik väärtus või loodusväärtus võib väheneda. Allikmaterjalide vähesuse probleem raskendab ajaloolise situatsiooni mõistmist ja väärtuste määramist. Ajalooliste kaartide ühildamine tänapäevastega on problemaatiline, kuna ruumisuhed pole alati paigas ning info ajaloolistel kaartidel on valikuline (näiteks antud töös kasutatud Saare mõisa 1928. aasta kaardi puhul pole alleesid märgitud, lähedasest perioodist pärit verstaardil on), sest säilinud kaardid sageli ei kajasta pargi disaini vaid on tehtud näiteks maamöödu, maakasutuse või maaparanduse jaoks.

Lisaks on võimalik allikmaterjalidena kasutada ajaloolisi fotosid ning maale või joonistusi (käesolev töö keskendub kaardimaterjalile). Magistritöös käsitletud parkide puhul kajastab enamuse ajaloolisi autorile kättesaadavaid fotosid siiski hooneid ja nende lähiümbrust (esiväljak, tagaväljak). Ajalooliste maalide ja joonistuste puhul tuleb arvestada ebatäpsustega: näiteks Õisu 18. sajandi lõpu situatsiooni kujutavad akvarellid maalinud Johann Christoph Brotze ei ole kunagi Õisus käinud ja on vaated ümber joonistanud kellegi teise pildidelt ning seetõttu „on neile sünenud ka mõni ebatäpsus“ (Hein 2013: 134).

4.4.2 Väärtuste suhtelisus

Parkide väärtuste hindamisel kerkib sarnane probleem, mis teistegi mälestiste puhul – väärtused sõltuvad objektist, kontekstist ja hindajast ning seega on väärtuste kindlaksmääramine suhteline ja osaline. Väärtuste puhul ei ole võimalik kehtestada üldkehtivat või absoluutset pingerida. Nad on ajas muutuvad, üks ja sama objekt võib eri ajaperioodidel kanda endas erinevaid väärtusi – väärtusi omistavad objektidele inimesed, kuid kultuuris toimub pidev väärtuste ümberhindamine. (Konsa 2012: 7)

Ajaloo käsitlus on oma olemuselt valikuline ja sõltub käsitleja eesmärkidest, teadmistest ja kultuurisituatsioonist. Alatalu järgi on mälestiste valik ja kaitse seadustega reguleeritud ajaloolise tõe kujundamise vahend ning ka poliitiline hinnang kaitse alla võetavale objektile. Selle näiteks võib tuua ennesõjaaegse Eesti vabariigi situatsiooni, kus esimesed mõisad

võeti küll kaitse alla juba 1920. aastatel, kuid suhtumine neisse oli vastuoluline ja mõisate kaitse alla võtmine edenes aeglaselt: esimeste mõisatena võeti kaitse alla vaid Riisipere, Raikküla, Vääna, Lohu ja Kiltsi. (Alatalu 2012: 108-109, 114)

Kultuurmaastikku tuleb mõista selle maastiku loojate kontekstis, sest ajalooliste maastike loojate eelistused, harjumused, tehnoloogiad ja ambitsioonid erinevad tänapäevaste inimeste omast (Lewis 1999: 180). Maastiku kogemine on seotud kontekstiga. Näiteks kunsti ja teadust puudutavate teemade puhul on oluline roll avalikul arvamusel: kultuurilised kokkulepped ja tavad mõjutavad, mida inimesed maastikul märkavad, millest huvituvad ja mida eelistavad (Gobster, Nassauer, Daniel, Fry 2007: 959). Väärtuste sõltuvust kultuurilistest erinevustest rõhutab ka Nara dokument mis ütleb artiklis 11, et otsused pärandile omistatud väärtuste kohta võivad erineda kultuuriti ja ka sama kultuuri piires. Seetõttu ei saa esitada kindlatele kriteeriumitele tuginevaid autentsuse- ja väärtushinnanguid vaid pärandi omadusi tuleb hinnata lähtuvalt kultuurikontekstist, kuhu nad kuuluvad.

Eesti ajalooliste parkide puhul väärtustatakse enamikul juhtudel pigem pargi vanusest tulenevaid nähtusi, kui spetsiifilisi ja stilistilisi nüansse, mis on mõneti ka loomulik, kuna paljud pargid on kaotanud suurema osa oma iseloomulikest joontest. Vanad puud annavad pargile tema ilme ja atmosfääri. Kui tuua näiteks barokkperioodi, siis Eesti ülekasvanud regulaarpargid „... on nüüdseks saanud ilme, mille atmosfäär vastab pigem 19. sajandi alguse ideestikule. Jalutades Saare pargis varjuliste gooti võlvidena kaarduvate puuridade vahel, ei kujutaks isegi ette, kuidas see võiks välja näha pöetult.“ See tähendab, et kaitse all on küll 18. sajandi barokkpark, kuid suhestatakse tänapäevase pargiga ning käesolevast ajahetkest lähtuvad ka kaitseväärtused. (Nurme 2014: 152)

Seega, väärtused kirjeldavad ajaloolise pargi praegust situatsiooni ja lähtuvad tänapäevaste vaatlejate hinnangutest. Probleemküsimuseks on, kuidas hinnata pargi ajaloolise seisundi väärtusi, sest pargi kontekst ajaloolise seisundi puhul on teine – pargi loojateks, hooldajateks ja hindajateks olid mineviku inimesed. Tõnu Õnnepalu arvates on meie kujutus mõisasüdame ja pargi elust kindlasti liialdatult maaliline ja luuleline. Ta kirjutab: „Ikka need päevavarjud ja kübarad, avatud aknast kostvad klaverihelid (Schubert, Chopin! – tegelikult, kes teab, mis omaaegset magusat moemuusikat need mõisapreilid seal klimberdasid?), päikesevalguse värelus läbi lehestiku.“ Tegelik elu pidi olema midagi muud, mitte uneleva kujutluse vili või postkaardilik „ajaloo“-film. (Õnnepalu 2007: 6)

Vanade mõisaparkide hooldamine on töömahukas ja paljudel juhtudel piirdub tänapäeval vaid niitmise ja võsaraiega. Mineviku pargid olid suure hulga inimeste töö ja vaeva tulemus: pügatud alleed, mitmevärvilised bordüürid ja klumbid vajasisid hooldust mitu korda aastas, paljude mõisate juurde kuulusid kasvuhooned ja talveaiad. See elu, mis kutsus esile parkide toreduse, on kadunud ning täna päeval võib tunduda selle taastekitamine ja alalhoidmine liiga suure vaevana. Mõisapargid olid mõeldud nautimiseks ning need, kes parkide eest hoolitsesid, istutasid, pügasid, niitsid ja rohisid, olid täiesti teised inimesed, kui need, kes seda ilu nautisid. „Nautijad ei tohtinud tegijate vaeva endale õieti ettegi kujutada, et see nende naudingut ei segaks“. (Önnepalu 2007: 7)

Pargi taastamisel tehtavate otsuste puhul on oluline silmas pidada tänapäevaste kasutajate olemasolu ja nende võimalikke ootusi ning taastamisele ja edaspidisele hooldusele kuluvaid rahalisi väljaminekuid. Sarnaselt minevikule on ka täna päeval parkide hooldamine kui luksus, mis nõuab rahalisi ressursse ja kvalifitseeritud inimesi.

Pargid püsivad seni, kuni inimesed nende eest hoolitsevad ja neid kasutavad, inimeste tähelepanu kadudes hakkab park võsastuma ja hääbuma. Ants Heina arvates on vanadesse parkidesse kätketud sõnum aja jooksul tuhmunud, parkide tähendust enam ei mõisteta ja seetõttu on pargid hoolduseta jäänud. Ta kirjutab Viljandimaa parkide kohta, et korrashoitud mõisamaja pole haruldus, kuid mõjuvat parki selle ümber tihti pole. „Näib puuduvat algelisemgi arusaam pargikunsti põhitõdedest ja unustusse on vajunud isegi see, miks need pargid, aiad ja alleed kunagi üldse rajatud on: et toonitada arhitektuuri ja maastiku kooskõla, luua keskkond, mis mõjuks ühteaegu kunstilise kui ka looduslikuna.“ (Hein 2007: 52)

Väärtuste muutumise näiteks ajas võib tuua loodusväärtused. Täna päeval väärtustame parkide liigilist mitmekesisust. Kaitsmist väärivad väärtused on näiteks käsitiivalised, linnustik, putukad, samblikud, samblad ja rohttaimed ning dendroloogiline mitmekesisus (Pargi hoolduskava koostamise juhend 2011: 15). Kuid kas ka ajalooliselt väärtustati parkide puhul just neid loodusväärtusi? Dendroloogiline mitmekesisus hakkas parkides kasvama 18. sajandil, kui paranes mõisate majanduslik olukord. Mitmed praegu populaarsed ilupuud ja – põõsad, näiteks sirelid, hobukastanid, läätspuud, ebajasmiinid, elupuud ja paplid, hakkasid laialdasemalt levima just sel perioodil ning mõisaparke võib käsitleda ka kollektsioonina, kus taimede kogumine oli üks mõisniku harrastusi ning liigirikas park pakkus jalutajale elamusi. Siin peegeldus ka ajastu otsiv, avastav ja uuriv vaim: oli põnev

teada saada, kuidas uued taimed pargi kasvavad. (Eesti pargid 1 2007: 61; Nurme 2015: e-kiri 08.05)

Dendroloogiline mitmekesisus, mida tänapäeval ajalooliste parkide puhul väärtustatakse ja mis on üks aspekt, mis toetab pargi looduskaitse alla võtmist, oli ajalooliselt seega pigem kolleksioneerimishobi ja uudishimu väljendus ning võimalus nõ maalida visuaalselt kaunimat maastikku (rõhk kunstilistel ja esteetilistel kaalutlustel). Võib arvata, et teistele loodusväärtustele dendroloogilise mitmekesisuse kõrval pöörati mõisaajal vähem tähelepanu kui tänaasel päeval, kus inimtegevuse tulemusena on looduskeskkond suure koormuse all ja linnastumine tähendab paljudele inimestele igatsust avaruse ja rohelse järele. Loodusväärtused võivad konflikti minna kunstiväärtustega ja kerkib küsimus, kumba eelistada või kuidas saavutada kompromissi ajaloolises pargis. Park on oma olemuselt kultuurmaastik, kuid paljudel juhtudel jäid pargid 20. sajandil hoolduseta ja looduse korraldada ning tänaseks päevaks on kujunenud pigem puisniidu või parkmetsa laadsed kooslused.

On väärtusi, mida tänaasel päeval hindame, kuid mis tingimata ei oleks välja kujunenud sellisel kujul, kui parke oleks eesmärgipäraselt kasutatud ja hooldatud ka peale Eesti iseseisvumist. Näiteks vanad pargipuud on tihti ainus side ajaloolise pargi ja selle kujundusega. Saare mõisas eristuvad peahoone taga kunagi vormilõigatud, kuid tänaseks päevaks väljakasvanud puud, mis algupäraste elementidena on väärtus. Kuid kui kujutada ette hüpoteetilist olukorda, kus Saare mõisa pargi hooldus oleks jätkunud nii nagu nn mõisaajal, oleks suure tõenäosusega neid puid regulaarselt teatud perioodi tagant vormi lõigatud ja vajadusel välja vahetatud. Lisaks võib oletada, et ajalooliselt võis esineda ka väärtusi, millest meil tänaasel päeval aimugi pole.

4.4.3 Mõisa konteksti muutumine

Tänaasel päeval on paljud mõisad kasutusel näiteks koolide, hooldekodude ja turismiobjektidena (muuseumid, majutusasutused) või seisavad hoopis kasutuseta ja mõisa identiteet kui ühe perekonna kodu on jäänud tahaplaanile. Minevikus oli mõisa ideoloogiliseks sõnumiks endast märku andmine, domineerimine ja valitsemine. Mõis oli kui monument omanikule, mõisapere elukoht ning isiklike eelistuste ja ambitsioonide väljund. Mõis oli üks neid ehitusvaldkondi, kus *primus motor*'i rolli võttis sageli endale mõisahärra ning tema otsustas, kuidas näiteks hooned peavad välja nägema ja paigutama, ehitusmeistrile jäi vaid teostaja osa. Aadlike haridus ja vabalt reisimise võimalus andis neile selleks vajalikud teadmised ja laia silmaringi. (Hein 2013: 59; Maiste 2009a: 146)

Ants Hein kirjutab Õisu kohta:

Kes teab, milliseid olenguid, pidusid ja maskeraade lõpuks nii selle tiigi kallastel kui ka jõesaartel peeti: ühtmoodi mulje jätsid need siis, kui neid korraldati päise päeva ajal, hoopis teistsuguse aga siis, kui päike oli juba loojunud ning tegevuspaika ei valgustanud mitte üksnes puude, sildade ja vees liulnud aluste külge riputatud värvilised paberlaternad, vaid ka taeva poole lendu lastud raketid. (Hein 2013: 55)

Kui tänasel päeval väärtustame mõisa eelkõige kauni pargi ja hoonetekompleksina, siis minevikus nähti mõisa ka ettevõtte ja tootmisüksusena: Põltsamaa kirikuõpetaja August Wilhelm Hupel, kes kujunes Õisu mõisa jaoks omamoodi kroonikuks, kirjeldab mõisa suursugusust ja rõhutab oma kirjelduses mõisa viljakaid põllumaid, külluslikke heinamaid, mõisale kuuluvat metsa, sissetulekut andvat kõrtsimajandust, kalastuseks soodsat järve ja inglise aeda. Ta ütleb, et kogu sealset mõisasüdant võib üheks suureks iluaiaks nimetada. (Hein 2013: 61)

4.4.4 Aeg pargis

Hooned püsivad korraliku hoolduse korral muutumatutena sajandeid, pargid aga on pidevas muutumises ja nende ajalisusega tuleb arvestada hooldusel ning restaureerimisotsuste tegemisel, kus eesmärk on aidata vanal pargil väärikalt aja ja muutuva ruumiga kohaneda (Pargi hoolduskava koostamise juhend 2011: 3). Firenze harta artiklite 1 ja 2 järgi on ajalooline park arhitektuurne ja aiakunstiline kompositsioon, mis pakub avalikkusele huvi ajaloolisest või kunstilisest vaatenurgast. Ta ilme peegeldab igavest tasakaalu aastaegade vaheldumise, kasvu ja allakäigu ning kunstniku ja aedniku tahte vahel hoida parki pidevalt muutumatuna.

Nurme toob välja küsimused, mis tekivad mõiste „vana park“ analüüsimisel. Esiteks – millal saab park vanaks? Ja teiseks – kui kaua vana park elab, või teisiti küsides, millal vana park sureb? (Nurme 2009: 106). Kui üksik puu võib elada mitusada aastat siis parkidel on loomulik püsida märksa kauem: park on väärt, et teda loodaks kestma (Kull 2009: 342).

Rääkides aja kulgemisest ajaloolises pargis, tuleb kindlasti tähelepanu pöörata vanadele puudele. Pargi olulisteks ehituskivideks on autentsed puud, mille asendamisel vana park võib kaduda, asendamata jättes ei pruugi välja tulla pargi kompositsioon. Seda eriti just regulaarse pargi puhul. Vabakujulise pargiideega on taimestiku vananemine kooskõlas ja üksikud kuivavad või isegi kuivanud puud annavad pargile teatava nostalgilise lisavarjundi. (Nurme 2014: 150; Nutt 2008b: 194)

Kas pargi üksikelemendid on olulisemad kui pargi kujundusprintsiibid? Arvamused on selles küsimuses erinevad. Kuuskemaa ütleb: „Pargipuu olgu arhitektuuri teenistuses, mitte

arhitektuuri vaenlane.“ Ta rõhutab ülekasvanud pargipuude, kes lõhuvad okste ja juurtega ehitisi, varjavad valguse eest ja sulgevad vaateid, raiumise vajadust ning toob näiteks, et Versailles’ regulaarpargis asendatakse väljakasvanud puid iga 70 aasta tagant. (Artikleid ja ettekandeid... 2003: 11)

Lihhatšov aga rõhutab, et „Restauroatori ülesanne pole mitte aed mingile poeedile, arhitektile, aednikule või omanikule “tagasi anda”, vaid võimaluse korral säilitada seal leiduvad kõigi epohhide väärtused“. Lihhatšov pooldab dokumentaalselt väärtusliku konserveerimist, vanade puude ravimist ja nende kõrvale noorte puude istutamist: „Aedadesse peavad jääma alles kõik “dokumentaalsed mälestised” (vanad puud, paviljonid, teed, tiigid, purskkaevud jne.), mis ei annaks tunnistust mitte ainult “õitseajast”, vaid kogu aia kultuuriliselt olulisest ajaloost.“ (Artikleid ja ettekandeid... 2003: 6)

Praktikas on suuremahulisi taastamistöid läbi viidud nii Eestis (Kadriorg, Palmse) kui meie lähiregioonis. Näiteks 2012. aasta kevadel peale restaureerimistöid avati taas Peterburi suveaed. Tööde käigus restaureeriti muuhulgas marmorskulptuurid ja postamendid, malmaiad ja väravad, hooldati puid, teostati raied ja istutused ning taastati bosketid ja purskkaevud. Kompleksne restaureerimine põhjustas vaidlusi nii elanikkonna kui spetsialistide seas. Tšerdantseva järgi leiti juba avamisaasta lõpus, et „esialgse ilme tagasiandmine oli õigustatud ja õigeaegne otsus“. Seda seetõttu, et Peeter I, Suveaia looja ja ideeline innustaja, pidas oluliseks alamate harimist. Tšerdantseva rõhutab, et tänasel päeval kannab Suveaed endas taas sedasama hariduslikku eesmärki. Üheks teadusliku restaureerimise põhimõtteks on, et „mälestise autori kavatsus tuleb talletada“ ning seda põhimõtet antud projekti juures ka järgiti. (Tšerdantseva, 2014:197)

Palmse on särav erand Eesti ajalooliste parkide seas: olemas on suhteliselt detailne pargiplaan ning teised restaureerimisotsuseid toetavad dokumendid ja ka ansambel on terviklikult säilinud. „Isegi kui enamik barokse pargiruumi struktuuri toetavaid vanu puid peaks mingil põhjusel välja vahetatama, ei kaotaks ansambel (vaid ilmselt pigem võidaks) oma eripära poolest, sest kõik muud oluliselt pikemaajalised maastikuelemendid toetavad kompositsiooni.“ (Nurme 2014: 153)

Situatsioon on erinev neis parkides, kus ajaloolisi allikmaterjale on vähe ja pargistruktuur (eriti teed, väikevormid jne) aja jooksul oluliselt muutunud (ka hävinud). Sellisel juhul on vanad puud sageli ainsad pargi algele kujundusele viitavad kompositsioonelemendid, mis aitavad tuletada ka teiste elementide (teedevõrk, väikevormid jne) asukohti. Ajaloolise pargi põhiliseks tähenduslikkuse allikaks on tema vanus ja selle tajumist võimaldavate

elementide olemasolu. Sellistes parkides, kus muud kompositsioonelemendid on aja jooksul kadunud, on vanad puud peamiseks märgiks ajaloolise pargi olemasolust ning sellega ka pargi üheks olulisemaks väärtuseks. (Nurme 2014: 153-154)

Varemed illustreerivad aja kulgu ja halastamatust. Nad tuletavad meile meelde elu ebakindlust. Varemed pargis võivad sümboliseerida looduse ja inimliku kultuuri haavatavust ja kaduvust. 18. sajandil tekkis huvi pärisvaremete vastu, mis tõi kaasa kunstlike varemete rajamise parkidesse. (Suuder 2009: 314, 316)

Inglise stiilis pargis olevad varemed jäljendavad antiik- ja keskaja ehitisi, millest on jäänud üksnes mälestus. Nad on ka protesti märgiks ning väljendavad põlgust „ilusate“ asjade suhtes. Melanhoolsuse ja sentimentaalsuse kõrval sümboliseerivad varemed dionüüoslikku ebatäiuslikkust ja kaootilisust. Elemendid nagu templid, skulptuurid, grotid ja varemed on maastikku paigutatud üllatuse, samas tasakaalu loomise eesmärgil. Nad loovad pargis enda ümber domineerivaid ruume ja edastavad vaatlejale kindlat sõnumit. (Sipelgas 2011: 45, 48, 53).

Eestis on keeruka ajaloo tõttu (sõjad, okupatsioonid jne) varemete tekkimiseks olnud palju eeldusi ning käesolevaks ajaks on ligikaudu veerand arhitektuurimälestistest halvas seisundis ehk „varemestumisvalmid“. Varemestunud hoonete kivirusudele mõisaparkides on kasvanud võsa ning kunagisi uhkeid ehitisi on raske identifitseerida. Siin kaob Suuderi järgi pargi ja varemete poeetiline seos – varemed on hoopis ähvardavad masskaduvuse ja saamatuse märgid. Samas on varemed ka märgid, mis ei lase meie määlul kustuda. (Suuder 2009: 318, 320)

4.4.5 Kuidas ühendada pargis ajaloolist tänapäevasega?

Brandi ühendab kunstiteose oleviku ja mineviku tasandi, tõstes kunstiteose sekundaarse väärtuse – ajaloolise loomuse – kõrval esile ka tema algse põhiolemuse – esteetilise terviklikkuse – taasloomise vajaduse (Brandi 2005: 49). Kaasaegses praktikas ongi valdavaks saanud cesarebrandilik lähenemine, mis arvestab kunstiteose väärtuste mitmekihilisusega ning seab eesmärgiks erinevate väärtustasandite maksimaalse loetavuse (Hiip 2009: 91-92). Brandi restaureerimisteooria järgi on restaureerimise üks eesmärk kunstiteose potentsiaalse ühtsuse taasloomine, tekitamata kunstilist või ajaloolist võltsimist (Brandi 2005: 50-51). Teose potentsiaalne ühtsus tähendab siin füüsilise vormi ja kujundi lahutamatumust (Hansar 2009: 23).

Pargi kujundina võib Hansari eeskujul vaadelda selle struktuuri ehk plaanilis-ruumilis kompositsiooni. Brandi teooria kohaselt saab kujundi taastamine toimuda proportsioonis ulatusega, mis on säilinud originaalfragmentides. Seega saaks pargi ajalooline tervik olla taastatav vaid sellises ulatuses, kus on säilinud autentsed struktuurilemendid. Samas peab Brandi väga oluliseks kunstiteose esteetilist väärtust (ehk kujundi terviklikkust) ja peab seda olulisemaks ajaloolise autentsuse ees. (Hansar 2009: 23)

Kui ajalooline ja esteetiline aspekt näivad olevat konfliktis, ei tohiks Brandi järgi lahendust otsida kompromissist, vaid sellest, mis on omane kunstiteosele enesele. Kunstiteose spetsiifilisus seisneb selles, et ta on kunst ja ajaloolist aspekti võib üldiselt vaadelda teisejärgulisena. Lisandid, mis moonutavad või häirivad kunstilist külge võib esteetilisest aspektist lähtudes eemaldada. Seda tegevust tuleb hoolikalt dokumenteerida ja see peab tuginema esteetilisi ja ajaloolisi aspekte puudutavatele väärtushinnangutele. (Jokilehto 2010: 299)

Sellest lähtuvalt võib Hansari eeskujul öelda, et terviku väärtust võivad suurendada ka uued elemendid, kui need lähtuvad tervikliku kujundi säilitamise printsiipidest. Muutused on loomulikud protsessid teatava piirini, oluline on, et põhistruktuuride terviklikkus säiliks (Hansar 2009: 23). Silmas tuleb pidada, et Brandi järgi peab iga täiendus olema lähidistantsilt kergesti eristatav (Brandi 2005: 57). Kunstiteose potentsiaalset ühtsust ei tohiks püüda taastada viisil, et see hävitab objekti autentsuse ja mõjule pääseb uus, mitteautentne ajalooline reaalsus, mis jätkaks originaalosa varju (Jokilehto 2010: 297).

Brandi rõhutab erinevust kunstiteose ja praktilistel kaalutlustel loodu vahel, kuid toob näiteks arhitektuuri puhul välja, et seda võib vaadelda kui loomingu protsessi tulemust, mida iseloomustab funktsionaalsus. Analoogselt võib vaadelda ka maastikuarhitektuurset teost (autori seisukohast on ajaloolise pargi puhul kunstiline aspekt tugevam kui praktiline). Seega ei koosne arhitektuurne või maastikuarhitektuurne teos mitte ainult materjalist vaid iga element ja ruumiline-struktuuriline süsteem väljendab arhitektuurilist või maastikuarhitektuurilist kompositsiooni. Materjal, millest teos on ehitatud/rajatud vananeb aja jooksul, kuid inimteadvus tajub selle kunstilist kontseptsiooni. (Brandi 2005: 47; Hansar 2008: 141)

Ajaloolised pargid on loodud kunstilistest printsiipidest lähtuvalt, kuid neil on ka praktiline väärtus. Nõukogude periood tõi parkides kaasa mitmeid ümberkorraldusi, mis ei arvestanud pargi kujundusprintsiipide ja struktuuriga. Tänapäeval Nõukogudeaegsed lisandused restaureerimispraktikas võimalusel eemaldatakse, seda nii poliitilistest seisukohtadest kui

kindlasti ka näiteks esteetilisest ja kunstilistest väärtustest lähtudes. Siiski on tõsiasi, et Nõukogude perioodil parke kasutati (eelkõige parkides asuvaid hooneid) ja tol perioodil tehti illustreerib elavalt probleemi, mis tekib ajaloolise keskkonna kasutamisel uutes oludes.

Vana pargi kohandamine uute oludega on probleemne. Seda seetõttu, et võrreldes ajaloolise situatsiooniga on tänapäeval pargi üldine kasutusfilosoofia muutunud. Mõisa park oli perekonna erapark nagu eraaed tänapäeval ning pargi idee oli rahuldada perekonna ilu, romantika jms vajadusi. Pargi tänane kasutus on pigem masskasutus – pargi tajumine käib tänapäeva, mitte ajalooliste põhimõtete järgi, mistõttu olemuslikud elemendid jäävad kaasaegsele vaatelejale arusaamatuks ja seetõttu märgitakse ebaolulisteks. (Nurme 2015: e-kiri 17.03; Sinijärv 2009a: 65)

Toimunud on mitmeid põhimõttelisi muutusi. Näiteks hoonete kasutusfunktsioon on muutunud ning see omakorda mõjutab situatsiooni kogu pargis. Samuti on muutunud tehnilised vajadused: valgustus, valvesüsteemid, kuivendus, piirdeaiaid jne põhinevad ja toimivad tänapäeval alustel ning ei ole vanale pargile olemuslikult vastuvõetavad. Ka materjalivalik toob küsimusi, kuna kaasaegsed materjalid võivad erineda ajaloolistest ning ajalooliste materjalide kasutamist ei pruugi toetada ka kaasaegne hooldusvõimekus ja võimalused, sest ajalooliselt tehti hooldus teistsuguste vahenditega. (Nurme 2015: e-kiri 17.03)

Probleemid kerkivad ka parklate kavandamisel, eriti hoonete läheduses, või uue teevõrgu kavandamisel ja teekatte valikul. Sagedasti on projektis asfaltkate, kuid traditsioonilise kattega teed sobivad ajaloolistesse parkidesse paremini. Lisaks on probleemne küsimus ka parkidesse kavandatavad uusehitised. Kaitsealustes parkides läbiviidavateks suuremahulisteks töödeks on vajalik koostada Eestis praegu kehtiva seadusandluse kohaselt muinsuskaitse eritingimused ja tellida nende alusel restaureerimis- või rekonstrueerimistöde projekt. Kaitsealuste parkide projekteerimise ja planeerimise käsitlemisel lähtub Muinsuskaitseamet terviklikkuse nõudest. (Uustalu 2014: 167, 169-171)

Terviklikkust rõhutab ka Firenze harta, mille artikkel 10 ütleb, et „Kõikide ajaloolise pargi või selle osade hooldamis-, säilitamis-, restaureerimis- või rekonstrueerimistöde puhul peab arvestama pargi kujunduselementide terviklikkust. Üksikute tegevuste eraldamine rikust terviku ühtsust“.

Kellele me restaureerime (konserveerime, rekonstrueerime), kas spetsialistile või tavakasutajale? Nende oskused ja teadmised parki lugeda ning ootused ja soovid pargi kasutamisele on suure tõenäosusega vähemal või rohkemal määral erinevad. Kui spetsialist võiks ehk rohkem hinnata objekti teaduslikku väärtust, siis võib olla, et tavakasutajat huvitab pigem praktiline väärtus ja esteetiline pool. Arheoloogiline restaureerimine või konserveerimine ei pruugi olla parim esteetiliselt väärtust silmas pidades, sest tavainimesel on keeruline üksikute säilinud fragmentide abil tajuda tervikut ning mõista mälestise iseloomu ja otstarvet.

Ülle Grišakovi arvates on vajalik ajalooliste pargialade ümbermõtestamine. Tuleb otsida vastust küsimusele, milleks meile konkreetne park, kas muuseumiks, puhkealaks või muuks otstarbeks, sest parke kasutavad tänapäeva inimesed. Vastavalt eesmärgile tuleb valida pargis ettevõetavad tegevused ja näiteks kasutatavad väikevormid. Uute lahenduste kasutuselevõtmine on kooskõlas ühiskonnas toimuvate muutustega. Grišakov rõhutab ajalootruult tegutsemise olulisust, kuid ta on rekonstruktsiooni vastu seal, kus ajaloolist enam säilinud ei ole. Pigem soovib ta näiteks väikevormide puhul võtta ajaloolisest materjalist inspiratsiooni. Kui pargiala stiil on äratuntava stiilikäsitlesega, soovib ta seda järgida, kui aga terviklik alus puudub, võib pargialale planeeritavaid väikevorme kujundada tänapäevaselt. „Selge see, et eelnevate põlvkondade pärandisse tuleb suhtuda respektiga, kuid kahju oleks loobuda värsketest ideedest, mis kirjutavad meie oma ajastu iseloomu.“ (Grišakov 2007: 107)

Sarnaselt Grišakovile toob ka Sven-Ingvar Anderssoni idee vabast uuendusest sisse mõtte, et tänapäevased kunstnikud võivad teatud juhtudel anda oma loomingulise panuse pärandi säilitamisse, kasutamisse ja eksponeerimisse – seda näiteks juhul kui ajalooline kihistus on hävinenud (vt. peatükk 3.2). Selline kavatsetud muutus ja tänapäevane täiendus tutvustaks ajaloolisesse keskkonda selle ühiskonna ideid, mis samal ajal konkreetset ajaloolist keskkonda väärtustab ning kaitsta ja kasutada soovib.

V. Lukkeni ja K. Sipelga arvates on ka pargi väikevormide väärikas lagunemine kaunis ja selles peitub oma võlu. Juhul kui otsustatakse pargielemendid taastada, rõhutavad nad, et oluline on tagada minevikukihistuste loetavus, uue ja vana eristatavus ja pargiruumi terviklikkuse säilimine. (Väikevorm mõisamaastikus 2012: 37-38)

4.5 *Genius loci* pargis

Norberg-Schulz kirjeldab *genius loci*t kui paiga tähenduste hulka, füüsiliste ja sümboolsete väärtuste summat looduses ja inimese loodud keskkonnas. Paiga loomine tähendab olemise väljendamist. Inimese loodud keskkond, kus ta elab, ei ole vaid praktiline vahend või suvalise tegevuse tulemus, sellel on struktuur ja see hõlmab endas tähendusi. Need tähendused ja struktuurid peegeldavad inimese arusaamu looduskeskkonnast ja tema eksistentsiaalsest situatsioonist üldiselt. Inimesel on vajadus tajuda loodust kui struktureeritud tervikut. Kosmiline kord muutub nähtavaks läbi ruumisuhete, ruumilise paigutuse ja organiseerituse. (Norberg-Schulz 1984: 50, 52-53)

Inimese loodud kultuurmaastikud (näiteks pargid) kannavad endas tähendusi – meie kultuurilugu on kirjutatud maastikule ja maastikku võib lugeda nagu raamatut. Kultuurmaastik on kui autobiograafia, mis peegeldab meie maitseid, väärtusi ja ideid. Seega, eri kultuuride poolt loodud kultuurmaastike ilme on erinev, võib eeldada, et ka kultuurid ise on erinevad ning samas, mida sarnasemaks maastikud muutuvad, seda sarnasemaks muutuvad ka kultuurid. (Lewis 1999: 176-178)

Paiga omanäolisuse ehk *genius loci* aluseks on looduse poolt kujundatud maastik, mis annab inimesele ühelt poolt võimalused tegutsemiseks, teisalt paneb paika kindlad piirid. Nutt toob paralleeli maalikunstist ja ütleb „... looduse poolt etteantud lõuendile maalib inimene oma soovide ja unistuste, õnnestumiste aga ka ebaõnnestumistega pildi, mis võib olla küll samadest ideedest alguse saanud aga siiski väga paigaspetsiifiline ja seetõttu ka omanäoline“. (Nutt 2009b: 94)

Park väljendab kultuuri ja looduse vahelisi sidemeid ja pakub paika puhkamiseks ja mediteerimiseks. Ajalooline park on kui maailma ideaalpilt, andes samal ajal edasi kindla kultuuri, stiili ja ajastu isikupära ja olemust ning tihti ka loova kunstniku originaalsust. (Firenze harta, artikkel 5)

Mis võiksid olla *genius loci* „ehituskivid“ pargis? Näiteks mingid konkreetsed elemendid, mis antud parki iseloomustavad ja eripäraseks teevad, printsiibid mille järgi inimene parki on kujundanud, silmale nähtavad või nähtamatud viited möödunud aegadele, sümbolid ja seosed, mis jutustavad lugu, mida iga pargikülastaja erinevalt mõista võib. Üheks inimese loodud paiga omaduseks on **piiritletus**. Piiritletus võib olla vähem või rohkem täielik, esineda võib sissepääse ja soovituslikke liikumissuundi ning piiri võib luua nii ehituslikult kui ka lihtsalt maastiku mustri muutusega. (Norberg-Schulz 1984: 58)

Mõisate arenguga 17. sajandil kasvas vajadus mõisa majandustsoonidest eraldatud mõisaomaniku pere privaatsfääri rajamiseks. Esialgu täitis seda funktsiooni mets, kuid aja jooksul sai mõisa talurahvast eraldavaks vööndiks park. Kui mõis oli ümbritsetud põldudest, rajati park endisele põllumaale, mõisates, kus mõisahoonete läheduses oli niidu- ja metsamaastikku, rajati park võimalusel sinna. (Tarkiainen 2009: 92)

Täpse piiri eristamine võib mõnel juhul olla keerukas. Mõisa aktiivselt organiseeritud ruum on teinekord kompaktne ja võtab enda alla suhteliselt väikese ala (näiteks Hellenurme mõisa puhul 16 hektarit), kuid mõisa mõju võib mõisamärkide kaudu ulatuda kilomeetrite kaugusele – näiteks alleedena naabermõisateni või perekonnakalmistuni. Lisaks mõjutab mõis ümbritsevat visuaalselt, olles sellega vaadete kaudu seotud. Nii võib mõisa poolt organiseeritud ruum olla palju suurem kui vaid härrastemaja ja selle ümbrus ning piir erinevate maastike vahel abstraktne ja tunnetuslik. (Nutt 2009a: 36-37)

Pargi loomine on oma olemuselt keskkonna **korrastamine**: inimene organiseerib ümbritsevat nii, et tekib kindlatel reeglitel põhinev struktuur. Pargi ülesehitus allub rütmile ja struktuurile, kus näiteks üksikpuud, puudegrupid ja –read on kui kujundid, mis aitavad rütmilisust esile tuua, rõhutavad kindlaid ruumiosasid ja suunavad vaateid. Kunsti üheks teaduslikuks aluseks võib pidada geomeetriat. Korrapärased kujundid aitavad ruumi organiseerida ja paremini tajutavaks teha. Pargi kujunduses on enim kasutatud ringi, ruutu, ristkülikut, ellipsit ja neerukujundit. Kujundite loomise aluseks on joon, mis pargis võtab näiteks tee, ridaistutuse või vaatesihi kuju. (Sipelgas 2009a: 49-50)

Mõis võib erinevates kontekstides omada erinevat **tähendust**. Mõisa võib vaadelda kui majandusüksust ja ettevõtet, haldusüksust ja territooriumi, hoonetekompleksi, maastikukujunduslikku objekti, esinduslikku elamut ehk peahoonet ning piirkonna elu-olu ja kultuuri keskust (Eesti mõisaportaal). Lisaks füüsilistele märkidele avaldab mõis maastikule mõju ka vaimse keskkonnana ning organiseerib maastikku laial alal suure hulga märkide kaudu (Nutt 2009b: 94).

Ajaloolised pargid on enamasti taimede ja väikevormide kogumid. Tegemist on konkreetsete arhitektuuriliste kompositsioonide ja märkide süsteemidega, kus suurimaks väärtuseks on iga pargi eripära. Kui suudetakse nende süsteemide ideede ja allikateni jõuda, on võimalik parki restaureerida ka tänapäeval. Kompositsioonireegleid järgides on näiteks võimalik restaureerida vabakujulise või regulaarse pargi struktuuri, vaatetelgi, teid ja vaatesihte. Pargimaastikes on omad paatinakihid, mis kõik selle protsessi käigus ei säili,

kuid probleemküsimuseks on, mida jätta ja mida asendada ning mille alusel otsustada, mis on pargis autentne ja mis ei ole. (Karro 2008: 162-163)

Karro rõhutab, et ajaloolist parki ei restaureerita selleks, et selgeks teha, milline see kunagi välja nägi, vaid selleks, et edasi anda pargi poeetilist sõnumit (Karro 2008: 163). Tuleb meeles pidada, et ilma sekkumiseta kaovad füüsilised jäljed maastikus aja jooksul üha enam. Kui vana pargiga midagi ette ei võta, siis ta hääbub ja lõpuks sureb. Park vajab inimese tähelepanu ja hoolitsust.

„Park on rikas nagu elu ise. Park on nii meie sees kui meist väljas. /.../ pargi saladuste seletamiseks vajame nii hästi selget mõistust kui ka sellest sügavamale ulatuvat kontemplatiivse mõtlemise jõudu.“ (Maiste 2007b: 10)

Mälestuste ja **tähenduste** mitmekesistumisega suureneb parkide väärtus. On oluline uuritavat ja tõlgendatavat objekti (parki) vaadelda koos temaga seotud süsteemidega, sest park peegeldab ajas toimunud muutusi ühiskonnas, majanduses, teaduses, kunstis. Pargid on inimeste looming ja kätetöö ning sellega peegeldavad nad inimeste olemust kultuuride võrgustikus. Ajalooliste parkide loomise taga on **ilutaotlus**, mis annab neile kunstilise ja esteetilise väärtuse. Siit ka põhjus, miks parke on nende ajaloo jooksul ümber kujundatud ja muudetud – arusaamad ilust on muutunud. Kunstiteosena on pargid isikupärased ja kordumatud. (Sipelgas 2011: 40-41, 52)

Mõisapark on eelkõige kunstiteos, mis on loodud inimestele nautimiseks ja kogemiseks. Näiteks inglise pargistiili leiutajad ei olnud aednikud ega arhitektid, vaid hoopis filosoofid, kirjanikud ja kunstnikud. Inglise stiilis park avas end jalutajale järk-järgult, seal kulgemine pidi mõjuma kui põnev teekond, kus iga käänaku taga oli uus vaade. Üha enam pöörati tähelepanu aia- ja maalikunsti vahelistele ühisjoontele, inglise stiilis park oli kui omamoodi hiiglasuur maastikumaal. (Hein 2013: 81-82)

Baltisaksa pargid on **isikupärased** ja neil on muu Euroopa parkidega võrreldes erinevusi. Park ei olnud siin mitte „tagasi loodusesse“ kutse kandja, kuivõrd peidupaik, kuhu võis varjuda vaenlase eest. Meie pargid ei ole enamasti rajatud mitte istutamise, vaid pigem olemasolevast väljajuurimise ja raiumise teel. (Maiste 2007b: 22)

Inglise park Eestis on hingetõmbekoht, selle genius loci jutustab meile ühelt poolt kaugetest ja seetõttu alati pisut eksootiliseks jäävatest elamustest, teiselt poolt aga meie oma kodumaast, selle allikatest, järvesilmadest, jõgede orgudest ja voorepealsetest. Nagu kunagi kirjutas Baltimaadel sündinud ja kasvanud ning siit edasi suurde ilma siirdunud pargiarhitekt Walter von Engelhardt: „... ei

ole siinsed pargid mitte nii ülehoolitsetud kui mõisapargid Saksamaal. Suurem õigus on jäetud loodusele..." (Maiste 2007b: 23)

Muutused jõudsid meie aladele hilinemisega ja nii jõudis ka barokk võrreldes Lääne-Euroopas toimuvaga Eestisse hiljem ning seetõttu sai barokne vormikeel mõisaparkide kujundamisel suure kaalu. 19. sajandi mõisaplaanid ja vaatlused parkides viitavad sellele, et regulaarseid kujundusvõtteid ei unustatud Eesti aladel päriselt kunagi. (Nurme 2009: 116)

5 Näidisülesanded

5.1 Saare mõis (*Saarenhof*)

5.1.1 Saare mõisa pargi kujunemine

Välitööd Saare mõisa pargis toimusid 15.03.2015. Välitööde ja ajalooliste allikmaterjalide ning neil baseeruva kaardianalüüsi põhjal on koostatud võrdlev ülevaade Saare mõisa pargi kujunemisest ning seisunditest. Saare mõisa pargi suurus on umbes 6 ha, park ja alleed on muinsus- ja looduskaitse all (Kultuurimälestiste riiklik register, Eesti Looduse Infosüsteem).

Esimesed teated Jõgevamaal asuva Saare mõisa kohta pärinevad 1512. aastast. 18. sajandi alguses said mõisa valdajaks Bockid, kes hakkasid Saare järve äärde rajama uut barokset mõisakompleksi. 1823. aastal läks mõis Manteuffelite omandisse, kellele mõis kuulus kuni 1919. aasta võõrandamiseni. Saare mõisa park, mis on rajatud koos barokse peahoonega 1730. aastatel, on üks väheseid barokkparke Eestis, mille struktuur on tänapäevani selgeltloetavana säilinud. Peahoone, mis paiknes peaaegu pargi keskel ja jagas pargi kaheks erinevaks osaks, lammutati 1930. aastatel (vundament on säilinud). Nõukogude perioodil olid kõrvalhooned erinevate asutuste käes. (Eesti pargid 1 2007: 328)

Valitsejamaja seinad on müüritud vapikivi aastarvuga 1730. Oletatavasti paiknes vapikivi varasemalt mõisa peahoone frontoonil. Kui võtta vapikivi orientiiriks kogu ansambli dateerimisel, oleks Saare üks varasemaid tänaseni säilinud Põhjasõjajärgseid mõisaansambleid Eestis. (ERA. T-76.1.10443)

Park asub Saare voore lael. Peahoone asukoht on ümbritsevast maastikust kõrgemal ja seega avanesid kunagisest hoonest kaunid vaated ümbritsevatele põldudele ja Saare järvele. Avatud maastikus eristub pargi puistu hästi ka tänapäeval. Häärberi ees oli klassikaline auhoov, mida ääristasid kõrvalhooned ja peahoone. Kõrvalhooned paiknesid sümmeetriliselt kahel pool peahoonet: valitsejamaja (säilinud) ja ait (säilinud) lääne pool, mõisarentniku maja (hävinud) ja tall-tõllakuur (säilinud) ida pool. Säilinud kõrvalhoonete seisukord on rahuldav või halb. Pea- ja kõrvalhoonete heledad pinnad olid pargi esiosa olulised elemendid. Majandushooned paiknesid häärberist kirdes. Peahoone otstesse istutatud tihedam puistu eraldas koos hoonega pargi esimese osa tagumisest. Häärberi taga olev park oli kujundatud selgepiirilise regulaarpargina. (Eesti pargid 1 2007: 328; Kultuurimälestiste riiklik register)

Peahoone vundamendi ees olev pargiala on ka tänasel päeval avatud ja valgusküllane. Väljakut ääristavad puudegrupid (näiteks on säilinud autentsed lehised valitsejamaja juures)

ja säilinud kõrvalhooned. Peahoone ees on oletatav madal terrass (Paalo 2013: 27). Peahoone asukoha taha jääb avatud muruväljak. Arvatavasti oli tagaväljak oma ajastu võtmes lahendatud parteritena (Nurme 2014: 148). Väljaku lõpetab terrass, seejärel algavad korrapäraselt istutatud puude read. Peahoone taga asuv terrass eristub selgelt ning sellel asub regulaarse kujundusega pargipuistu. Barokkpargile on selline ruumijaotus iseloomulik: avatud esiväljak peahoone ees, avatud väljak peahoone taga ja sellele järgnev suletud pargiosa (Nurme 2014: 147).

Saare mõisa pargis olid olulisteks elementideks püगतud pärnadest moodustatud ristkülikukujulised pargiruumid (Kultuurimälestiste riiklik register). Üksteisest olid need eraldatud teedevõrgu ja mitmerealiste alleedega. Park ei ole orienteeritud täpselt ilmakaarte suunal, kuid võib öelda, et pargi peatelg kulgeb ligikaudu põhja-lõuna suunal ning puuderivid pargis järgivad ligikaudselt põhja-lõuna ja ida-lääne suunda.

18. sajandi keskpaigast puid säilinud ei ole, kuid säilitatud on vana planeering, seda kord korrald uendades (ERA.T-76.1.10436). Lisaks on Saare pargis puid, kes on kasvama hakanud vanade puude vegetatiivsel uuenemisel ning kannavad edasi algupäraselt istutuskeemi. Peahoone keskteljelt algab sirge kogu parki läbiv pärnaalleega tee – pargi peamine telg ja vaatesiht, mis on hästi jälgitav ka tänasel päeval ning suunab pilgu pargist avatud maastikku (põldudele). Minevikus asus peasihi lõpus Venuse kuju – ilu ja võimu diktaat (Maiste: 2014: 156).

Pargi servadesse istutati vahtra- ja tammealleed (osaliselt säilinud), mis on olulised kompositsioonelemendid, pargisisese kujunduse raamid. Pargi põhjapoolses osas asusid kaks ruudukujulist kõrgete puudega väljakut, mille eesmärk oli puude täisvarjuga ning tüvede massiga luua pargi kompositsioonis loogiline lõpetatus, sest pargist edasi olid lagedad põllumaad (Eesti pargid 1 2007: 328; Kultuurimälestiste riiklik register).

„Teed-rajad jaotasid pargi ruudukujulisteks väljakuteks. /.../ Nii saavutati astmeline valguskontrast: pikialleede kõrgete puude hämarus, ristalleede hekkide summutatud poolvari ning muruväljakute hele päikesepaiste.“ (Kultuurimälestiste riiklik register)

Pargi korrapärane sümmeetriline kujunduslahendus on loetav ka tänasel päeval. Põhilisteks kujunduselementideks on puud, väikevormid säilinud ei ole. 1928. aasta plaanil (ERA T-3.24.1452; vt lisa 1 joonis 9) toodud teed ei ole säilinud. Korrapäraste teede asukohad peahoone taga on tänu alleedele ja ridaistutustele aimatavad, esiväljaku keerukas teedestruktuur ei ole loetav.

1928. aasta plaanil eristub peahoonest idas asuv korrapäraste teedega puuviljaaed ning tiik. Puuviljaaias võisid asuda terrassid (Paalo 2013: 54). Ümara kujuga tiigi kaldal asub tänasel päeval eramu. Kompositsiooniline seos tiigil pargiga puudub, võimalik, et ajalooliselt on tegemist kastmistiigiga. Barokkpargi üheks oluliseks kujunduselemendiks on vesi (Nurme 2014: 148), kuid Saare pargis kujunduselementidena kunstlikke veekogusid ei ole.

Saare mõisa park oli vaateliselt seotud lõuna pool asuva Saare järvega. 20. sajandi algusest pärit ajaloolisel fotol (Nurme 2009: 117; vt lisa 1 joonis 10) on näha Saare mõisa esiväljakut, madalaid hekke ja avatud vaadet Saare järvele. Tänaasel päeval varjavad vaadet puud. Alleed lõunas seovad parki maastikuga. Otse lõunasse kulgev allee jääb peahoonest algavale vaatesihile (teljeliselt jätkab see pargi tagumise osa vaatesiht). Ümbritsevasse maastikku Saare järve poole kulgeb hariliku pärna allee, kus puud on istutatud tihedalt. Teine allee algab samas ja kulgeb ida poole. Peahoone ja park ning peahoone ja kõrvalhooned on teljeliselt seotud (Nurme 2014: 145).

Tänapäeval on vaatesihid ja regulaarsed istutused Saare pargis hästi loetavad ja leidub vanu puid, millel on märke kunagisest vormilõikusest. Põõsarinne pargis peaaegu puudub. Pargis on tehtud esmane hooldus (park on niidetud, võsa raiutud, mahalangenud puid ei ole jne). Kompositsioonelementidena on alleede puhul alles jäetud kändud, et markeerida kunagiste puude asukohta.

Manteuffelite matmispaik Saare järve ääres on pärandkultuuriobjekt. Kokku asub matmispaigas neli hauda, mille tähised on kirjadega kiviplaadid ning kolm risti. Manteuffelite perekonna kalmistu kannab endas mälestusväärtust. Kalmistuga on seotud pärimus, mille kohaselt Olga von Manteuffel uputas end järve ning tema haul olev kivi on toodud järvest sellest kohast kus ta endalt elu võttis. (Eesti Looduse Infosüsteem)

Saare mõisa puhul on peamiselt analüüsitud järgmisi kaarte ja plaane, mis on olnud töö autorile kättesaadavad:

- 1928. aasta Saare mõisa plaan (koopia 1925. aasta plaanist; ERA T-3.24.1452; vt lisa 1 joonis 9), mis tõenäoliselt esitab 1900. aastate alguse seisuga (Nurme 2015: e-kiri 08.05);
- Ethel Brafmanni skeem baroksest Saare mõisa pargist (Brafmann 1980: 18);
- Vene 1-verstane topograafiline kaart ehk nn verstakaart;
- Nõukogude Liidu c-63 seeria topograafiline kaart (Saare mõisa kajastav kaart aastast 1970);

- Eesti tänapäevased kaardid Maa-ameti kaardirakendustest.

Lisamaterjalina on kasutatud Nele Nutti poolt koostatud Saare mõisa ajaloolist kaarti (Nutt 2008d: 311). Pargi evolutsiooni ehk pargi seisundeid kujutavad joonised on toodud lisas 1. Verstakaart ja 1928. aasta üldplaan (vt lisa 1 joonised 1 ja 2, struktuuri loetavus) annavad hea ülevaate pargi ajaloolisest struktuurist: 1928. aasta plaanil on loetavad riskülikukujulised pargiruumid ja teed pargis, ka esiväljaku teedestruktuur, verstakaart annab infot alleede kunagise ulatuse kohta. Seega nende aspektide puhul on infot, mille põhjal kaaluda restaureerimist või rekonstrueerimist. Teavet parterite, terrasside ning võimalike väikevormide kohta ei selgu.

1928. aastal koostatud plaan esitab, nagu eelpool mainitud, tõenäoliselt Saare mõisa pargi kujunduse 1900ndate alguses, 20. sajandi alguse esiväljaku ilmet kajastab ka 20. sajandi algusest pärit ajalooline foto (Nurme 2009: 117; vt lisa 1 joonis 10). Arvatavasti on antud plaanil ja fotol siiski mitte autentne barokne mõisa park, vaid lisandunud on historitsistlikke mõjutusi (vt peatükk 2.3). Algupärase barokse pargi oletatav kujundus on esitatud Ethel Brafmannile tuginedes lisas 1 joonisel 8.

Nõukogude perioodi kajastav joonis 3 lisas 1 illustreerib olulisi muutusi, millest osa pärinevad juba ennesõjaegse Eesti Vabariigi perioodist: majandushooned ja peahoone on lammutatud, esiväljaku keerukas teedevõrk on hävinenud ja väljaku suunatus on koondunud ida poole, parki on rajatud uusi (kaardimaterjali järgi suhteliselt väikesi) hooneid.

Pargi üldine struktuur ja teljed on tänaseks päevaks hästi säilinud (vt lisa 1 joonis 1, 2 ja 8, säilivus): esiväljak ja tagaväljak on loetavad, barokne park kunagise peahoone taga säilinud sarnases ulatuses kui esitatud verstakaardil (vt lisa 1 joonis 1), 1928. aasta plaanil (vt lisa 1 joonis 2) ning Brafmanni lahendusel (vt lisa 1 joonis 8), ridaistutused ja alleed eristuvad. Samas enamus ajaloolisi hooneid on hävinud, pargiteed on hävinud, kuid nende asukohad peahoone taga on loetavad tänu alleedele ja ridaistutustele, esiväljaku teedesüsteem ei ole loetav (vt lisa 1 joonis 4).

Lisas 1 toodud joonised 5-7 esitavad alleede ulatust vastavalt verstakaardi, Nõukogude topokaardi ja tänapäevase kaardimaterjali järgi (Maa-ameti ortofoto ja kaart). Selgub oodatavalt, et alleede ulatus on järk-järgult vähenenud. Alleed hääbuvad mõisasüdame poole ning sellega mõisaansambli ruumiline mõju ja tähtsus vähenevad. Alleed märgivad ajaloolise tee kulgemist ning aitavad ajaloolisi kaarte tänapäevase situatsiooniga ühildada.

Palamuse poolt tulev tee on tänasel päeval oma asukohaga nihkunud lõuna poole, lõikab Saare järve poole suunduvat alleed ja kulgeb edasi ida poole suunduva allee kõrval. Ajalooliselt viis ida poole suunduv allee Jõhvi-Tartu maanteele (Eesti mõisaportaal).

Saare pargi algupärast kujundust on uurinud Ethel Brafmann. Ta on esitanud oletatava algse barokse seisundi enne 19. sajandi lõpu/20. sajandi alguse ümberkorraldusi (vt lisa 1 joonis 8). Brafmann on välja toonud, et kuna kõrvalhooned paiknesid üsna pargi servadel, jätsid nad rohkem ruumi paraadlikule esiväljakule. Selline ruumilahendus koos visuaalselt pikemana mõjuva alleega peahoone taga pargi keskel jätab Saare pargist suurema mulje kui see tegelikult on. Esiväljaku murupinna ümber kulges kaarjas sõidutee, mis Brafmanni järgi oli puudega palistatud. Puude kirjeldatud paiknemine tänasel päeval loetav ei ole ja seda ei kinnita ka 1928. aasta plaan, mis nagu eelpool välja toodud, kajastab suure tõenäosusega seisu 1900ndate alguses. Ka Brafmanni järgi oli peahoone otstes tihedam puistu, park peahoone taga jagatud riskülikukujulisteks ruumideks, eristuvad ridaistutused ja pargi peateljel kulgev allee ning pargi lõpetavad kaks puid täis istutatud riskülikut. (Brafmann 1980: 19)

Seega kinnitab Brafmanni pakutud lahendus eelpool toodud väidet, et olgugi, et autentseid puid 18. sajandi keskpaigast säilinud ei ole, kuid üldine pargi planeering on säilinud.

5.1.2 Väärtused Saare mõisa pargis

Väärtused Saare mõisa pargis on koondatud tabelisse 1. Nagu on selgitatud täpsemalt peatükis 4.4.2, sõltuvad väärtused objektist, kontekstist ja hindajast (töö autorist) ning seega on nende kindlaksmääramine suhteline ja osaline. Analüüsist (ajalooliste allikatega tutvumine, välitööd, lisa 1 joonised 1-8) lähtub, et Saare mõisa pargi arhitektuurne ja maastikuarhitektuurne terviklikkus on aja jooksul vähenenud, kuid pargi ajalooline korrapärane kujundus on tänini hästi loetav. Pargi ohustatus on tänaseks päevaks tõusnud: park on Eesti kontekstis haruldane ning mõisapargid vajavad järjepidevat hooldamist (mingi perioodi möödudes ka uuendamist), mis Saare pargi puhul ennesõjaaegse Eesti vabariigi perioodil katkes. Kuna Saare pargi peamiseks elementideks on puud, sõltub pargi püsijäämine puude elueast ja otsustest puude uuendamise kohta. Ohustatust mõjutab asjaolu, kui palju tänane ühiskond on valmis vaeva nägema vanade parkide hooldusega. Kahjuks puudub paljudel parkidel aednik. Nele Nutt kirjutab:

Mitte ükski park ei saa ühekorraga valmis. Park ei saagi kunagi valmis, pargi kujundamine, ka vana pargi hooldamine on aastaid kestev protsess, mis tegelikult ei lõpe mitte kunagi, ikka on vaja mõnda oksa kärpida, kusagil rohida, noori puid istutada, lootmata looduslikule uuendusele, mille moodustab

tihtipeale vahtravõpsik, ühestki ideest ega paberil projektist ei ole abi, kui ei ole aednikku... (Nutt 2011: 155-156)

Norberg-Schulz iseloomustab barokiajastu ehituskunsti kui süsteemset, tsentraliseeritud, ekspansiivset ja dünaamilist (Norberg-Schulz 1986: 10). Sarnaselt võib kokku võtta ka barokkpargi karakterit (Nurme 2014: 143). Oma kujunduselt lähtub Saare mõisa park barokile omastest joontest nagu telgsümmeetriline ülesehitus (pargi kompositsioonis, hoonete paiknemisel esiväljakul), pargiosade regulaarne liigendatus, taimsed regulaarsed kompositsioonelemendid ja topiaarlõikus, mille järgi 2015. aasta välitöödel veel lugeda võis, terrassid ja auhoovist kiirtena maastikku hargnevad teed (Nurme 2009: 109, 112-113, 114). Need on olulised kunstilise ja esteetilise väärtuse kandjad. Saare parki võib pidada Eesti kontekstis barokkstiili tüüpiliseks näiteks, mis annab pargile informatiivse väärtuse.

Esteetilist naudingut pakuvad pargis vaheldusrikkad momendid: puistu eristuvus muust maastikust, riviistutused, mis pakuvad mitmekesiseid ja vahelduvaid valgustingimusi (vari, poolvari, avatus valgusele). Saare mõisa pargi isikupära ja olemuse olulisteks elementideks on piiritletus, korrastatus ja puude paigutusest tekkiv rütm: organiseeritud ruum, mis pakub kontraste enda sees ja suhtes ümbritsevaga. Vastandliku mulje loob situatsioon, kus barokne park on on üldjoontes säilinud suhteliselt hästi, kuid pargi kesksest objektist, peahoonest, on säilinud vaid vundament. Maiste kirjeldab sirgeid puuderidu Vana-Prantsuse stiilis pargis kui mälestusi *ancient régime*'i aegadest, valvel tänaseni, et mõte ja meel püsiks koos ja elu võiks jätkuda läbikäidud radadel (Maiste 2014: 157).

Pargi maastikku ulatuvate elementide, alleede, eesmärk on ajalooliselt olnud inimeste liikumistee suunamine, kutse ja juhatus, aja jooksul on alleed oma ulatust kaotanud ja sellega on vähenenud ka Saare mõisa kui tõmbepunkti mõju. Vaatelisest sidemest Saare järvega on tänaseks päevaks alles igatsus, mida ajaloolise situatsiooniga mittetuttav külastaja tajuda ei pruugi. Pärnaallee, mis ajalooliselt viis Manteuffelite matmispaiga poole, juhatab tänasel päeval lisaks Saarjärve loodusparki. Looduspargi aladel asus ajalooliselt Saare mõisaga seotud parkmets, kus leidub põliseid lehtpuid (Eesti pargid 1 2007: 328). Manteuffelite matmispaik Saare järve ääres omab mälestusväärtust.

Saare mõisa park on loodusväärtuste kaitseks võetud looduskaitse alla. Pargi puittaimestiku liigirikkus on keskmine, liike on loendatud 36, neist võõrliike 21 (Eesti pargid 1 2007: 328). Pargis kasvab vanu mõisaajast pärit puid (näiteks grupp lehiseid valitsejamaja juures, tammed kunagise peahoone taga, topiaarlõikuse jälgedega puud, alleepuud), mis autentsete kujunduselementidena on väärtuslikud.

Kuna Vooremaa on Eestis väga viljarikas paik, olid ka sealsed mõisad jõukad, nii ka Saare, mis oli ümbruskonna üks suursugusemaid. 18. sajandil ja 19. sajandi alguses oli Saare paljude kõrgete külaliste ööbimisaigaks, sest Peterburi Lääne-Euroopaga ühendav tee kulges tollal läbi Narva, Jõhvi, Tartu ning Riia. Jõhvi-Tartu maanteelt oli Saare mõisa vaid 2,5 km. Mõisas on peatunud Vene tsaaririigi valitsejad Katariina II, Paul I, Aleksander I ja Nikolai I. (Eesti mõisaportaal)

Saare park vajab tunnetamist ja süvenemist. Ta ei ole suurejooneline, värviline, särav ja detailiderohke barokkpark nagu võib näha Palmses või Kadriorus. Esmapilgul võib ta tunduda väikese ja isegi igavana. Seega eeldab Saare pargi külastamine ajaloolise taustaga tutvumist. Saare mõisa lugu illustreerib ajale jalgu jäämist – Eesti arhitektuuri ajaloos silmapaistvat kohta omanud peahoone lammutati, põhjuseks oli see, et hoonele ei leitud kasutust (Eesti mõisaportaal). Samas esindab Saare pargi suures plaanis muutumatuna säilinud algupärane korrapärane kujunduslahendus sidet Eesti pargikunsti kaugema minevikuga.

Tabel 1. Väärtused Saare mõisa pargis.

Väärtus	Hüpoteetiline algupärane barokne seisund Brafmanni järgi	1928. aasta plaani seisund, verstakaart	Nõukogude periood, 1970. aasta seisund	2015. aasta seisund
Haruldus	Kuna Saare oli Lõuna-Eestis esimesi peale Põhjasõda ehitatud esinduslikke mõisahooneid (Eesti mõisaportaal) ja ümbruses suursugusemaid, võib oletada, et 18. sajandi kontekstis oli pargi haruldus keskmine.	Madal. Mõisate hiilgeajal sadakond aastat tagasi oli Eestis kokku 1245 peamõisat, mille juurde kuulus enamasti ka park (Eesti mõisaportaal). Saare mõisa park oli mõisapere (Manteuffelid) kasutuses ja regulaarselt hooldatud.	Kõrge. Barokkpargid vajavad pidevat hoolt. Nõukogude perioodiks olid paljud baroksed mõisapargid järjepideva hoolduse tõttu võsastunud.	Kõrge. Barokseid mõisaparke on Eestis vähe säilinud.
Informatiivne väärtus	Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Keskmine – huvi parkide uurimise vastu oli pigem arhitektuurikeskne. Seda iseloomustavad tol perioodil tehtud mõisate inventeerimised, kus enamus materjali puudutab hooneid. Tol perioodil kogutud andmed tänapäeval väärtuslikud.	Kõrge. Pargi üldine struktuur hästi säilinud ja loetav: barokne park uurimisallikana. Uurimisallikatena on säilinud ajaloolisi plaane, fotosid. Viimastel aastatel on läbi viidud mitmeid uurimusi baroksetest parkidest, näiteks Nurme 2009 ja 2014, Paalo 2012, Tarkin 2011.
Ajalooline-kultuuriline väärtus	Ajalooline väärtus pole kohaldatav. Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Ajalooline väärtus pole kohaldatav. Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Keskmine. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (barokk), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega.	Keskmine/kõrge. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (barokk), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega.
Kunstiline väärtus	Kõrge. Park kui terviklik kunstiteos. Brafmann pakub välja hüpoteetilise algupärase barokse pargi kujunduse. Park oli süsteemne ja tsentraliseeritud, keskne objekt, peahoone, oli	Kõrge. Park kui terviklik kunstiteos. Kujundus suure tõesusega historitsistlike mõjutustega. Park oli süsteemne ja tsentraliseeritud, keskne objekt, peahoone, oli säilinud.	Keskmine. Pargis on toimunud ennesõjaaegses Eesti Vabariigis ja Nõukogude perioodil muutusi, mis ei ole arvestanud parki kui kunstiteost. Nõukogude perioodi alguses väärtustati mõisaid vähem kui tänasel päeval,	Keskmine/kõrge. Pargi kunstiline väärtus on langenud, kuna pargiosiseid on hävinud, teisalt on Nõukogude perioodil ehitatud sobimatuid hooneid tänapäeval lammutatud ja pargis on läbi viidud esmane hooldus (niitmine, võsaraie jne),

	säilinud.		tähelepanu hakati mõisatele pöörama 1970. aastatel (vt peatükk 2.4.3). Järgnesid mõisate inventeerimised ja dendroloogilised uuringud. Pargi seisund Eesti NSV mõisate esialgse ülevaatuses ankeedi järgi (1970ndad) halb: on kirjeldatud risustatud ja metsistunud alasid (ERA.T-76.1.10436).	millega barokne struktuur on välja toodud.
Esteetiline väärtus	Kõrge – park oli hooldatud esteetiline tervik. Saare mõis oli ümbruskonnas üks suursugusemaid. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas, ümbritsevatele aladele avanesid peahoonest ja pargist vaated.	Kõrge – park oli hooldatud esteetiline tervik. Saare mõis oli ümbruskonnas üks suursugusemaid. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas, ümbritsevatele aladele avanesid peahoonest ja pargist vaated.	Madal. Park oli hooldamata, uued teed pargis (eristuvad lisas 1 joonisel 3) eirasid pargi kompositsioonilist tasakaalu ja korrastatust. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas, kuid Saare järvele avanevad vaated olid tõenäoliselt 1970. aastaks kinni kasvanud.	Keskmine kuni madal. Sõltub palju tänapäevase vaateleja subjektiivsusest ja teadmistest. Võrreldes rekonstrueeritud barokkparkidega Eestis ja mujal Euroopas on Saare väiksem ja palju tagasihoidlikum ning selletõttu ka esmased elamused pargist jäävad kahvatuks. Pargi kujundus vajab tajumiseks süvenemist. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas, kuid vaated Saare järvele on kinni kasvanud.
Kasutusväärtus	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses, mõis terviklikuna oli tootmisüksus ja ettevõtte.	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses, mõis terviklikuna oli tootmisüksus ja ettevõtte.	Keskmine. Ala kasutatavusest annavad tunnistust parki rajatud uued hooned, kuid peahoone lammutamine 1930ndatel näitab, et kasutusväärtus oli oluliselt langenud juba eelmisel perioodil. Valitsejajamaja on märgitud arhitektuuri-mälestise passis elamuks, tall elamu kõrvalhooneks, ait oli kasutuseta ning hoone olukorda kirjeldatud halvana (VLAKV. 1.5).	Madal. Ajaloolised hooned pargis on halvas olukorras ja lagunemas. Park on suhteliselt väike ning tavakasutajale raskemini mõistetav, kuna ei esinda tüüpilist barokkparki, mida võib näha nt Palmes või Kadriorus.
Vanusega seotud väärtus	Madal. Barokkpark on oma olemuselt nooruslik (väärtustati uudsust). Kujundusfilosoofia näeb ette elujõulisi noori puid-põõsaid	Madal. Barokkpark on oma olemuselt nooruslik (väärtustati uudsust). Kujundusfilosoofia näeb ette elujõulisi noori puid-põõsaid	Kõrge. Oletatavalt on Saare üks varasemaid tänaseni säilinud mõisaansambleid Eestis. Dendroloogilisest aspektist lisavad vanuselist väärtust autentsed puud, mis	Kõrge. Oletatavalt on Saare üks varasemaid tänaseni säilinud Põhjasõjajärgselt rajatud mõisaansambleid Eestis. Dendroloogilisest aspektist lisavad

	(Nurme 2014: 150).	(Nurme 2014: 150).	on väärtuslikud ka pargi autentse kujunduse seisukohast.	vanuselist väärtust autentseid puud, mis on väärtuslikud ka pargi autentse kujunduse seisukohast.
Mälestusväärtus	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.
Nostalgiline/sentimentaalne väärtus	Pole täpsemat infot.	Pole täpsemat infot.	Pole täpsemat infot.	Keskmine. Tavainimesele võib Saare park mõjuda mittemidagiütlevalt, pargi ajalooa tuttav inimene tajub peidetud nüansse, viiteid kunagistele hiilgeaegadele. J. Maiste kirjeldab oma mälestusi lapsepõlvest kui ta Saare mõisas ja järve ääres käis (Maiste 2014: 157). Arvatavasti on sarnaseid mälestusi ka teistel inimestel, kes kohaga seotud. „Sirged puuderead Vana-Prantsuse stiilis pargis on mälestus <i>ancient régime</i> ’i aegadest. Valvel tänaseni. Et mõte ja meel püsiks koos ja elu võiks jätkuda läbikäidud radadel.“ (Maiste 2014: 157)
Loodusväärtused	Madal. Barokkpark eristub loodusest.	Madal. Barokkpark eristub loodusest.	Keskmine. Regulaarse hoolduseta barokkpark hakkab metsistuma ja pakub seega elupaiku uutele liikidele.	Keskmine. Park on looduskaitse all. Oskuslikult looduskeskkonda sobitatud maastikku ilmestava pargi puittaimestiku liigirikkus on keskmine.

5.1.3 Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Saare pargis

Saare pargi kohta on autorile teadaolevalt lisaks verstakaardile säilinud vaid üks ajalooline pargi ilmet kajastav plaan (1928. aasta plaan, toodud lisas 1 joonisel 9, skemaatiliselt esitatud joonisel 2), mis kirjeldab olukorda Saare pargis, kui seda kasutati eesmärgipäraselt mõisapargina. Ennesõjaaegse Eesti vabariigi perioodist pargikujundust piisava täpsusega edasi andvaid plaane autorile teadaolevalt ei ole. Seega on informatsioon ajalooliste seisundite kohta piiratud ning see piirab ka restaureerimise või rekonstrueerimisega seotud otsuseid. Saare barokne park loodi 18. sajandi keskpaigas ning nn mõisaaeg lõppes mõisate võõrandamisega 1919. aastal. On tõenäoline, et pargi kujunduses selle pika perioodi jooksul toimus muutusi ehk park on läbi elanud kujundusest lähtuvalt mitmeid seisundeid. Võimalikku algset seisundit esitab Brafmanni plaan.

Tuginedes Brandile, on restaureerimise eesmärk kunstiteose potentsiaalse ühtsuse taasloomine (vt peatükk 4.4.5). Tabelist 1 selgub, et kunstiline ja esteetiline terviklikkus iseloomustab enim Saare mõisa oletatavat algset barokset seisundit ja 19. sajandi lõpu/20. sajandi alguse (verstakaart, 1928. aasta plaan) seisundeid. Kuna pargi kui kunstiteose kõige olulisem roll on olla kunst, võiks see toetada kas algse barokse seisundi, verstakaardi järgse seisundi või 1928. aasta plaani järgse seisundi vaatlemist ideaalsena. Seda lähenemist toetab ka asjaolu, et need seisundid esitavad aega, kus parki kasutati selle algupärase funktsioonis ning pargi kasutusväärtus oli kõrge (parki kasutati mõisapere poolt).

Kuna Brafmanni poolt välja pakutud algse barokse seisundi kohta ei ole säilinud ajaloolist kaardimaterjali, on see hüpoteetiline ja ei saa seetõttu olla taastamise aluseks. Ideaalse seisundina võib vaadelda 20. sajandi alguse seisundit (1928. aasta plaani järgi) või verstakaardi seisundit. Verstakaardil on Saare pargi kujundus lihtsam: eristuvad pikialleed, aga mitte ristalleed ning esiväljakul vaid auring. Verstakaardijärgne Saare mõisa seisund pärineb lähedasest perioodist, kust ka 1928. aasta kaardi seisund, mis tõenäoliselt kirjeldab 20. sajandi alguse situatsiooni. Erinevuste põhjuseks kahel kaardil võib olla asjaolu, et verstakaardile märgiti vaid olulisemad objektid (mis on tõenäoline, kuna selle kaardi eesmärk ei olnud mõisa pargi kaardistamine), aga ka see, et Saare mõisa pargi kujundust võidi muuta vahetult peale verstakaardi jaoks tehtud kaardistamisi. Kuna puudub täpne info, saame taastamisotsuste puhul ideaalseks valida 1928. aasta plaani järgse seisundi.

Nõukogude perioodi 1970. aasta seisund näitab pargi kasutamist praktilistest vajadustest lähtuvalt ja barokse kujunduslahenduse eiramist (näiteks teedestruktuuri muutused). Muutused pargis on osaliselt toimunud juba Nõukogude perioodile eelnenud

ennesõjaaegse Eesti vabariigi perioodil, kui näiteks lammutati peahoone. Esteetilised ja kunstilised väärtused pargis on vähenenud seoses hoolduse järjepidevuse katkemisega.

Kui taastada mingit ajaperioodi Saare mõisa pargis, võivad mõned väärtused selle käigus väheneda. Püüeldes restaureerimisotsustega 20. sajandi alguse (1928. aasta plaani järgi) seisundi kui ideaalse seisundi poole vähenevad näiteks vanusega seotud väärtus, ajalooline väärtus, informatiivne väärtus teaduslikust seisukohast ja loodusväärtused. Samas võivad suurenedä näiteks kunstiline väärtus, esteetiline väärtus, kasutusväärtus ja informatiivne väärtus hariduslikust aspektist. Esteetilistest ja kunstilistest kaalutlustest lähtuvalt ning ajaloolisele allikmaterjalile (eelkõige 1928. aasta plaan) tuginedes on võimalik uuendada istutusi ja (vähemalt osaliselt) taasluua ajalooline teedesüsteem.

Samas on oluline arvestada, et barokse pargi kompositsiooni keskne objekt ja oluline väärtusekandja Saare mõisa peahoone hävinenud ning seetõttu pole võimalik parki täies mahus taastada ei Ethel Brafmanni hüpoteetilise kujunduse, verstakaardi või 1928. aasta plaanil toodud lahenduse järgi, sest pargi plaanilis-ruumiline kompositsioon on taastatav vaid sellises ulatuses, kus on säilinud autentsed struktuurielemendid. Just peahoone on mõisamaastiku dominantsemaid elemente ning dikteerib pargi asetuse, suuruse, vaadete sihid ja orienteerituse päikese järgi (Sipelgas 2011: 48). Barokse pargi iseloomulikuks jooneks on sise- ja välisruumi kujunduse lähtumine sarnastest printsiipidest ehk siseruum ei eksisteeri ilma välisruumita, vaid ainult koos moodustavad nad kunstilise terviku (Lootus 2007: 41). Ideaalse seisundi määratlemine ei pruugi tähendada, et selle saavutamine on võimalik (vt peatükk 4.1.2). Saare mõisa pargi puhul osutub eelpool toodud silmas pidades parimaks restaureeriv-konserveeriv lähenemine ja ajaloolise pargistruktuuri säilitamine.

Saare mõisa pargis on iseloomulikeks joonteks rütm (puud, vahelduvad valgustingimused) ja korrastatus. Seega tuleb kriitiliselt suhtuda isetekkelisse haljastusse ka siis, kui see on heas tervislikus seisukorras – eesmärk peab olema korrapärase struktuuri säilitamine ning sellega mittesobituvate puude eemaldamine. Korrapärane struktuur on seotud puude liigilise koosseisuga: pargi keskosas moodustuvad ristkülikukujulised ruumid pärnaded, pargi servades on alleed peamiselt tammedest. Uute puude istutamine on küsimus – vanad puud surevad millalgi ja kui neid pole, kaob barokne struktuur. Seega oleks uute puude istutamine baroksest struktuurist lähtuvalt õigustatud. Puude istutamisel tuleb jälgida puuderivide ja alleede algset liigilist koosseisu ja võtta sellest eeskuju.

Samas on vanad puud Saare pargis vanuse ja ajalooa seotud väärtuste olulisimateks elementideks. Just vanad puud on pargi põhilise tähenduslikkuse – vanuse – kandjad,

peamiseks märgiks ajaloolise pargi olemasolust ning viiteks pargi algsele kujundusele. Seega tuleks neid säilitada ja hooldada nii kaua kui võimalik (vt peatükk 4.4.4). Barokse pargi taastamine eeldaks (vähemalt osaliselt) vanade puude raiumist ja uute istutamist.

Probleem on, millal uute puude istutamine ette võtta. Kunagiste puude kändud või näiteks tüved (Saare pargis on säilitatud kunagise painutatud pärna tüvi) aitavad markeerida ridaistutusi. Vanade puude varju istutatud noored puud kannatavad valguse puudumise all ja eri vanuses puud ei anna edasi alleele või puuderivile omast ühtsust ja rütmi, seega üksikute puude asendamine head tulemust ei annaks. Alleede või ridaistutuste täielik asendamine võib tulla kõne alla, kui ligikaudu 2/3 algselt istutatud puudest on juba välja langenud (Soovitusi ajalooliste parkide... 2001: 3). Hansari järgi võivad terviku väärtust suurendada ka uued elemendid, kui need lähtuvad plaanilis-ruumilise kompositsiooni säilitamise printsiipidest (Hansar 2009: 23; vt peatükk 4.4.5).

Teede ülesanne pargis on parki eksponeerida, et külastajad võiksid paremini pargiga kontakteeruda ja sellest täielikku ülevaadet saada (Brafmann 1980: 113). Esiväljaku ringikujuline tee ja peahoone taga kulgev sirge tee, mida ääristab allee (allee loetav ka tänasel päeval) eristuvad nii verstakaardil, 1928. aasta plaanil kui ka Brafmanni skeemil – tegemist on pargi peamiste ning suure tõenäosusega algupäraste teedega. Kuna Saare pargi pindala on suhteliselt väike ja ka oodatav külastajate arv tagasihoidlik, võib kaaluda just nende teede rekonstrueerimist. Edasisel analüüsimisel tuleb aga tõdeda, et kuna esiväljaku tee – auring – oli pidulik peamist juurdepääsuteed ja peahoone peatreppi ühendav ringtee (Nurme, Nutt 2012: 11), siis taastamine situatsioonis, kus peahoone puudub, ei ole enam põhjendatud. Seetõttu pole põhjendatud ka kunagise peahoone taguse tee rekonstrueerimine ning pargis mugava liikumise võimaldamiseks tuleb parki regulaarselt niita, et takistada võsastumist.

Saare mõisa esiväljaku oluliseks iseloomustavaks omaduseks on vaateline side Saare järvega. Kahjuks ei ole tänasel päeval suure tõenäosusega seda võimalik taastada, kuna küsimus puudutab mitmeid maaomanikke, kuid kindlasti tuleb säilitada esiväljaku avatus ja avarus. Kolm säilinud kõrvalhoonet ja peahoone vundament vajavad vähemalt konserveerimist kui esiväljakut määratlevad ja piiritlevad elemendid. Ebasobiv väike ehitis peahoone lähedal tuleb võimalusel lammutada.

Ajaloolisele fotomaterjalile tuginedes saab anda esiväljakule tagasi 20. sajandi alguse ilme, kuid see tõenäoliselt on hilisem historitsistlik lahendus, kui peahoone taguse pargi korrapärane barokne struktuur, sest just historitsismiperioodil hakati auhoovile

lillepeenraid, puudegrupe ja skulptuure lisama (Nurme, Nutt 2012: 11). Kuna puudub täpne info peenarde või väikevormide kujundusest ja asukohtadest peahoone taga asuvas pargis, ei ole neid võimalik nende taastamist kaaluda.

Saare pargi restaureerimise (või rekonstrueerimise) puhul kerkib majanduslik aspekt – kui mõistlik oleks pargi restaureerimine? Peahoone on hävinenud ja arhitektuuriliselt väärtuslikud kõrvalhooned tänasel päeval halvas seisus. Nende restaureerimine võimaldaks pargile lisada kasutusfunktsioone ning tõstaks kogu kompleksi esteetilist ja kunstilist väärtust. Kuid kes oleksid pargi kasutajad ja kuidas oleks tagatud pargi pidev hooldus, sest barokkpargi hooldamine on töömahukas? Kuna Saare park on väike, tuleb arvestada, et see ei talu intensiivset kasutamist.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Saare pargis on kõige sobilikum mitte ajaloolise ilme taastamine, vaid konserveeriv-restaureeriv lähenemine ehk peamiselt praeguse seisundi säilitamine ning olulisim on regulaarse esmase hoolduse tagamine (vt peatükk 1.4.3):

- tuleb säilitada esiväljaku ja tagaväljaku avatus;
- vähemalt konserveerida ajaloolised hooned;
- tuleb tagada pargi heakord: regulaarne niitmine, vanade puude hooldamine, et pikendada nende eluiga;
- tulevikus istutuste uuendamine olemasolevat korrapärast struktuuri ja liigilist koosseisu silmas pidades.

5.2 Õisu mõis (Euseküll)

5.2.1 Õisu mõisa pargi kujunemine

Välitööd Viljandimaal Õisu järve ääres asuva Õisu mõisa pargis toimusid 01.05.2015. Välitööde ja ajalooliste allikmaterjalide ning neil baseeruva kaardianalüüsi põhjal on koostatud võrdlev ülevaade Õisu mõisa pargi kujunemisest ning seisunditest. Õisu mõisa park on muinsuskaitse ja looduskaitse all, peahoone ümber asuva muinsuskaitse aluse pargi pindala on 12.6 ha (Kultuurimälestiste riiklik register, Eesti Looduse Infosüsteem).

Õisu mõis on asutatud 16. sajandil. Alates 1744. aastast kuni võõrandamiseni 1919. aastal kuulus mõis Siversite perekonnale. Mõisasüda ehitati praeguses asukohas välja 18. sajandi teises pooles. Peahoone ehitati aastatel 1760-1767 selleks kunstlikult kõrgendatud künkale, 1762. aastal valmis aidahoone, 1777. aastal valitsejahoone. Kujundati välja Õisu ansambel, ehitati pargiterrassid ning kaevati tiigid ja kanalid. Õisu on üks silmapaistvamaid palladionistliku traditsiooni järgijaid Eestis, mille ideoloogia toetub Euroopas 17.-18. sajandil valitsenud villakultuurile. (Õisu mõisa pargi hoolduskava 2014: 23)

Mõisasüdame ümbruse kujundas koos hoonetega mõisahärra Friedrich Wilhelm von Sivers ise (vt peatükk 4.4.3). Õisu pargi algne kujundus oli barokne: kaarjate kõrvalhoonetega raamitud avar esiväljak, kuhu kagust suundus tammealleega ääristatud sissesõidutee (tee ja allee säilinud), peahoone taga asusid järve poole laskuvad terrassid ning Õisu järvele orienteeritud vaatesiht, mis on avatud ka tänasel päeval. Lisaks kunstlikule tiigile voolab Õisu pargis Vidva oja. (Eesti pargid 2 2012: 597-598)

Kaarjad kõrvalhooned (tall-tõllakuur ja ait) ning peahoone on praegugi hästi säilinud ja loovad isikupärase suletud ja privaatse esiväljaku. Terrassid Õisu peahoone taga ja tarbeaias on hästi loetavad ka tänasel päeval. Lisaks on säilinud ka mitmeid mõisa kõrvalhooneid nagu näiteks valitsejamaja, teenijatemaja, tall, moonakatemajad, kaalukoda, kelder, puukuur, saeveski, pesuköök, õlleköök, sepikoda ning veinikelder. (Kultuurimälestiste riiklik register)

Õisu oli üks esimesi mõisaid Eestis ja kogu mandri-Euroopas, kus kasutati vabakujulise pargistiili võtteid. Inglise stiilis ehk vabakujulist parki hakati Õisusse rajama 18. sajandi teisel poolel: jõesängi süvendati ja kujundati käänulisemaks, selle ümbrusesse istutati puudegrupid vabalt vaheldumisi avatud aladega. 1908. aasta plaanil (EAA 3724.5.2768; vt lisa 2 joonis 9) eristub pargi vabakujulises põhjaosas ühel saarekesel ringikujuline tee ja väike hoone – võimalik paviljon. 18.-19. sajandi vahetusel mõisa parki laiendati Jõepargiga mõisa idaküljel. Jõepargis asus mitu kõrvalhoonet ning inglise maastikupargi element – avar liivakivisse uuristatud grott. (Eesti pargid 2 2012: 598)

19. sajandi alguses ehitati härrastemaja ringi ja hoonele lisati kuue rühmitatud sambaga portikus ja paraadtrepp ning asendati kaarfrontoon kolmnurkfrontooniga – barokne peahoone sai juurde klassitsistlikke jooni (Eesti mõisaportaal).

19. sajandi lõpus püstitati mitmeid uusi kõrvalhooneid, mille tudori stiilis lahendus ja värvikas mulgi kiviladu (maakivi ja telliskivi erinevad kombinatsioonid) tähistasid pöördumist klassika radadelt romantismi poole. Siis rajati ülemist aeda eraldavad dekoratiivsed tellismüürid ning sordirikas rohtaed. See oli periood, kus mõis saavutas oma suurima hiilguse ja kõige laialdasemad mõõtmed. (Õisu mõisa pargi hoolduskava 2014: 23)

19. sajandi lõpus/20. sajandi alguses kujundati parki ringi ja on võimalik, et seda tehti G. Kuphaldti juhtnööride järgi (ERA.T-76.1.15667). Õisu mõisa pargi võimsate terrasside tänapäevane ilme ei pruugi pärineda 18. sajandist, vaid võib olla ka hilisem ning pärineda just 19. sajandi lõpu/20. sajandi alguse ümberkujunduste perioodist. Tõenäoline on sarnane

situatsioon läheduses asuva Polli pargiga, mille reljeefi muudeti 1890. aastate paiku. (Nurme 2009: 108)

Õisu Jõepark on metsistunud ja seal asub tänasel päeval Õisu matkarada. Kunagisele mõisapargile viitavad vaid põlispuud. Tänapäeval on ala lahendatud loodusväärtuste keskendudes, endine park on metsistunud ja kaotanud liigendatuse ning saeveski paisjärve kohal kasvab ühtlane tihnik. Matkarada on 2.6 km pikkune ja kulgeb läbi mitmekesise maastiku Vidva oja kallastel. Rajal on kolm vaateplatvormi, kümnekond treppi, kaks silda üle Vidva oja ning kaheksanurkne metsaonn. Lisaks on raja juures pinke ja liigniiske pinnasega alale rajatud laudtee. Kaitsealused liigid on harilik kobarpea, kaunis kuldking ja vingerjas. (Hein 2013: 83; Õisu matkarada 2012: 1-2)

Suure tõenäosusega oli Õisu Jõepargis asunud grott Eesti mõisaparkides üks esimesi. Siinsetesse mõisatesse rajatud grottide eluiga jäi lühikeseks ja mõnekümne aasta jooksul kippusid nad kõik varisema. 20. sajandi alguseks oli Õisu grotist järel vaid kolm suuet ehk „põrguhauda“. (Hein 2013: 83)

Õisu on suursugune mõisakompleks, mille hooned paiknevad laial alal kuid moodustavad siiski kogumikuna terviku. Üks veskikompleks ja rehi paiknevad mõisasüdamest veidi eemal. Maastikupark on ulatunud kilomeetrite kaugusele (tänapäeval asub maastikupargis matkarada). Õisu mõisa kalmistu (Siversite perekonnakalmistu) paikneb mõisasüdamest kagus paari kilomeetri kaugusel. (Nutt 2009b: 102-103)

Ligi 50 kalmuga Õisu mõisakalmistu on Eesti üks suuremaid. Kalmistut piirab maakividest kiviaed ning alles on maakividest väravapostid. Esimesena maeti sinna 1781. aastal Õisu mõisa esimene omanik ja pühapaiga rajaja Friedrich Wilhelm von Sivers, viimasena 1930. aastal paruniproua Sivers. (Õisu mõis ja park 2008)

Õisu mõisasüda on ümbritseva maastikuga seotud alleede kaudu. Tammeallee ühendab mõisaga perekonnakalmistut. Allee üldine seisukord on vaatamata puude kõrgele vanusele suhteliselt hea ning enamus puid on elujõulised. Kalmistu poole jääv alleeosa on halvemas seisus, seal on autentseid alleepuid hõredamalt ning nende kasvutingimused kesisemad (vähene valgus ja piiratud kasvuruum). (Õisu mõisa pargi hoolduskava 2014: 36)

Paisjärve poole suundub lühike ühepoolne tammeallee, mis on arvatavasti jäänuk Õisu vanimast puiesteest, mis viis Veskijärveni ja sellest üle tee oleva Vidva metsapargini (Õisu

mõis ja park 2008). Kaugemal mõisasüdamest põhja pool kulgeb kaseallee (Kultuurimälestiste riiklik register).

Barokiajastu aiakunst väärtustas allegooriaid ning mütoloogilisi kangelasi ja kangelannasid kujutavad skulptuurid olid hinnatud. Õisu mõisa pargis asusid kaks 1760. aastate lõpust pärinevat marmorfiguuri, „Justitia“ ja „Prudentia“, mida võib lugeda väärtuslikemateks hilisbarokseteks aiaskulptuurideks Eestis. Praegusel ajal hoitakse neid majas sees. Suure tõenäosusega on mõlemad skulptuurid Itaalia päritolu. Täna on pargis Aime Kuulbuschi 1972. aastal loodud figuurigrupp „Noorus“, mis on kunstimälestisena kaitse all. (Hein 2013: 55, 58; Kultuurimälestiste riiklik register)

Puittaimestiku liigirikkus Õisu pargis on suur (84), sellest enamik on võõrliigid (64). Valitsevad liigid on harilik pärn, harilik vaher ja harilik tamm. Esiväljakul on gruppides suured euroopa lehised, harilikud kuused ja harilikud tammed. Peahoone taga kasvavad silmapaistvalt suured keraja võraga harilikud elupuud. (Eesti pargid 2 2012: 598)

Peale mõisa võõrandamist alustas seal 1922. aastal tööd piimanduskool. Selle järglane Õisu Toiduainetööstuse Kool tegutses mõisas aastakümneid. Seejärel oli mõisas Olustvere Tehnika- ja Maamajanduskool, mis lõpetas tegevuse 2007. aastal ning mõis müüdi erakätesse. Park ja hooned on tänu koolile olnud ka 20. sajandi jooksul hooldatud. (Eesti mõisaportaal)

Õisu mõisa puhul on peamiselt analüüsitud järgmisi kaarte ja plaane, mis on olnud töö autorile kättesaadavad:

- 1887. aasta W. Dreyeri Õisu mõisa plaan (EAA 2469.1.705; vt lisa 2 joonis 8);
- J. Güntheri 1908. aasta plaan, aluskaart aastast 1860. (EAA 3724.5.2768; vt lisa 2 joonis 9);
- Nõukogude Liidu c-63 seeria topograafiline kaart aastast 1975;
- 1983. aasta asendiplaan (ERA.T-76.1.15667; vt lisa 2 joonis 10);
- Eesti tänapäevased kaardid Maa-ameti kaardirakendustest.

Pargi evolutsiooni ehk pargi seisundeid kujutavad joonised on toodud lisa 2. 1887. aasta plaan ja 1908. aasta plaan annavad hea ülevaate pargi ajaloolisest struktuurist (vt lisa 2 joonis 1 ja 2, struktuuri loetavus, pargielementide loetavus): eristuvad korrapärased ristkülikukujulised pargiruumid, vabakujulise ilmega ala pargi põhjaosas, teed, veesüsteem jne. 1908. aasta plaan annab vabakujulise pargiosa kohta detailsemat infot: saarel eristub ringikujuline tee ja paviljoni asukoht (märgitud lisa 2 joonisele 2 punakaspruuni

ristkülikuga). Saarele viis tõenäoliselt sild, kuid seda pole plaanile märgitud. Üle pikliku tiigi kulges tõenäoliselt kaks silda. Lisas 2 joonistel 3 ja 4, mis esitavad Nõukogude perioodi seisundeid aastatest 1975 ja 1983, on üle tiigi kulgemas üks tee ja tiik on kahes eraldiseisvas osas. Tänapäeval on tiik ühendatud üheks tervikuks (vt lisa 2 joonis 5). Milline võis olla sildade ja paviljoni kujundus, selle kohta täpsem info puudub.

Võrreldes lisas 2 toodud jooniseid 1 ja 2, selgub, et need on sarnased, kuid joonisel 2 on Vidva jõe ümbrus pargi kujundusega tugevamalt seotud (saarel on tee ja paviljon) ning peahoone tagune ala on lahendatud keerukamalt. 1908. aasta plaanile, mille aluskaart pärineb 1860. aastast, on märgitud peahoone taha keskteljele punktike (näidatud ka lisas 2 joonisel 2). Ühe versiooni kohaselt näitab see Aleksander I mälestussamba asukohta. Sammas püstitati parki Aleksander I külaskäigu auks 1809. aasta paiku ja lõhuti 1898. aastal. (ERA.T-76.1.10312)

Peahoone taha jäävast pargist on säilinud 20. sajandi algusest mitmeid fotosid. Kui infot parterite kujunduse kohta 1887. aasta plaanilt ega 1908. aasta plaanilt ei selgu, siis fotodelt saab selle kohta aimu, kuid see situatsioon on siiski 20. sajandi alguse mõjutustega. Näiteks 1931. aasta fotol on näha töötavat purskkaevu ja selle ümber lillepeenart (ERA.1278.1.311.18.4; vt lisa 2 joonis 11), kaugemal niidetud parki (Õisu park oli regulaarselt hooldatud 20. sajandi jooksul). Peahoone taga kohe palkoni ees asuv purskkaev, on rajatud arvatavasti 19. sajandi lõpus/20. sajandi alguses, kui parki täiendati (Kultuurimälestiste riiklik register).

Nõukogude perioodi topokaart aastast 1975 (vt lisa 2 joonis 3) on ülevaatlik ja esitab pigem vabakujulise pargistruktuuri. Ka oli pargi puistu tol perioodil tihedam (viimastel aastatel on Õisus läbi viidud raied ja pargi keskosa on avatum). Inventariseerimisankeedi (ERA.T-76.1.15667) juurde kuulunud 1983. aastat kajastav asendiplaan (vt lisa 2 joonis 4) täpsustab Nõukogude perioodi situatsiooni: peahoone lähedased alad olid regulaarsed, kaugemad alad vabakujulised. Sellisena oli park tajutav ka 2012. aasta juunis, kui töö autor Õisut külastas. 2015. aasta seisund (vt lisa 2 joonis 5) näitab tagasipöördumist korrapärase kujunduse juurde.

Verstakaardil on Õisu mõisa kujutatud väga ülevaatlikult ning verstakaardile, 1887. aasta kaardile ja 1908. aasta kaardile alleesid märgitud pole. Lisas 2 joonisel 7 on esitatud alleed Õisu pargis tänapäeval. Olulist muutust alleede ulatuses võrreldes Nõukogude topokaardiga 1975. aastast ei ole (vt lisa 2 joonis 6). Kagusse suunduv tammeallee viib perekonnakalmistule, peahoonest kirdesse jääb lühike ühepoolne tammeallee ja kaugemale

kaseallee. Kalmistuni viiva allée kalmistupoolne osa on halvemas seisus, hõredam ja ei eristu hästi tihedast puistust.

5.2.2 Väärtused Õisu mõisa pargis

Õisu on üleküpsenud ploom. Suviti lõhnab siin meeletult – jasmiinid, roosid, rododendronid. Herilane teeb õhus kaare. Barokkaias mõisamaja taga algab liblikate tants. /.../ Pilk jääb peatuma kuuselatvadel. Nostalgiahetk. Veel hetk ja lummas valu täidab meeled, tuues meelde Edmund Burke'i sõnad, et valu ja nauding ei ole vastandlikud tunded, vaid mõjuvad koos, ega pea tingimata teineteist välistama. (Maiste 2014: 210)

Väärtused Õisu mõisa pargis on koondatud tabelisse 2. Suureks väärtuseks eelkõige kunstilisest, esteetilisest, ajaloolisest ja informatiivsest aspektist on tervikliku ansambli olemasolu: säilinud on peahoone ja arvukad kõrvalhooned, teed, terrassid, alleed, veesüsteem, pargi puistu.

Ants Hein kirjeldab Õisu mõisa arendamist 18. sajandil Siversite ajal: „Oli /.../ Pornuse ja Loodiga kuidas oli, Õisust pidi tulema hoopis suuremat mõõtu mõisasüda. Õigupoolest polnud midagi nii uhket, nagu Friedrich Wilhelm von Sivers kavandama asus, siinsetes mõisates varem peaaegu nähtudki.“ (Hein 2013: 50)

Õisu pargi algne kujundus oli barokne ja barokk on Õisus hästi tajutav ka tänasel päeval. Restaureerimistöde käigus on puistut harvendatud ja võsast puhastatud, rohustut niidetud ja võimsad terrassid tulevad selgelt esile. Teedestruktuur on taasloodud barokselt sümmeetriliselt ja tiigile tagasi antud vahepeal rohtu uppunud konkreetne ristkülikukujuline vorm. Selge ja konkreetse barokse kujundusega loob kontrasti väike pargiosa põhjas, kus lookleb Vidva oja, mis eraldab kaks saarekest. Töö autor külastas Õisu parki lisaks 01.05.2015 ka 29.06.2012, kui park oli vabakujulise loodusliku ilmega, puistu oli tihedam, tiigi kaldad olid kinni kasvanud ja ajalooline korrapärane teedestruktuur pargi kaugemates osades ei olnud loetav. Põneva kunstilise lahendusega on Õisu mõisa esiväljak: kaarjad kõrvalhooned varjavad peahoonet ja loovad isikupärase suletud ruumi.

Vabakujulise pargistiili ilmumine tähendas üht aiakunsti ajaloo suurimat murrangut. Matemaatilise korrapära ja hierarhilise ülesehituse poole püüdlevas barokses pargis oli pargi ja ümbritseva maastiku vahel selge piir, inglise stiil püüdis parki ja ümbritsevat maastikku sulandada ning oluliseks sai, et haljasala avaks ennast järk-järgult. Jalutamine pidi olema kui põnev teekond, kus iga käänaku taga avanes uus vaade. (Hein 2013: 81-82)

Õisu pargis jalutades tekkis töö autoril tahtmatult tunne, et midagi on puudu. See midagi on detailid, väiksemad kujunduselemendid. Restaureerimine Õisu pargis ei ole veel lõpule viidud. Siin võib tuua mõningase paralleeli Võhmuta mõisa pargiga – seal olid taastamistööd just alanud ja vastrestaureeritud väravahoone eristus tugevalt ülejäänud kompleksist. Seega võib öelda, et väärtuste ja tunnetuslike aspektide kirjeldamine ei ole lõplik ka ühe hindaja puhul, sest nii kuidas muutub ja areneb park, muutuvad ka pargist saadavad emotsioonid.

Kaks marmorskulptuuri pärinevad, nagu eelpool öeldud, tõenäoliselt 1760. aastate lõpust (vt peatükk 5.2.1). Ilmselt olid need algupäraselt iluaia ehted, mis 19. sajandi algupoolel seati mõisatreppi kaunistama. Barokiajastu aiakunstis olid allegooriad olulisel kohal. Tänapäeval on skulptuurid kaitse eesmärgil hoones sees ja pargis jalutajale oma lugu ei jutusta. Üks skulptuuridest kujutab Rooma õigluse ja õigusemõistmise jumalannat Justitiat, inimliku põhivooruse, õigluse, võrdkuju, teine skulptuur kujutab Prudentiat, inimliku põhivooruse, arukuse, võrdkuju. Tegemist on kõige väärtuslikemate hilisbaroksete aiaskulptuuridega Eestis. (Hein 2013: 57-58)

Õisu puhul on isikupärane seotus kahe loodusliku veekoguga: Õisu järvega on park seotud vaateliselt, looklev Vidva oja voolab pargi põhjaosas. Vesi on oluline esteetilise väärtuse kandja ja kunstilisest kujundusest lähtuvalt esineb pargis vett kolmel eri moel: korrapärase vormiga tiigis olev seisev vesi, mis on kui peegel peahoonele, voolav vesi looklevas Vidva ojas, mis toob parki liikuvust, energilisust ja vabakujulist ilmet ning kaugemal olev Õisu järv kui peavaatesihi suurejooneline lõpetus. Peahoone taga kulgev vaatesiht on Õisu pargi kujunduses väga oluline element ning ühtlasi pargi sümmeetriatelg. Peahoone tagaküljel on lahtine palkon ning sealt on vaade Õisu järvele kõige paremini vaadeldav. Sihti ääristavad tumedad puuderühmad, heleda ja tumeda kontrasti suurendab mööda sihti asetsev piklik tiik (Eesti pargid 2 2012: 598). Vastandlike karakteristikute eesmärk on mõjutada inimeste meeli ja tunnetuslikku tasandit (Sipelgas 2011: 45). Kui seista tiigi kaugemas otsas ja vaadata peahoone poole, peegeldub see vees – vaatesihi lahendamisel on eesmärgiks olnud peahoone ilu rõhutamine (Hein 2013: 55).

Õisu terrasside tänase ilme täpne päritolu pole selge. Nagu eespool kirjeldatud, on võimalik, et need rajati 18. sajandi teises pooles ja neid kaevati võimsamaks 19. sajandi lõpus/20. sajandi alguses. Terrassid laskuvad astanguliselt ning neil liikudes avanevad pargist uued vaated, vaadete mitmekesisust suurendab avatud ja suletud pargiruumide vaheldumine (Õisu mõisa pargi hoolduskava 2014: 32). Sellega muudavad terrassid pargi

kujunduse mitmekülgsemaks ja põnevamaks. Mida iseäralikuma reljeefiga on maastik, seda huvipakkavam on see vaatlejale (Sipelgas 2011: 45). Barokiajastu aiakunstile iseloomulikud terrassid Eestis levinud ei ole, neid võib kohata vähestes mõisates nagu Saare, Luua, Väimela, Rogosi, Voltveti ja Kuremaa ning väga harva on juhuseid, kus neid on rajatud nõnda suurejooneliselt kui Õisus (Hein 2013: 55). Võimsad terrassid on Õisu ühed isikupära kandjad ja lisavad pargile haruldust, kunstilist ja esteetilist väärtust.

Kuna Õisu mõis paikneb ümbritsevatest aladest kõrgemal künkal loob see suurepäraseid võimalused kaugeleulatuvate vaadete tekkimiseks. Künkal asuv mõisasüda on hästi jälgitav eemalt maastikust ja mõisa südamest avanevad ümbritsevale maastikule esteetiliselt väärtuslikud vaated. (Õisu mõisa pargi hoolduskava 2014: 33)

Loodusväärtuste poolest on Õisu mõisa park rikas. Dendroloogiline mitmekesisus Õisu pargis on suur, seal kasvab ka mitmeid eksootilisi liike (Eesti pargid 2 2012: 598). Elurikkust lisavad tiik ja Vidva oja.

Park on osa Õisu maastikukaitsealast. Õisu ümbrus, kus asub Õisu maastikukaitseala, on määratud maakondliku tähtsusega väga väärtuslikuks (klass I) maastikuks. Õisu pargis elab kolm III kaitsekategooriasse kuuluvat liiki, kelleks on tamme-kirjurähn (*Dendrocopos medius*), hallpearähn (*Picus canus*) ja kodukakk (*Strix aluco*). Käsiivalistest elavad pargis II kaitsekategooriasse kuuluvad veelendlane (*Myotis daubentonii*), tiigilendlane (*Myotis dasycneme*), pruun-suurkõrv (*Plecotus auritus*) ja pargi-nahkhiir (*Vespertilio nathusii*) ja põhja-nahkhiir (*Eptesicus nilssonii*). (Õisu mõisa pargi hoolduskava 2014: 22)

Õisu on üks silmapaistvamaid mõisaparke Eestis, Baltimaade väikene Versailles. „Õisu mõis on neid mõisaid mille kohta sõnad meeleolukas, ilus, suurepärane kipuvad jääma kas väheseks või otsekui poolele teele.“ (Õisu mõis ja park 1745-2008 2008: 7, 10)

Õisu mõisa parki võib imetlema ja nautima minna ka tausta mittetundev inimene. Terviklik kompleks, võimsad terrassid, kaunid vaated, tiigid – kõik see pakub elamusi ja rõõmu, et Eestiski on killuke suurejoonelist Euroopa aiakunsti.

Tabel 2. Väärtused Õisu mõisa pargis.

Väärtus	1887. aasta seisund	1908. aasta seisund (aluskaart aastast 1860)	Nõukogude periood, 1975. aasta seisund	Nõukogude periood, 1983. aasta seisund	2015. aasta seisund
Haruldus	Keskmine. Õisu muudab eriliseks tema suursugusus ja võimsus. Põltsamaa kirikuõpetaja A. Hupel paigutab Õisu Liivimaa kõige nooblimate aadlivalduste hulka (Hein 2013: 61).	Keskmine. Õisu muudab eriliseks tema suursugusus ja võimsus. Põltsamaa kirikuõpetaja A. Hupel paigutab Õisu Liivimaa kõige nooblimate aadlivalduste hulka (Hein 2013: 61). Õisu oli üks esimesi vabakujulisi parke Eestis ja ka kogu toonases mandri-Euroopas – see teeb temast ainulaadse ja huvitava näite mõisamaastikul.	Keskmine/kõrge. Õisu muudab eriliseks tema suursugusus ja võimsus. Säilinud on ta suhteliselt terviklikult, mis tõstab haruldust. Õisu oli üks esimesi vabakujulisi parke Eestis ja ka kogu toonases mandri-Euroopas – see teeb temast ainulaadse ja huvitava näite mõisamaastikul. Aiaskulptuurid (tänapäeval hoones sees) Eesti kontekstis haruldased. Võimsad terrassid Eesti kontekstis haruldased.	Keskmine/kõrge. Õisu muudab eriliseks tema suursugusus ja võimsus. Säilinud on ta suhteliselt terviklikult, mis tõstab haruldust. Õisu oli üks esimesi vabakujulisi parke Eestis ja ka kogu toonases mandri-Euroopas – see teeb temast ainulaadse ja huvitava näite mõisamaastikul. Aiaskulptuurid on Eesti kontekstis haruldased. Samuti on Eesti kontekstis haruldased võimsad terrassid.	Kõrge. Õisu on restaureeritud, suurejooneline ja suhteliselt terviklik: säilinud on peahoone, palju kõrvahooneid, alleed, vaatelisi seoseid ümbritseva maastikuga, veesüsteem, terrassid, autentseid puid jne. Oli üks esimesi vabakujulisi parke Eestis ja ka kogu toonases mandri-Euroopas – see teeb Õisust ainulaadse ja huvitava näite mõisamaastikul. Aiaskulptuurid on Eesti kontekstis haruldased. Samuti on Eesti kontekstis haruldased võimsad terrassid.
Informatiivne väärtus	Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Keskmine – huvi parkide uurimise vastu oli pigem arhitektuurikeskne. Seda iseloomustavad tol perioodil tehtud mõisate inventeerimised, kus palju kirjeldavat materjali ja fotosid puudutavad hooneid. Samas oli tol perioodil suure tõenäosusega autentset	Keskmine – huvi parkide uurimise vastu oli pigem arhitektuurikeskne. Seda iseloomustavad tol perioodil tehtud mõisate inventeerimised, kus palju kirjeldavat materjali ja fotosid puudutavad hooneid. Samas oli tol perioodil suure tõenäosusega autentset	Kõrge. Pargi üldine struktuur on hästi säilinud ja loetav: barokne park uurimisallikana. Säilinud on ajaloolisi plaane ja fotosid. Viimastel aastatel on läbi viidud mitmeid uurimusi baroksete parkide teemal, näiteks Nurme 2009 ja 2014, Paalo 2012, Tarkin 2011. Õisut on oma

			materjali pargis rohkem säilinud – tänapäevase maastikuarhitekti jaoks annaks tole ajastu park kindlasti kasulikku infot, mis aitaks restaureerimisega seotud probleeme lahendada. Tol perioodil kogutud andmed tänapäeval väärtuslikud. Kuna Õisus oli kool, siis võis park kanda ka hariduslikku väärtust.	materjali pargis rohkem säilinud – tänapäevase maastikuarhitekti jaoks annaks tole ajastu park kasulikku infot, mis aitaks restaureerimisega seotud probleeme lahendada. Tol perioodil kogutud andmed tänapäeval väärtuslikud. Kuna Õisus oli kool, siis võis park kanda ka hariduslikku väärtust.	teadustöös põhjalikult käsitlenud Juhan Maiste ja Ants Hein.
Ajalooline-kultuuriline väärtus	Ajalooline väärtus pole kohaldatav. Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Ajalooline väärtus pole kohaldatav. Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Kõrge. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (barokk), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega. Võimalik seos Kuphaldtiga tõstab väärtust.	Kõrge. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (barokk), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega. Võimalik seos Kuphaldtiga tõstab väärtust.	Kõrge. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (barokk), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega. Võimalik seos Kuphaldtiga tõstab väärtust.
Kunstiline väärtus	Kõrge. Park kui terviklik barokne kunstiteos väikese vabakujulise pargiosaga ja suure vabakujulise Jõepargiga. Kunstilist väärtust kannavad hooned (arhitektuur), pargielemendid ja veesüsteem, terrassid, grott jne. Skulptuuridel kõrge kunstiline väärtus.	Kõrge. Park kui terviklik barokne kunstiteos väikese vabakujulise pargiosaga ja suure vabakujulise Jõepargiga. Kunstilist väärtust kannavad hooned (arhitektuur), pargielemendid ja veesüsteem, terrassid jne. Selle ajaperioodi kohta informatsioon kompositsiooniliselt oluliste väikevormide asukohtadest.	Kõrge. Park on järjepidevalt olnud hooldatud ja säilinud üldiselt ajaloolistes piirides. Park kui terviklik kunstiteos. Kunstilist väärtust kannavad hooned, terrassid, veesüsteemide lahendus, vaated jne. Skulptuuridel kõrge kunstiline väärtus.	Kõrge. Park on järjepidevalt olnud hooldatud ja säilinud üldiselt ajaloolistes piirides. Park kui terviklik kunstiteos. Kunstilist väärtust kannavad hooned, terrassid, veesüsteemide lahendus, vaated jne. Skulptuuridel kõrge kunstiline väärtus.	Kõrge. Park on järjepidevalt olnud hooldatud ja säilinud üldiselt ajaloolistes piirides. Barokne park oma korrapära ja telgsümmeetriline kujundusega on hästi loetav. Park kui terviklik kunstiteos. Kunstilist väärtust kannavad hooned, terrassid, veesüsteemide lahendus, vaated jne. Skulptuuridel kõrge kunstiline väärtus.

Esteetiline väärtus	Kõrge. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas. Esteetilist väärtust lisavad vee elemendid, terrassid, taimestik, kaunid vaated jne.	Kõrge. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas. Esteetilist väärtust lisavad vee elemendid, terrassid, taimestik, kaunid vaated jne.	Kõrge. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas. Park on järjepidevalt olnud hooldatud. Mitmekülgne reljeef ja vesi pargis kannavad esteetilist väärtust. Pargi puistu on liigirohke ja esteetilise väärtusega. Paljud hooned on hästi säilinud ja arhitektuurselt esteetilised.	Kõrge. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas. Park on järjepidevalt olnud hooldatud. Mitmekülgne reljeef ja vesi pargis kannavad esteetilist väärtust. Pargi puistu on liigirohke ja esteetilise väärtusega. Paljud hooned on hästi säilinud ja arhitektuurselt esteetilised.	Kõrge. Park on järjepidevalt olnud hooldatud. Mitmekülgne reljeef ja vesi pargis kannavad esteetilist väärtust. Pargi puistu on liigirohke ja esteetilise väärtusega. Paljud hooned on hästi säilinud ja arhitektuurselt esteetilised. Looduslikult paikneb mõisaansambel väga kaunis kohas.
Kasutusväärtus	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses, mõis terviklikuna oli tootmisüksus ja ettevõtte. Siversid olid edumeelsed ja ettevõtlikud mõisnikud, näiteks ühed esimesed, kes tabasid ära viinaajamise kasumlikkuse (Hein 2013: 86).	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses, mõis terviklikuna oli tootmisüksus ja ettevõtte. Siversid olid edumeelsed ja ettevõtlikud mõisnikud, näiteks ühed esimesed, kes tabasid ära viinaajamise kasumlikkuse (Hein 2013: 86).	Kõrge. Mõisas asus kool, park oli hooldatud. Mõisa kontekst ja kasutusväärtuse sisu on muutunud (vt peatükk 4.4.3).	Kõrge. Mõisas asus kool, park oli hooldatud. Mõisa kontekst ja kasutusväärtuse sisu on muutunud (vt peatükk 4.4.3).	Keskmine/kõrge. Mõisa kontekst ja kasutusväärtuse sisu on muutunud (vt peatükk 4.4.3). Mõisa park on külastajatele avatud, peahoones toimub üritusi. Praegusel omanikul eesmärk turismiettevõtte näol pargi kasutusväärtust veelgi suurendada.
Vanusega seotud väärtus	Madal/keskmine. Barokkpark on oma olemuselt nooruslik. Vabakujulise pargi kujundust puistu vananemine toetab. Vabakujulise pargiideega on puude vananemine kooskõlas.	Madal/keskmine. Barokkpark on oma olemuselt nooruslik. Vabakujulise pargi kujundust puistu vananemine toetab. Vabakujulise pargiideega on puude vananemine kooskõlas.	Keskmine. Parki ja hooned olid hooldatud ja väärtustatud. Objekti vanuselist väärtust väärtustasid pigem erialainimesed. Väärtuslikud on vanad pargipuud, alleepuud ja ajaloolised hooned ning säilinud pargi kujunduselemendid (veesüsteem, terrassid jne).	Keskmine. Parki ja mõisahooned olid hooldatud ja väärtustatud. Objekti vanuselist väärtust väärtustasid pigem erialainimesed. Väärtuslikud on vanad pargipuud, alleepuud ja ajaloolised hooned ning säilinud pargi kujunduselemendid (veesüsteem, terrassid jne).	Kõrge. Õisu on üks esimesi mõisaparkide Eestis, kus hakati kasutama vabakujulist stiili. Väärtuslikud on vanad pargipuud, alleepuud ja ajaloolised hooned ning säilinud pargi kujunduselemendid (veesüsteem, terrassid jne).

Mälestus- väärtus	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul. Mälestusväärtus Aleksander I külastuskäigu auks püstitatud ausambal.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtus on perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.
Nostalgiline/ sentimentaalne väärtus	Pole täpsemat infot.	Pole täpsemat infot.	Võimas ja hästisäilinud kompleks pakub emotsioone ja elamusi. Omab väärtust kooliga seotud inimeste jaoks.	Võimas ja hästisäilinud kompleks pakub emotsioone ja elamusi. Omab väärtust kooliga seotud inimeste jaoks.	Võimas ja hästisäilinud kompleks pakub emotsioone ja elamusi. Omab väärtust kooliga seotud inimeste jaoks.
Loodus- väärtused	Dendroloogilise mitmekesisuse seisukohast kõrge. Oja ja tiik olulised elurikkuse seisukohast.	Dendroloogilise mitmekesisuse seisukohast kõrge. Oja ja tiik olulised elurikkuse seisukohast.	Dendroloogilise mitmekesisuse seisukohast kõrge. Oja ja tiik olulised elurikkuse seisukohast.	Kõrge. Park on dendroloogiliselt mitmekesine. Oja ja tiik olulised elurikkuse seisukohast.	Kõrge. Park on looduskaitse all, dendroloogiliselt mitmekesine, pargiaasade rohustu liigiline koos seis mitmekesine, pargis elab kaitsealuseid liike. Oja ja tiik olulised elurikkuse seisukohast.

5.2.3 Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Õisu pargis

1977. aastal täidetud Õisu mõisa inventariseerimisankeedi järgi oli mõisakompleks säilitanud enam vähem algse ilme, ümberehitusi oli vähe ja üksikud juurde ehitatud hooned ei pääsenud mõjule. Ankeedis tuuakse välja, et peahoone esine plats on puid täis kasvanud ja peahoone ning kaarjate kõrvalhoonete vaateline side varjatud. Peahoone tagune park on ankeedi järgi terrasside peal selgelt eraldatav geomeetriline prantsuse park ja kaugemal inglise park. Park on korrastatud, liigirikas ja looduskaitse all. (ERA.T-76.1.15667)

Seega saab taaskord kinnitust ka eespool toodud väide, et Õisu mõisa park on säilinud suhteliselt terviklikult ja olnud regulaarselt hooldatud, mis selgitab ka kõrget esteetilist ja kunstilist väärtust analüüsitud seisundite puhul tabelis 2. See tähendab, et väga oluline on täpne ülevaade kõigest sellest, mis on autentne. Säilinud ajalooline materjal (hooned, kivimüürid, trepid, teed, väravapostid, skulptuurid jne) vajab minimaalselt konserveerimist. Töös analüüsitud ajalooliste seisundite puhul on läbivalt suhteliselt kõrge olnud ka kasutusväärtus ja loodusväärtus. Seega on Õisu näide sellest, kuidas ka nn mõisaajale järgnenud perioodidel on pärandit väärtustatud ja sellesse lugupidavalt suhtutud.

Õisu barokne park rajati 18. sajandil, kuid algse barokse kujunduse ehk algse seisundi kohta autorile teadaolevalt plaanimaterjali säilinud ei ole. Esimesi pargi kujundust kirjeldavaid plaane Õisu mõisast pärineb 19. sajandi teisest poolest – 1887. aasta plaan. 1908. aasta plaani valmimisaja kohta on erialases kirjanduses erinevat infot: J. Maiste järgi on tegemist 1858.-1860. aasta plaaniga (Õisu mõis ja park 1745-2008 2008: 33-34), A. Heina järgi on tegemist 1908. aasta plaaniga (Hein 2014: 171). Eesti Ajalooarhiivi digitaalse andmebaasi SAAGA andmetel on tegemist 1908. aasta plaaniga, mille aluskaart pärineb 1860. aastast. Kas tegemist on koopiaga või on kaardile kantud ka hilisemaid muutusi jääb ebaselgeks. Ka Saare mõisa puhul oli sarnane olukord, kus ajalooline plaan (1928. aasta plaan) kajastas tõenäoliselt koostamisaastast varasemat situatsiooni. Arvestades kahe plaani suhtelist sarnasust pargi kujunduse osas, võib arvata, et need kajastavad ajaliselt lähedasi seisundeid. 1908. aastal koostatud kaardi seisundi käsitlemist ideaalsena, restaureerimise eeskujuna toetab, et just sellel kaardil on antud edasi ka vabakujulise pargiosa ilmet ning suhteliselt täpselt peahoone taguste teede struktuuri.

Õisu algne kujundus on olnud barokne ja baroksena on läbi ajaloo olnud tajutav ka peahoone lähem ümbrus (vt näiteks lisa 2 joonis 4). 2015. aasta seisuga on park tajutav barokselt (va vabakujuline osa Vidva oja juures), sellest seisundist on lähtunud ka väärtuste analüüsis (tabel 2), kuid kui vaadata tagasi lähiminevikku, siis pargi taastamisega seotud

küsimustest tõenäoliselt üks põhimõttelisemaid oli, kuidas läheneda kaugematele 20. sajandil vabakujulise ilme saanud pargialadele, mis näiteks 1908. aasta plaanil olid korrapärase kujundusega (võrdle lisa 2 joonised 2 ja 4). Kaugemate algselt regulaarsete pargiosade vabakujulisema ilme omandamine 20. sajandil oli tõenäoliselt seotud muuhulgas pargi suhteliselt suure pindalaga, mida oli töömahukas korras hoida. Seetõttu piirduti peahoone ümbrusega.

Arvestades asjaolu, et võimsad maastikuvormid terrassid, kunstlik korrapärase kujuga tiik ja pargi peatelig-põhivaatesiht on kõik kantud korrapärasest struktuurist, siis kunstiliselt stiiliühese situatsiooni taastamiseks toetab see regulaarsest ajaloolisest seisundist lähtumist. Ka Õisu mõisa barokne peahoone omakorda toetab barokkpargi taastamist – regulaarses stiilis park ja peahooned peavad olema kooskõlas. Barokis ei eksisteeri siseruum ilma välisruumita, vaid ainult koos moodustavad nad kunstilise terviku (Lootus 2007: 41; vt peatükk 1.4.5). Barokne peahoone on 19. sajandil saanud klassitsistlikke täiendusi (portikus), ja ka pargikujundus selle perioodi kaartidel ei ole algupärane barokk – ka see kooskõla toetab 1908. aasta seisundist lähtumist. Vabakujuline pargiosa põhjas on ajalooliselt pakkunud kontrasti regulaarsele põhiosale (vt lisa 2 joonis 2) ning regulaarse põhiosa taastamisega tuleb kahe pargistiili (ja kahe filosoofia) kontrast taas välja. Mõistuse geomeetria on kõrvuti looduse vaba tahtega (Õisu mõis ja park 1745-2008 2008: 11).

Õisu pargis on hooldusraied läbi viidud ja 2015. aasta kevadel oli park võrreldes 2012. aasta suve seisuga palju avatum. Kuna autentseid puid on hävinud ja puid langeb välja ka edaspidi, kerkib uusistutuste küsimus – kuhu ja mis liiki puid-põõsaid istutada. Pargis läbi viidud dendroloogilised inventeerimised võimaldavad välja selgitada autentseid liigid, mida ka uusistutuste puhul kasutada. Vanade puude asukohad annavad infot pargi kunagisest ruumilisest kompositsioonist, mida saab uusistutustel jälgida. Autentsete puude paiknemist ja liigilist koosseisu Õisu mõisa pargis on töö autor varasemalt analüüsinud ning võrrelnud 1908. aasta Õisu mõisa plaaniga (analüüsitud dendroplaan kajastab seisutunde Õisu pargis enne viimaste aastate raieid):

kui vaadelda vanade puude paiknemist pargiruumis ning liikuda mööda vaatesiht peahoonest lääne suunas, selgub, et vanade puude jaotumine pole ühtlane. Esineb vanade puude grupe, mis /.../ paiknevad vaatesiht suhtes sümmeetriliselt ja üksteise suhtes paralleelselt. Siin võib märgata teatud vastavust ajaloolisel kaardil toodud teedesüsteemile ja regulaarsetele osadele pargis. Mainitud grupid moodustuvad peamiselt harilikest tammedest (*Quercus robur*) ja harilikest pärnadest (*Tilia cordata*). Teisi liike, näiteks harilikku kuuske (*Picea abies*) esineb neis grupid väga üksikult. (Saarepuu 2011: 39)

Brandi restaureerimisteooria järgi on oluline kunstiteose potentsiaalse ühtsuse taasloomine, tekitamata kunstilist või ajaloolist võltsimist (Brandi 2005: 50-51). Õisu pargi puhul on olemas ajaloolisi seisundeid kajastavad suhteliselt detailsed plaanid, ajaloolised fotod ja on võimalik analüüsida autentsete puude paiknemist – see tähendab, et restaureerimisotsustele on teaduslik alus.

Teedestruktuuri osas on nn mõisaaja ajaloolised seisundid (lisa 2 joonised 1 ja 2) sarnased ning sellest on eeskju võetud ka restaureerimisel (2015. aasta seisund lisa 2 joonisel 5). Piklik tiik oli ajalooliselt oletatavasti kahe sillaga ületatav. 2015. aasta 1. mai seisuga on taastatud tiigi korrapärane kuju, kuid tiigi kaldad on niitmata jäänud ja tiiki ohustab kinni kasvamine – restaureerimis- ja rekonstrueerimistöde tegemine eeldab valdajalt ka pidevat hooldust.

Vabakujulises osas on 1908. aasta kaardil näidatud saar, kuhu samuti viis sild. Ka järgnevalt analüüsitud pargi, Võhmuta (vt peatükk 5.3), puhul oli küsimuseks ajalooliste sildade taastamine. Selleks, et parki mõista, seda kunstiliselt ja esteetiliselt kogeda on oluline pargis liikuda ning seetõttu on ajalooliste liikumisteede taastamine igati põhjendatud ja vajalik. Kujunduses on võimalik lähtuda analoogidest: Grišakovile toetudes võib öelda, et kuna Õisu mõisa park on äratuntava stiilikäsitleusega, tuleks seda väikevormide ilmes järgida (Grišakov 2007: 107).

Jõepargi kujunduse määras looklev teedesüsteem ning kesksetele vaatesihtidele olid paigutatud istepingid, lehtlad ja paviljonid (Õisu mõis ja park 1745-2008 2008: 11). Tõenäoliselt oli paviljon ka peahoone taga asuvas pargis – 1908. aasta plaanil on saarele märgitud selle asukoht (vt lisa 2 joonised 2, 9), kuid paviljoni kujunduse kohta autorile teadaolevalt infot säilinud ei ole. Brandi järgi on kunstiteose algse põhiolomuse, esteetilise terviklikkuse, taasloomine vajalik (Brandi 2005: 49). Võrreldes Võhmuta mõisa pargiga (vt peatükk 5.3) on Õisu pargis autentseid pargiosiseid rohkem säilinud ja ajalooline ruumimulje tugev. Pargi pindala on jäänud üldiselt ajaloolisesse ulatusse, hästi tulevad välja terrassid ja peavaatesiht on avatud, säilinud on korrapärane tiik ning ajalooline teedestruktuur on välja toodud, säilinud on autentset pargipuistut jne. Võhmuta pargis on rekonstruktsioon vajalik, et kunagise vabakujulise pargi isikupära rõhutada, Õisu puhul paviljoni rekonstrueerimata jätmise pargi tajumist oluliselt ei muuda. Paviljoni rekonstrueerimise poolt räägib pargi eeldatav kasutamine turismiettevõtteks tulevikus. Igal juhul tuleb arvestada, et kunstiteose potentsiaalset ühtsust ei tohiks püüda taastada viisil,

et see hävitab objekti autentsuse ja mõjule pääseb uus, mitteautentne ajalooline reaalsus, mis jätkaks originaalosa varju (Jokilehto 2010: 297).

Õisu mõisa esi- ja tagaväljaku ilmet kirjeldavad mitmed säilinud ajaloolised fotod, millelt näeb näiteks peenarde kujundust. Kuna tehtud on need fotod enamasti 20. sajandi alguses, kajastavad need ka historitsistlikke kujunduspõhimõtteid, kus lilledel oli aiakujunduses oluline koht ja pargis väärtustati liikide- ja sortiderohkust (Hein 2003: 285-286). Esiväljakul on mõne aasta eest tehtud raied ja sellega toodud esiväljakule avatust. Uusi puid esiväljakule istutada ei tohi, kuna baroksest kujundusest lähtuvalt on oluline vaade peahoonele ja vaatelised seosed peahoone ja kõrvalhoonete vahel.

Kuna Õisu mõisa pargis on ajaloolist materjali palju säilinud on esmatähtis selle konserveerimine ning pargi heakorra tagamine:

- pargi regulaarne niitmine, võsast puhastamine, väga oluline on hoida avatuna vaade Õisu järvele;
- puude-põõsaste (ka alleepuude) hooldus (sh võsast puhastamine);
- tiigi ja Vidva oja puhastamine, vajadusel süvendamine;
- oluline on juba restaureeritud/rekonstrueeritud osiste edasine hooldamine ja säilitamine.

Peahoone ja kogu kompleks on terviklik ning pargi ajaloolise ilme kohta on säilinud allikmaterjale. See toetab ka pargi terviklikku restaureerimist:

- teedestruktuuri (ka treppide) restaureerimine ja sildade taastamine;
- uusistutused pargis autentsetele liikidele ja algupärasele struktuurile tuginedes (istutuste asukohad on tuletatavad barokset pargiruumi markeerides), põõsarinde uuendamine;
- paviljoni võimalik rekonstrueerimine.

5.3 Võhmuta mõis (*Wechmuth*)

5.3.1 Võhmuta mõisa pargi kujunemine

Välitööd Võhmuta mõisa pargis toimusid 09.04.2015. Välitööde ja ajalooliste allikmaterjalide ning neil baseeruva kaardianalüüsi põhjal on koostatud võrdlev ülevaade Võhmuta mõisa pargi kujunemisest ning seisunditest. Tasasel alal paiknev muinsuskaitsealune park suurusega 6 ha on vabakujundusliku pargi tüüpiline näide (Kultuurimälestiste riiklik register) Eestis.

Võhmuta mõisa rajajaks peetakse Brigitta von Höppenerit, kes ostis Võhmuta küla 1669. aastal. Mõisa rajamist on dateeritud ajavahemikku 1669-1682. Võhmuta mõis oli järgnevatel aegadel tihti panditud ja rendile antud. 1804. aastal sai mõisa omanikuks Hans Ludwig v. Tiesenhausen, kes peale abiellumist jäi elama Võhmutale kuni aastani 1818, kui pandilepinguga läks Võhmuta mõis v. Baumgartenitele. Hans Ludwigu valitsemisaega võib pidada Võhmuta nõu hilgeajaks, sest sel perioodil arendati mõisasüdame hoonestust, ehitati peahoone vastu teisele poole esiväljakut isikupärane väravahoone ning rajati inglise stiilis park. Varasemast perioodist (18. sajandist või isegi enne seda) on teada tarbeaedade ja võimalik, et ka iluaia olemasolu, kuid nende paiknemist ja kujundust võib vaid oletada. Mõisa viimased võõrandamiseelsed omanikud olid alates 1860. või 1861. aastast Zoege von Manteuffelid, kelle ajal moderniseeriti viinavabrik, korrastati mõisasüda ja peahoone. (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 10-11, 29;)

Võhmuta mõis võõrandati 1919. aasta maareformiga. Reformi järgselt anti mõisahooned kasutada (osaliselt ajutiselt) asundustalunikele ning mõisasüdamest kujunes asundusküla. 1920ndate algul jätkas mõisa viinavabrik piiritusevabrikuna ning mõisa aita asutati meierei ja kauplus. Mõisa peahoonesse asutati 1923. aastal Võhmuta algkool. Piiritusevabrik ja meierei suleti 1950ndate teisel poolel, kool 1963. aastal. (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 12-13)

Edasi kasutas kompleksi Tamsalu sovhoos (ERA.T-76.1.10260), seejärel seisid mõisa hooned ja park pikalt kasutuseta. Praegu kuulub Võhmuta mõis eraomandisse (Eesti pargid 2 2012: 193).

Tänaseni säilinud klassitsistliku peahoone ehitust alustati 1810. aastal. Mõisaansambel on suhteliselt väike ja kuna Võhmuta oli nn mõisaajal tihti panditud või rendile antud, on ka peahoone tagasihoidlik ning paljude ümber- ja juurdeehituste tulemus (ERA.T-76.1.10260).

Peahoone läheduses on ansambli kujunduslahendus sümmeetriline. Peahoone, tõllakuur, ait ja väravaehitis piiritlevad auringi. Peahoone kesktelg kulgeb ida-lääne suunaliselt, väravaehitis paikneb keskteljel peahoonest läänes, ait ja tõllakuur asuvad teine teisel pool auringi. Eriliseks teeb nende paiknemise see, et nad asuvad peahoone suhtes veidi pööratult ning aidahoone jääb peahoone keskteljest pisut kaugemale kui tall-tõllakuur. Klassitsistlikus stiilis väravaehitis on Võhmuta mõisaansambli üheks väärtuslikumaks hooneks, mis oma vormikõnega valitseb ansamblituumikut. Teadaolevalt on väravahoone ainus omataoline Eestis, mis ehitati arvatavasti 1813-1814 aastatel 1812. aasta Vene-Prantsuse sõja mälestuseks. Väravahoone on sümmeetrilise, keskse esi- ja tagafassaadi osas

kergelt eenduva keskrisaliidiga ning ristkülikukujulise põhiplaaniga. Läbipääs oli algselt suletav kahepoolse sepiväravaga. (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 15-17)

Ajalooliselt läbis parki looklev teedevõrk (eristub 19. sajandi lõpu plaanidel). Tänapäeval pargiteed säilinud pole ning ka esiväljaku ringtee ei eristu. Täna päeval esiväljakule tekkinud puistu on valdavalt isetekkeline või pärit algkooli perioodist, vanad tammed, vahtrad, jalakad ja pärnad, mis paiknevad üksikult ja grupiti esiväljaku servades, võivad pärineda 19. sajandi teisest poolest (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 29).

Ajalooliselt tõi läänest mõisasüdame juurde lehtpuuallee, mis tänase päevani säilinud ei ole (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 29). Allee viis ka Zoega von Manteuffelite perekonnakalmistuni. Peahoone taga on avatud väljak ja seejärel algab vabakujuline park, mille oluline kujunduselement on keeruka lookleva kujuga kunstlik tiik, kus asub mitu tehissaart (1884. aasta plaani järgi vähemalt kuus). Täna päeval on tiik üldiselt ajaloolises ulatuses säilinud (1884. aasta plaanil eristuv sopistus põhjas on tänaseks päevaks kuivanud), kuid tiiki ohustab kinnikasvamine. Saared on säilinud ja eristatavad. Saartele viis ajalooliselt mitu silda ja purret (loetavad 1888-1889. aasta plaanil) kuid tänaseks päevaks on need hävinenud. Paviljonide ja sildade mõõtmete või kujunduse kohta ei ole autorile teadaolevalt andmeid säilinud.

Tiigi kaldale jääb kunstlik kungas, mis eristub hästi ka täna päeval. 1888-1889. aasta plaanilt selgub, et künka otsa on viinud serpentiinina looklev tee. Tegemist on tüüpilise inglise pargi elemendiga, kuid terviklikult on neid säilinud vähe. Peahoonele kõige lähemal asuval ümara kujuga saarel asunud paviljon on olnud ümmarguse põhiplaaniga, kaugemal asuval saarel olnud paviljon on olnud nelinurkse põhiplaaniga. (Võhmuta mõisa pargi... 2013-2014: 20, 36)

Puittaimestiku liigirikkus pargis on väike (liike on loendatud 20, neist võõrliike 11), valitsevad on harilikud saared ning harilikud vahtrad, peahoone juures kasvab harilikke elupuid ja euroopa lehiseid (Eesti pargid 2 2012: 195). Park on võsastunud ja puistu tervislik olukord on halb – mahalangenud või langemas puud, kuivanud okstega puud, võsastumise tõttu ruumi- ja valgusepuuduses puud. Lisaks kasvab puud ja põõsaid kivimüüridele ja hoonetele ohtlikult lähedal. Kuna tiigid on kinni kasvamas, on pargis tiikide ümbruses liigniisked alad.

2015. aasta seisuga on alleed väravaehitise läheduses osaliselt taasrajatud (istutatud on noori kaski) ja alustatud on väravaehitise restaureerimisega. Tõllakuur ja ait, mis asuvad

teine teisel pool esiväljakut, on varemetes (katused sisse langenud), peahoone seisund on halb. Osaliselt on säilinud parki piiritlenud kiviaiad. Pargi piirid on tänasel päeval hägustunud, on tugevamalt pargina tajutavaid alasid ja uue kasutusega alasid (karjamaad, elamualad). Võhmuta mõisasüdamest umbes pool km lõunas asub mõisaomanike Zoega von Manteuffelite perekonnakalmistu (pärandkultuuriobjekt), mis on kahjuks rüüstatud (Eesti Looduse Infosüsteem).

Võhmuta mõisa puhul on peamiselt analüüsitud järgmisi kaarte ja plaane, mis on olnud töö autorile kättesaadavad:

- 1884. aasta Võhmuta mõisa plaan (EAA 2486.1.3052.183; vt lisa 3 joonis 8);
- 1888-1889. aasta Võhmuta mõisa plaani fragment (ERA.T-76.1.10260; vt lisa 3 joonis 9);
- Nõukogude Liidu c-63 seeria topograafiline kaart aastast 1981;
- Eesti tänapäevased kaardid Maa-ameti kaardirakendustest.

Lisaks on 1884. aasta seisundit kirjeldava kaardi koostamisel kasutatud Sulev Nurme poolt koostatud Võhmuta mõisa ajaloolist kaarti (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 27). Pargi evolutsiooni ehk pargi seisundeid kujutavad joonised on toodud lisa 3. Lias 3 joonisel 1 on esitatud Võhmuta mõisa pargi seisundi 1884. aastal, joonis 2 illustreerib seisundit 1888-1889. Suhteliselt lühikest ajavahemikku katvad joonised on hoonete paiknemise, tiigi kujunduse ja saarte paiknemine osas sarnased, kuid erinevused ilmnevad teedevõrgus: 1888-1889 aasta seisundi järgi oli lisandunud serpentiinina looklev tee ja teede paiknemine tiigi ääres mõnevõrra muutunud. Lisaks eristuvad 1888-1889. aasta plaanil sillad (vt lisa 3 joonis 2, märgitud punakaspruuni joonega). Võib arvata, et pargipaviljonid olid vaateliselt seotud peahoonega. Paviljonide tõenäolised asukohad ja vaateline seos peahoonega on toodud lisa 3 joonisel 6. Teistest olulistest vaatelistest seostest võib välitööde tulemusel välja tuua näiteks peahoone vaadeldavuse läbi väravaehitise ja tiigi ning serpentiinkünka vaadeldavuse peahoone tagant.

Pargi struktuuri ja pargielementide kohta saab seega lugeda väärtuslikku infot (vt lisa 3 joonised 1 ja 2, struktuuri ja pargielementide loetavus), mille põhjal on võimalik taastada näiteks teedevõrku ja rajada uusi sildu algupärastesse asukohtadesse. Samas näitab ajalooliste seisundite võrdlemine 2015. aasta seisundit kajastava joonisega 4 lisa 3, et paljud pargielemendid on hävinud (elementide säilivus lisa 3 joonistel 1 ja 2) ja pargina tajutava ala suurus oluliselt vähenenud (seda illustreerib lisa 3 joonis 5). Lisaks on lisa 3

joonisele 2 märgitud selle aluseks olnud ajaloolisele plaanile (ERA.T-76.1.10260) tagaväljaku keskele joonistatud element, mille tähendus töö autorile ei ole teada.

Joonis 3 lisas 3 esitab Võhmuta pargi ajaloolise seisundi Nõukogude perioodil aastal 1981. Esiväljaku tee on veel loetav, pargiteed on hävinenud. Muutunud on tiigi kuju, põhjapoolne sopistus on kuivanud. Pargirajatised on Nõukogude perioodil tehtud mõisate inventeerimise ajaks kadunud (ERA.T-76.1.14783). Lisaks eristuvad uued ehitised peahoonest lõunas. Tegemist oli kuuridega (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 36), mis 2015. aasta välitöödeks olid pargist eemaldatud. Lisas 3 joonisel 3 on näidatud alleed Nõukogude perioodil 1981. aastal, joonisel 4 alleed 2015. aastal. Lühikest puiesteed, mis suundub väravaehitise ette, on kirjeldatud ka 1977. aastal täidetud inventeerimisankeedis (ERA.T-76.1.14783). Verstakaardile ja 19. sajandi lõpu plaanidele alleesid märgitud ei ole. Väravaehitise juurde suundunud ajalooline allee on küll tänaseks päevaks hävinenud, kuid seda on osaliselt taastatud. Perekonnakalmistu poole suunduv allee on säilinud vaid fragmentaarselt ja markeerib maastikus ajaloolist teed.

Lisa 3 joonis 5 näitab, kuidas Võhmuta mõisa park on ajaloolisega võrreldes oluliselt vähenenud. Endised pargialad on tänasel päeval elamualad, heinamaad ja ettevõtlusega seotud alad ning pargina on eelkõige tajutav peahoone ja tiigi lähem ümbrus: avatud esiväljak, avatud tagaväljak ja vabakujuline park tiigi juures.

Lisas 3 joonisel 7 on toodud piirdemüürid, mis 2015. aastal on säilinud ja loetavad. Lõunapoolsed piirdemüürid on kaitse all eraldi objektina. Need on pikad maakivimüürid, keskmise kõrgusega ca 1.2 m, mis piiravad kunagist edelapoolset pargiosa (tänapäeval individuaalelamud). Ajalooliselt moodustasid need müürid piirde omaaegsele viljapuuaiale (loetav lisas 3 joonisel 1, kus eristub korrapärase teedevõrguga ala pargi edelaosas). (Kultuurimälestiste riiklik register)

5.3.2 Väärtused Võhmuta mõisa pargis

Võhmuta on muinsuskaitse all kui tüüpiline näide vabakujulisest pargist, mille teeavad omapäraseks esiväljaku lahendus, väravaehitis ja tiik. Kuna 20. sajandil ei ole Võhmutasse oluliselt uut ja mõisaansambliga mitte haakuvat hoonestust rajatud, siis on üheks oluliseks väärtuseks (eriti kunstilisest, esteetilisest, informatiivsest ja ajaloolisest aspektist) ka suhteliselt tervikliku ansambli olemasolu. Sarnaselt Saare mõisa pargile on katkenud ka Võhmuta mõisa pargi regulaarne hooldus ja nii pargi kui hoonete seisund on viimastel aastakümnetel pidevalt halvenenud ning seetõttu on Võhmuta mõisa vabakujuline park ohustatud. (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 36)

Väärtused Võhmuta mõisa pargis on koondatud tabelisse 3. Võhmuta mõisa pargi ajalooliselt kõrge kunstiline ja esteetiline väärtus on tänasel päeval vähenenud: võsastumise, teede ja väikevormide hävinemise tõttu on kunagine põnev jalutamisteedevõrk vabakujulises pargis vaid aimatav.

Tiigi keerukas kujunduslahendus, mis Eesti mõisates väga tavapärane pole, on pargi üks suuremaid kunstilisi ja esteetilisi väärtusi ning iseloomulikke elemente: jalutaja tee pargis kulges ajalooliselt tiigi ääres, paviljonid ja saarekesi ühendavad sillad löid romantilise ja mängulise meeleolu, serpentiinkünkalt avanesid vaated tiigile, saartele, pargile, peahoonele. Kui näiteks järgnevalt käsitletud Puurmani mõisa pargis domineerib tugevalt peahoone ja Saare mõisa pargis olid kandvad elemendid puud, siis Võhmutas on selleks pargi vabakujulises osas vesi. Vesi on tõke ja piiritlev sümbol ning maastikupargis omab ta esteetilist väärtust: oma muutuva struktuuriga loob vesi erinevaid meeleolusid (Sipelgas 2011: 48).

Ajalooline puistu tiigi ümbruses on võssa uppunud ja kohati raskesti läbitav. Pargis kulgemine on jalutajale keeruline ka seetõttu, et osa tiigi ümbrusest on liigniiske. Varasemalt oli tiik sügavam ja kuivendas pinnast ning saartele viisid mitmed sillad. Kunagi tiiki taltsutatud vesi dikteerib nüüd vabakujulises pargis jalutaja teed. Selleks, et parki mõista, on oluline pargis liikuda – liikudes avastab jalutaja uusi vaateid, nurki, kohti (Sipelgas 2011: 48, 51). Osa pargi isikupärast kaob, kui pargi idee ja kujunduse seisukohast olulisi kulgemisteid enam läbida pole võimalik. Nii on juhtunud Võhmuta pargis.

Tiigi kõrval asuva künka otsa viinud serpentiini ehk lookleva tee tähendus jääb tänapäevasele vaatlejale saladuseks. Serpentiini praktiline roll on siksakiliselt kulgedes kergendada tõusu järsku tippu, kõnealuse künka kõrgust arvestades on pargis lähtunud siiski sümboolsetest motiividest. Tee annab võimaluse pöörduda tagasi algusesse, algseimasse seisundisse, looklevad teerajad inglise stiilis pargis väljendavad igikestvat rännakut, teelolemist, enese otsimist, kaotamist ja taasleidmist (Sipelgas 2011: 48-49).

Pöörates tähelepanu paviljonide asukohtadele (vt lisa 3 joonis 6), selgub, et paviljonid jäävad serpentiinkünkast üks ühele ja teine teisele poole (tõenäoliselt olid künkaga vaateliselt seotud) ning paviljonidega saared ei ole omavahel sillaga ühendatud. Kunagi ehk võisid paviljonides olijad üksteist näha, olles samal ajal veega eraldatud? Või oli nelinurkse põhiplaani paviiljon hoopis haljastusega eraldatud? Täpse situatsiooni kohta andmed puuduvad, kuid säärane paigutus annab juurde mängulist elementi.

Võhmuta ansamblituumiku plaanilahenduse teeb eriliseks mälestusväärtusega väravahoone. Ajalooliselt alleelt avanes läbi väravahoone vaade peahoone sissepääsule – antud kujunduslahendus on üks Võhmuta mõisa parki eristav joon ja kunstilise ning esteetilise väärtuse kandja.

Inglise stiilis parke iseloomustab piiride olemasolu (Sipelgas 2011: 42). Võhmuta mõisa pargis olid füüsilised piirid väravaehitise ja kiviaedade näol ajalooliselt tugevad, eraldasid pargi muust maastikust ning pakkusid privaatsust. Täna sel päeval on piir pargi ja ümbritseva maastiku vahel hägustunud – kus lõpeb park, kasvab võsa ja algab karjamaa?

Väravaehitist võib vaadelda ka kui raami peahoonele või portaali talupoja maailmast mõisniku maailma. Pargi piiril on suur tähendus, sest see eraldab mõisamaastikus kahte täiesti erinevat kultuurilist reaalsust: mõisa alleedega ja kivimüüridega lõpeb üks ja algab teine maailm (Sipelgas 2011: 42). Unikaalsele ja silmapaistvale väravaehitisele võib anda veel ühe tähenduslikkuse kihi – see on kompleksile just kui valvur.

Võhmutas on varemetemaastikku. Aidal ja tõllakuuril on katus sisse langenud, kärnerimajast lõunas ja oletatavast valitsejamajast peahoone läheduses on alles vaid alusmüürid (valitsejamajast veel ka mantelkorsten). Pikka aega hooldamata park ja hooned on hävimisohus: need olid halvas seisus juba 1977. aastal täidetud inventariseerimisankeedi järgi (ERA.T-76.1.14783). Vareded Võhmuta mõisa pargis ei ole poeetilised, vaid räägivad hoolimatusest ja oskamatuses hinnata möödunud aegadel loodut (vt peatükk 4.4.4).

Omanik on Võhmutas alustanud restaureerimistöodega ning 2015. aasta 9. aprilli seisuga on lõpule jõudmas väravahoone restaureerimine. Uue krohvikihi ja katusega taastatud väravahoone loob ülejäänud kompleksiga tugeva kontrasti ja rõhutab veelgi enam lagunevate hoonete kriitilist olukorda, kuid on alust eeldada, et restaureerimistegevus jätkub ka nende puhul.

Lisaks ajaloolistele hoonetele, kivimüüridele, tiigile ja varedele kannavad Võhmutas vanusega seotud väärtust võssa peitunud vanad puud, mida tuleks säilitada ja hooldada nii kaua kui võimalik: vabakujulise pargiideega on taimestiku vananemine kooskõlas ja üksikud kuivavad või isegi kuivanud puud annavad pargile teatava nostalgilise lisavarjundi (Nurme 2014: 150; vt peatükk 4.4.4).

Kreeta Sipelgas arvab, et Eesti inglise stiilis pargid erinevad arvates teistest Euroopa riikide inglise stiilis parkidest, sest neist kaigub igatsuslik, kurblik alatoon (Sipelgas 2009b: 128).

Seda kurblikkust võib võimendada pargi pikaajaline hooldamatus ja väikevormide puudumine – vaadates tänaseid inglise parke Eestis tajume me parki koos kõigi hilisemate perioodide muutustega.

„Balti aadlike kujundatud inglise park Eestis sisendas aadelkonnale lootust nende harjumuspärase turvatunde säilimisele.“ 18. sajandi lõpus sai alguse Euroopas lihtrahva eneseteadvuse tõus, rahvas tuli barrikaadidele ja nõudis võrdust ja vabadust. „Liivi- ja Eestimaa olid aga lääne-Euroopa kõige kaugemad pelgupaigad, kus aadel võis jätkata „hingemaastike“ loomist ja kujundamist. Inglise park Baltimail tähistab nii vaimset kui ka füüsilist põgenemist kõige ebameeldiva eest.“ (Sipelgas 2009b: 127)

Tabel 3. Väärtused Võhmuta mõisa pargis.

Väärtus	1884. aasta seisund	1888/1889. aasta seisund	Nõukogude periood, 1974. aasta seisund	Tänapäevane situatsioon
Haruldus	Üldiselt madal. Pastor von Jannau järgi oli juba 1781. aastaks inglise stiilis parkide rajamine muutunud tavaliseks (Hein 2013: 82). Erandlik on väravahoone, mis üksikelemendina oli ka nn mõisaajal haruldane. Huvitava kujuga tiik väga tavapärane pole, kuid keerukaid veesüsteemi lahendusi oli teisteski Eesti mõisatest nagu näiteks Saku ja Norra mõisas.	Üldiselt madal. Pastor von Jannau järgi oli juba 1781. aastaks inglise stiilis parkide rajamine muutunud tavaliseks (Hein 2013: 82). Erandlik on väravahoone, mis üksikelemendina oli ka nn mõisaajal haruldane. Serpentiinküngas on tüüpiline inglise pargi element. Huvitava kujuga tiik väga tavapärane pole, kuid keerukaid veesüsteemi lahendusi oli teisteski Eesti mõisatest nagu näiteks Saku ja Norra mõisas.	Keskmine. Eesti mõisaparkide järjepideva hoolduse katkemine juba Nõukogude perioodile eelnenud ennesõjaaegse Vabariigi ajal ning parkide väärkasutamine tõstab Võhmuta tervikliku mõisaansambli haruldust.	Keskmine. Võhmuta on vabakujulise pargi tüüpiline näide. Eriliseks teeavad pargi tiigi kujunduslahendus ja väravaehitis (Eestis teadaolevalt ainuke omalaadne). Ka küngas tiigi kaldal kunagise serpentiinikujulise teega on esiletõstmist vääriv.
Informatiivne väärtus	Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Keskmine – huvi parkide uurimise vastu oli pigem arhitektuurikeskne. Seda iseloomustavad tol perioodil tehtud mõisate inventeerimised, kus palju kirjeldavat ja fotomaterjali puudutavad hooneid. Samas oli tol perioodil suure tõenäosusega autentset materjali pargis rohkem säilinud – tänapäevase maastikuarhitekti jaoks annaks tolle ajastu park kindlasti kasulikku infot, mis aitaks restaureerimisega seotud probleeme lahendada. Tol perioodil kogutud andmed on tänapäeval väärtuslikud.	Kõrge. Ansambel on säilinud suhteliselt terviklikult: hooned, tiik, park, kivimüürid. Uurimisallikatena on säilinud ajaloolisi plaane ja fotosid. Inglise stiilis park Eestis kui uurimisobjekt: põhjalikult on inglise pargi tähendustega tegelenud näiteks K. Sipelgas.

Ajalooline-kultuuriline väärtus	Ajalooline väärtus pole kohaldatav. Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Ajalooline väärtus pole kohaldatav. Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Keskmine. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (inglise stiilis park), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega.	Keskmine/kõrge. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (inglise stiilis park), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega.
Kunstiline väärtus	Kõrge. Park kui terviklik kunstiteos. Võhmuta oli Eesti üks stiilsemaid klassitsistlikke väikemõisaid (Eesti mõisaportaal).	Kõrge. Park kui terviklik kunstiteos. Võhmuta oli Eesti üks stiilsemaid klassitsistlikke väikemõisaid (Eesti mõisaportaal). Selle ajaperioodi kohta informatsioon kompositsiooniliselt oluliste väikevormide asukohtadest.	Madal. Pargis on toimunud muutusi, mis ei ole arvestanud parki kui kunstiteost, kuid suuremaid ümberkorraldusi Võhmuta pargis Nõukogude perioodil ei tehtud. Mõisatele hakati tähelepanu pöörama 1970. aastatel. Järgnesid mõisate inventeerimised ja dendroloogilised uuringud. Pargi seisund Eesti NSV mõisate esialgse ülevaatusse ankeedi järgi (1970ndad) on halb: on kirjeldatud risustatud ja metsistunud alasid (ERA.T-76.1.10436).	Keskmine. Alustatud on restaureerimistöödega. Sobimatud Nõukogude perioodist pärit ehitised (kuurid) on lammutatud. Esiväljaku kujunduslahendus, väravahoone ja keeruka kujuga tiik, saared ja serpentiinkungas tiigi kaldal annavad pargile kunstilise väärtuse.
Esteetiline väärtus	Kõrge. Park kui esteetiline hooldatud tervik. Olulised esteetilise väärtuse kandjad pargis on tiik ja saared, hooned, haljastus, vaated.	Kõrge. Park kui esteetiline hooldatud tervik. Olulised esteetilise väärtuse kandjad pargis on tiik ja saared, hooned, haljastus, vaated ning väikevormid: paviljonid ja sillad.	Madal/keskmine. Park ja hooned suure osa Nõukogude perioodist sihipärase hoolduseta. Eelmisel perioodil – ennesõjaaegses Eesti Vabariigis – on esiväljaku kujundust muudetud ning istutatud peahoone ette puid ja põõsaid (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 29).	Keskmine. Pargi pindala on ajaloolisega võrreldes oluliselt vähenenud, park on võsastunud, puistu tervislik seisukord on halb, väikevormid ja teed on hävinenud. On alustatud pargi korrastus- ja taastamistöödega. Esteetiline potentsiaal kõrge.
Kasutusväärtus	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses. Sel ajal kuulus mõis Zoege v. Manteuffelitele.	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses. Sel ajal kuulus mõis Zoege v. Manteuffelitele.	Kõrge/madal. Nõukogude perioodi alguses kasutusväärtus kõrge: mõisahoonetes asus algkool, meierei, piiritusevabrik, siis kasutas kompleksi Tamsalu sovhoos (ERA.T-76.1.10260),	Madal/keskmine. Park ja hooned on hetkel regulaarse kasutusega. Praegusel omanikul on plaanis mõisasüda restaureerida ning rajada

			seejärel seis kompleks kasutuseta. Kasutus Nõukogude perioodil valdavalt mitteperemehelik, mida kinnitavad inventeerimisankeedis toodud kirjeldused hoonete ja pargi seisukorra kohta (ERA.T-76.1.14783).	sinna turismiettevõtte.
Vanusega seotud väärtus	Madal/keskmine. Puistu vananemine on vabakujulise pargi kujundust toetav.	Madal/keskmine. Puistu vananemine on vabakujulise pargi kujundust toetav.	Keskmine. Ajaloolist parki ja mõisahooned sel perioodil omanike poolt ei väärtustatud, tegevuses pargis ja kompleksil laiemalt lähtuti praktilistest vajadustest. Objekti vanuselist väärtust väärtustasid pigem erialainimesed. Dendrooloogilisest aspektist lisavad väärtust vanad puud, kelle paiknemise analüüs tõenäoliselt annab olulist infot ka ajalooliste avatud ja suletud alade kohta pargis.	Kõrge. Dendrooloogilisest aspektist lisavad väärtust vanad puud, kelle paiknemise analüüs tõenäoliselt annab olulist infot ka ajalooliste avatud ja suletud alade kohta pargis.
Mälestusväärtus	Kõrge mälestusväärtusega on väravaehitis, mis rajati 1812. aasta Vene-Prantsuse sõja mälestuseks. Mälestusväärtus on ka läheduses asuval perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole. Pargi mälestusväärtus tervikuna madal – park ei ole loodud kellegi või millegi mälestuseks.	Kõrge mälestusväärtusega on väravaehitis, mis rajati 1812. aasta Vene-Prantsuse sõja mälestuseks. Mälestusväärtus on ka läheduses asuval perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole. Pargi mälestusväärtus tervikuna madal – park ei ole loodud kellegi või millegi mälestuseks.	Pargi mälestusväärtus tervikuna madal – park ei ole loodud kellegi või millegi mälestuseks. Keskmine/kõrge mälestusväärtus on väravaehitisel, mis rajati 1812. aasta Vene-Prantsuse sõja mälestuseks. Sündmuse aktuaalsus on vähenenud. Mälestusväärtus on ka läheduses asuval perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.	Pargi mälestusväärtus tervikuna madal – park ei ole loodud kellegi või millegi mälestuseks. Keskmine/kõrge mälestusväärtus on väravaehitisel, mis rajati 1812. aasta Vene-Prantsuse sõja mälestuseks. Sündmuse aktuaalsus on vähenenud. Mälestusväärtus on ka läheduses asuval perekonnakalmistul, mida antud töös pikemalt käsitletud ei ole.

Nostalgiline/ sentimentaalne väärtus	„Inglise park Baltimail tähistab nii vaimset kui ka füüsilist põgenemist kõige ebameeldiva eest.“ (Sipelgas 2009b: 127)	„Inglise park Baltimail tähistab nii vaimset kui ka füüsilist põgenemist kõige ebameeldiva eest.“ (Sipelgas 2009b: 127)	Võib omada väärtust kooliga seotud inimeste jaoks.	Võib omada väärtust kooliga seotud inimeste jaoks. Varememaastik kui kurblik meenutus möödunud hiilgeaegadest.
Loodus- väärtused	Keskmine. Inglise park oli looduslik. Dendroloogiline liigirikkus pargis oletatavalt suurem kui täna­sel päeval, kus puistu tervislik seisund on võsastumise tõttu halb ning võib arvata, et eksootilisi liike on välja läinud. Tiigil väärtus elurikkuse seisukohalt. Pargi pindala oli suurem, kui täna­sel päeval.	Keskmine. Inglise park oli looduslik. Dendroloogiline liigirikkus pargis oletatavalt suurem kui täna­sel päeval, kus puistu tervislik seisund on võsastumise tõttu halb ning võib arvata, et eksootilisi liike on välja läinud. Tiigil väärtus elurikkuse seisukohalt. Pargi pindala oli suurem, kui täna­sel päeval.	Keskmine. Park oli sel perioodil juba võsastunud. Parki istutati Nõukogude perioodil või sellele eelnenud perioodil (ennesõjaaegne Eesti vabariik) uusi taimi (näiteks puid-põõsaid esiväljakule. Tiigil väärtus elurikkuse seisukohalt.	Madal. Võhmuta mõisa park ei looduskaitse all, liigirikkus pargis on väike, pargina käsitletava ala pindala on vähenenud (endised pargialad on täna­sel päeval karjamaad, elamualad). Puistus on väärtuslikke vanu puid (näiteks autentsed lehised, tammed). Tiigil väärtus elurikkuse seisukohalt.

5.3.3 Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Võhmuta pargis

Võhmuta mõisa kohta on ajaloolisi kaarte mitmeid. Pargikujunduse seisukohast on olulisemad neist antud töös välja toodud 1884. ja 1888.-1889. aasta plaanid, millelt saab muuhulgas teavet tiigi kujunduse, teede ja väikevormide kohta. Verstakaardil kujutatud on Võhmuta mõisa kohta pargikujunduse osas liiga ülevaatlik.

1884. ja 1888.-1889. aasta plaanid kajastavad seisundeid Võhmuta mõisas viimaste omanike ajal – Zoege von Manteuffelid olid mõisa valitsejad 1860. või 1861. aastast alates kuni võõrandamiseni. Kui eelnevalt oli mõis mitmetel perioodidel panditud või rendile antud, siis viimaste omanike ajal saabus kuni 1919. aasta võõrandamiseni stabiilsus. Võhmuta mõisa nn hiilgeajast (1804-1818), kui mõisa omanik oli Hans Ludwig v. Tiesenhausen, ei ole autorile teadaolevalt parki kirjeldavaid plaane säilinud ehk puudub info pargi võimaliku algse seisundi kohta.

Tõenäoliselt oli Võhmutas algsest barokne peahoone – puidust ühekorruseline ehitis, mis pärines 18. sajandi teisest poolest (Eesti mõisaportaal). 18. sajandist või veelgi varasemast perioodist on teada tarbeaedade ja võimalik, et ka iluaia olemasolu, kuid nende paiknemist ja kujundust võib vaid oletada (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 29). Regulaarse struktuuriga aiaosa (tollal viljapuuaiad) eristub 1884. aasta plaanil (vt lisa 3 joonised 1 ja 8). Tänapäeval on Võhmuta mõisas ruumiliselt tajutav vabakujuline park.

Kunstiline ja esteetiline väärtus olid käesolevas töös analüüsitud seisundite puhul suurimad Võhmuta mõisa pargis 1884. aasta ja 1888.-1889. aasta seisundite ajal ning seega võib neid vaadelda ideaalse seisundina (mainitud seisundid on ajaliselt lähedased). Kuna 1888.-1889. aasta seisund annab teavet pargi kujunduse seisukohast oluliste väikevormide asukohtadest, siis neid elemente puudutavate restaureerimisotsuste puhul saab selle seisundi võtta ideaalseks.

Eemaldades maastikust ühe struktuurielemendi, näiteks taimestuse, kaob pargist üks mõõde, üks ideelise väärtuse kandja, ja seeläbi väheneb ka tähenduslikkus ning kaob märkimisväärne osa pargis olevast meeleolust, mis on tekkinud erinevate tegurite terviklikust koosseisust (Sipelgas 2011: 44). Ajaloolistele allikmaterjalidele tuginedes on võimalik taastada teedestruktuuri, tiigi algset kuju, avada kunagisi vaateid jne ning sellega proovida taasluua kunagist pargis valitsenud meeleolu. Kõige olulisemaks tuleb taastamisel pidada ajaloolise ruumistruktuuri – avatud ja suletud alade vahekorra taastamist (Soovitusi ajalooliste parkide... 2001: 2). Võhmuta mõisa pargi puhul vajavad

taastamist ja säilitamist avatud esiväljak ja tagaväljak. 2015. aastal peahoone ees esiväljakul kasvavad puud ja põõsad enamuses ei ole algupärased: ajalooline foto (EAA.4373.1.238.50; vt lisa 3 joonis 10) näitab avatud esiväljakut. Esiväljaku avamisega taastataks ajalooline vaateline seos – kulgedes läänest Võhmuta mõisa poole avaneks vaade väravaehitisele ja sellest läbi peahoone sissepääsule, peahoone peasissepääsu juurest avaneksid avatud vaated esiväljakule, väravahoonele ja kõrvahoonele.

Alleed köidavad mõisaruumi siseneja tähelepanu ja on vaatlejale teeviidaks (Sipelgas 2011: 49). Sissesõidutee, mida ajalooliselt ääristas allee, on Võhmuta mõisas säilinud ja järgib oma asetusega pargi telge (vt lisa 3 joonised 1 ja 4). Kompositsiooniliselt on vaateline seos alleega ääristatud tee, väravaehitise ja peahoone vahel oluline ning kuna lisaks on olemas situatsiooni kirjeldavat ajaloolist fotomaterjali (EAA.4373.1.238.51; vt lisa 3 joonis 11), saab kunagist situatsiooni taastada (osaliselt on sellega 2015. aasta 9. aprilli seisuga alustatud – istutatud on noori alleepuid).

Avatud ja suletud alade paiknemise kohta tiigi ümbruses ajalooliselt 19. sajandi lõpu situatsiooni kajastavatelt kaartidelt teavet ei selgu. Infot täpsema kujunduse kohta, millest uusistutuste puhul juhinduda, annab vanade puude paiknemise analüüsimine. Olulist rolli mängivad ka ajaloolised kändud, mille abil on võimalik välja lugeda kunagise kompositsiooni ülesehitust (Soovitusi ajalooliste parkide... 2001: 5). Tõenäoliselt oli vabakujuline park kujundatud lehtpuu rühmadega, aktsentideks olid peahoone lähedal okaspuu grupid (Võhmuta mõisa pargi... 2013-2014: 21).

Teed inglise stiilis pargis loovad tihenduse elementide ja rajatiste vahel, teedestruktuur aitab üksikutest tervikpiltidest moodustada terviksüsteemi (Sipelgas 2011: 46). Seetõttu on pargi taastamise juures oluline esiväljaku ringtee ja teiste pargiteede rekonstrueerimine. Et pargi pindala on ajaloolisega võrreldes oluliselt vähenenud (vt lisa 3 joonis 5), ei ole võimalik taastada ajaloolist teedevõrku täies mahus. Oluline on taastada esiväljaku ringtee ja tee, mis ühendab tiiki peahoonega. Taastamist väärib serpentiinkünka tee kui inglise pargile iseloomulik element. Kuna 1888.-1889. aasta seisund näitab pargi kompositsioonis oluliste väikevormide asukohad, tuleb tiigi ümbruse kujunduse taastamise aluseks võtta mainitud ajaperiood. Kaugemate pargialade teede taastamine sõltub pargi valdaja eesmärkidest, tõenäoliselt on piisav pargi regulaarne niitmine, sest park on suhteliselt kompaktn.

Kuna tiik on Võhmuta mõisa pargi keskne ja silmatorkavaim element, on vajalik tiigi puhastamine ja süvendamine. Tiigi taastamine 19. sajandi lõpu piirides on põhjendatud:

tänaseks päevaks kuivanud osa tiigi põhjaosas eristub nii 1884. aasta kui 1888.-1889. aasta plaanidel ning on reljeefis aimatav ka tänasel päeval.

Miljöö oluliseks komponendiks vabakujulises pargis on ruumistruktuur ja selle taastamiseks on vajalik noorendada põõsarinnet, istutada massiividesse noori puid ning säilitada kujunduse seisukohast olulisi puid ja puuderühmi (Lootus 2007: 44). Raied toovad välja vabakujulisele pargile omase pargistruktuuri ja avavad kompositsiooniliselt olulised vaated.

Peahoone tagune pargiosa oli ajalooliselt avatud ja raamitud puudegruppidega, milles aktsendiks okaspuud. Oluline oli vaateline seos tiigiga (säilinud). Vaatefookusteks olid tõenäoliselt tiigi läänetipus asunud saar paviljoniga ja serpentiinküngas, lisaks olid olulised vaated tiigisaartelt parki ja peahoonele. Ajaloolistele ehitistele ja kivimüüridele ohtlikud puud ja põõsad tuleb eemaldada. (Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 29, 40)

Sarnaselt teistele töös käsitletud mõisaparkidele on põõsarinne Võhmuta mõisa pargis vähene. Põõsaste eluiga on oluliselt lühem kui puudel ja selline olukord on oodatav. Põõsarinde taastamine on vajalik, kuna põõsastega on võimalik luua eraldatud ruume ja sulgeda vajadusel vaateid. Arvestades põõsaste eluiga, paiknemist ja asukohti tänasel päeval (suur osa on esiväljakul) võib arvata, et enamuse neist on ilmselt istutatud 20. sajandi II poolel (Soovitusi ajalooliste parkide... 2001: 5; Võhmuta mõisa pargi... 2013-2014: 21).

Dendroloogiline mitmekesisus Võhmuta mõisa pargis on väike. Võib oletada, et autentseid eksootilisi puid on paljudest ajaloolistest parkidest järjepideva hoolduse puudumise tõttu tänaseks päevaks hävinud, nii ka Võhmuta mõisa pargis. Kuna paljud puud on Võhmuta mõisa pargis halvas tervislikus seisukorras ja park on võsastunud, on vajalik läbi viia raied ning seejärel istutada uusi puid. Et eksootilised liigid lisavad inglise pargile mitmekülgust ja pakuvad vormi- ja värvirohkusega erinevaid elamusi (Sipelgas 2011: 45), võib uusistutustel kasutada ajastuomaseid liike.

Vaadetega on seotud arhitektuursed väikevormid, mis vajavad pargi taastamisel tähelepanu. Nende asukoha säilitamine on oluline, kuna sageli on pargi kompositsioon nendele üles ehitatud (Soovitusi ajalooliste parkide... 2001: 6). Struktuursete punktide (näiteks väikevormide) asukohtade täpne ja selge määratlus maastikus on vajalik kuna need annavad võimaluse luua inglise pargis erinevaid ruume (Sipelgas 2011: 44). Võhmuta mõisa pargi puhul on 1888.-1889. aasta seisundi puhul teada ajalooliste paviljonide, serpentiinkünka ja sildade asukohad. Paviljonide ja sildade rekonstrueerimisel on võimalik lähtuda stiiliomastest analoogidest (Grišakov 2007: 107).

Väikevormide rekonstrueerimine aitab välja tuua pargi plaanilis-ruumilis kompositsiooni (vt peatükk 4.4.5) ja kuna kõnealused väikevormid asusid peahoone läheduses, olid sellega vaateliselt seotud ning nende asukohad on dokumenteeritud, siis toetab rekonstrueerimist ka Firenze harta artikkel 16, mis ütleb, et ehitiste läheduses paiknevate pargiosade rekonstrueerimine aitab tuua esile nende kokkukuuluvust.

Kuid, nagu eelpool öeldud, puudub täpne info paviljonide ja sildade väljanägemise kohta. Analoogidele põhinev rekonstruktsioon ei ole autentne (vt peatükk 1.4.1), samas on rekonstruktsioon antud juhtudel tagasipööratava iseloomuga ja ei kahjusta olemasolevat autentset materjali (vt peatükk 1.4.5). Arvestades väikevormide olulisust pargi kujunduses, sildade praktilist tähtsust ning ala eeldatavat kasutust tulevikus võib analoogidele tugineva rekonstrueerimise kasutusele võtta.

Sildade taastamine Vöhmuta pargis on vajalik, sest sillad võimaldavad jalutajale ligipääsu saartele ning võimaldavad parki terviklikult tajuda. „Ületades silda, liigume ühest ruumist teise. Inglise stiilis pargis ühendab teedevõrk koos sildadega „maid, rahvusi ja kultuure“.“ (Sipelgas 2011: 48)

Piiritletus oli Vöhmuta mõisa pargile ajalooliselt omane (vt peatükk 5.3.2). See tähendab, et pargi isikupära väljatoomise seisukohast on vajalik välja tuua ja konserveerida kividest piirdemüürid. 1888.-1889. aasta ideaalse seisundi poole püüdlemine Vöhmuta mõisa pargis ehk taastatav seisund näeb kokkuvõtlikult ette järgmisi tegevusi:

- teedestruktuuri taastamine: esiväljaku ringtee, serpentiinkünka tee, pargi ümbruses olevad teed 1888.-1889. aasta seisundi järgi;
- esiväljaku avamine;
- esiväljakule suunduva allee taastamine;
- hoonete restaureerimine;
- kivimüüride konserveerimine;
- tiigi puhastamine, süvendamine, ajaloolises kujus taastamine;
- raied, autentsete puude hooldus ja uusistutused, põõsarinde taastamine;
- väikevormide rekonstrueerimine (sillad, paviljonid).

5.4 Puurmani mõis (*Schloss Talkhof*)

5.4.1 Puurmani mõisa pargi kujunemine

Välitööd Jõgevamaal asuva Puurmani mõisa pargis toimusid 15.03.2015. Välitööde ja ajalooliste allikmaterjalide ning neil baseeruva kaardianalüüsi põhjal on koostatud võrdlev ülevaade Puurmani mõisa pargi kujunemisest ning seisunditest.

Keskajal paiknes Puurmani mõisasüdame asukohas Kursi ordulinnus, hiljem tekkis sinna mõis. Eestikeelse nime Puurmani sai mõis von Buhrmeistrite suguvõsalt, kellele Rootsi kuninganna Kristiina mõisa 1645. aastal kinkis. Alates 1713. aastast kuni võõrandamiseni 1919. aastal kuulus Puurmani mõis Manteuffelite perekonnale. 18. sajandi II pooles ehitati mõisas välja barokne ansambel koos regulaarstiilis pargiga. Tol perioodil oli peahoone kõrge sokli ja osaliselt väljaehitatud ärklikorrusega puithoone. Park oli prantsuse stiilis, seal leidus nii skulptuure kui paviljone. Baroksest perioodist on säilinud peahoone ees asetsenud ringtee väljakuga ning pargi lõunaosas asuv sümmeetrilise kujundusega tiik, mille keskel asub saar. Teisel pool Pedja jõge asub vabakujuline park. (Hein 2003: 186)

Puurmanit on tol perioodil kirjeldatud noobli hoonestusega mõisana, kuid mõne aja pärast tundus see omanikele vanamoodne ja nad kolisid Rõngu mõisasse. 1833. aastal on peahoonet kirjeldatud elamiskõlbmatuna. Muutus toimus 1839. aastal kui krahv Ernst Gotthard von Manteuffel Puurmani mõisa arendama hakkas. (Hein 2003: 186-187)

Suuremahuline abihoonete ehitamine Puurmani mõisas algas 1840. aastatel. Kelder ja valitsejamaja pärinevad arvatavasti 19. sajandi lõpust või 20. sajandi algusest, töllakuuri kohta on esimene kindel teade 1861. aastast. Töllakuur on restaureeritud ja seal asub kooli tööõpetuse maja. (Kultuurimälestiste riiklik register)

1877. aastal alustati Puurmanis suurejoonelise kahekorruselise neobarokse lossi ehitamist, mis valmis 1881. aastal (seetõttu 1861. aasta plaanil peahoonet märgitud ei ole). Erialakirjanduses on Puurmani mõisa peahoonet nimetatud ka neorenessanss-stiili alla kuuluvaks. Kui ühe hoone puhul on jäljendatud erinevaid stile, saab sellist hoonet klassifitseerida erinevalt ning sageli on seda ka tehtud. (Eesti mõisaportaal)

Puurmani mõisa park asub kahel pool Pedja jõge suhteliselt tasasel alal. Peahoone ümber asuvat parki kutsutakse Mõisapargiks, teisel pool jõge asuvat pargiosa Ülejõe-pargiks. 19. sajandi II pooles muudeti Mõisapargi kujundust historitsistlikuks. (Eesti pargid 1 2007: 323)

Mõisapark on Puurmani pargi kõige esinduslikum pargiosa, selle kujundus järgib ligikaudu põhja-lõuna telje sümmeetriat. Põhjas ja läänes piirab parki maantee, idas Pedja jõgi ja lõunas tee. Pargi läänepiiril kulgeb muinsuskaitsealune tellistest piirdemüür (Kultuurimälestiste riiklik register). Antud pargiosa on põhiplaanilt ristkülikukujuline, peahoone asetseb pargiosa keskel ja jagab pargi kaheks.

Põhjast kulgeb peahooneni sissesõidutee, tee alguses on kaks neogooti stiilis krohvitud väravaposti (pärinevad 19. sajandist, muinsuskaitse all, restaureeritud). Esiväljaku

lääneküljel on endised mõisa majandushooned (tänapäeval kasutuses õpperuumidena). Idas avanevad vaated Pedja jõe ja jõesaarele. Esiväljaku keskel on ovaalne rondeel, mis algse barokse kujunduse järgi oli avatud, kuid kuhu 19. ja 20. sajandi jooksul on istutatud puid ja põõsaid. Esiväljaku praegune paraadlik kujundus rondeelile lisatud otse peasissekäigule suunatud sirge teega pärineb 1930. aastatest. Esiväljakul asub purskkaev. (Puurmani mõisapark 2009: 12)

Peahoone lähedale jäi omapärase kujundusega esivanematele pühendatud pargiala, mille peamised elemendid olid elupuudega ümbritsetud nn esivanemate haud, kiviktaimla ja nn Aafrika onn (Eesti pargid 1 2007: 323). Piirdepostide ja kettidega kivisillad Puurmani mõisa pargis pärinevad peahoone ehitamise ajast ning on muinsuskaitse all, muinsuskaitse all on ka pargis olev monument (Kultuurimälestiste riiklik register).

Tiiki jõega ühendava kanali kõrval on paatide randumiseks veepiirile viiva graniittrepiga ja varasemalt ehisvaasidega kaunistatud olnud vaateplatvorm. Peahoone taga asuvas pargiosas on oluline element kivist klassitsistlik monument – risttahukakujuline postament millele on asetatud urn. Postamendi külgedele on raiutud drapeeringumotiivid. Monumendil kirjeid ei ole ning puuduvad tõendid, et praegune asukoht oleks monumendi algne asukoht. Lisaks oli 19. sajandil tavaline, et varasemalt kaugemas vabakujulises pargiosas asunud monumendid koondati peahoone lähedusse. Kuna ajalooliselt asus Puurmani mõisa pargis esivanematele pühendatud pargiosa, siis on võimalik, et ka monument on neile pühendatud. (Puurmani mõisapark 2009: 12-13)

Peahoone taga asuvas pargiosas kulgeb risti kaks pärnaallee. Ristuvatest alleedest lõunas paiknesid avarad muruväljakud. Jõe kaldal kulges ajalooliselt pügatud pärnade allee, tänapäevani on säilinud vanu pahklike tüvedega puid. Pügatud pärnade allee võis ääristada ka pargi läänekülge. Muruväljakuid piirab lõunast osaliselt säilinud lääne-ida suunaline allee. Lõunas asub hobuserauakujuline tiik, mille keskel on väike ümar tehissaar. Saarele viib kivisild, mille piiretena on kasutatud raudkette. 1939. aastal paigutati saarele varasemalt jõe ääres asunud kuuele okslikule palgile toetunud õlgkatusega lehtla (Aafrika onn). Tänapäevani on sellest säilinud „vesikivist“ laud. Tiigi välisperimeetrit ääristab poolringikujuline tee. (Puurmani mõisapark 2009: 13)

Üle jõe jääb teine pargiosa, Ülejõe-park, mis tänasel päeval on vabakujulise kompositsiooniga. Mõnedel andmetel juba 18. sajandil eksisteerinud Ülejõe-park on tõenäoliselt läbi aegade olnud vabakujuline ning pakkunud vaheldust peahoone ümber

asunud barokkpargile (Puurmani mõisapark 2009: 13). Täna sel päeval on sealses puistus arvestatavalt ka nooremaid puid ning seega praegune kujundus hilisem nn mõisaajast.

1976. aasta inventeerimise ankeedis (ERA.T-76.1.15872) on märgitud, et mõisasse suubub üks puiestee, mis on halvas olukorras. See segaallee ääristab Puurmanist Tabiverre suunduvat teed. Täna sel päeval on allee vaid fragmentidena säilinud ja eraldi kaitse all ei ole. Verstakaardilt selgub, et Puurmani mõisast kulgev allee jagunes ajalooliselt kaheks ja üks osa suundus jahimaja poole (täna sel päeval Laasme tee). 1976. aasta inventariseerimisankeedi (ERA.T-76.1.15872) järgi oli peahoone ümber asuva Mõisapargi seisund hea, 1977. aasta ajaloolise õiendi (ERA.T-76.1.2931) järgi on park aga halvas olukorras. Ülejõe-pargi halba olukorda kirjeldavad mõlemad ajaloolised allikad, ajaloolises õiendis on märgitud, et seda pargiosa kasutatakse prügi mahapanekukohana.

Täna sel päeval on peahoonega samal kaldal asuv park hooldatud: teostatud on puude hoolduslõikused, niitmine, vaated veekogule on avatud. Pargi inventar on kohati amortiseerunud, inventaril pole vormiühtsust. 1926. aastast on hoone kasutusel koolina, praegu tegutseb peahoones Puurmani Mõisakool. Puurmani mõisa park on muinsus- ja looduskaitse all (Kultuurimälestiste riiklik register, Eesti Looduse Infosüsteem).

Puurmani mõisa puhul on analüüsitud järgmisi kaarte ja plaane, mis on olnud töö autorile kättesaadavad:

- 1861. aasta plaan (EAA 1396.1.475; vt lisa 4 joonis 10);
- Vene 1-verstane topograafiline kaart ehk nn verstakaart;
- 19. sajandi lõpu situatsiooni kajastav plaan (ERA.T-76.1.2931; vt lisa 4 joonis 11);
- Nõukogude Liidu c-63 seeria topograafiline kaart aastast 1974;
- Eesti tänapäevased kaardid Maa-ameti kaardirakendustest.

Ennesõjaaegses Eesti Vabariigis koostatud kaardid Puurmani mõisa pargi kohta täpset infot ei anna. Pargi evolutsiooni ehk pargi seisundeid kujutavad joonised on toodud lisa 4. Analüüsis on keskendunud Mõisapargile, kuna Ülejõe-pargi täpsema kujunduse kohta ajaloolisi plaane säilinud ei ole. Tuginedes Puurmani mõisa pargi kujunemisloole (peatükk 5.4.1) on lisa 4 joonisel 1 esitatud Mõisapargi algse seisundi, barokse struktuuri säilinud elemendid: sissesõidutee, esiväljaku ringikujuline tee ja sümmeetrilise kujuga tehissaarega tiik. Kunagine barokne puidust peahoone pidi paiknema samas kohas, kus tänapäevane historitsistlik peahoone, sest baroksest kujundusest lähtuvalt muu peahoone asukoht pole

võimalik (Puurmani mõisapark 2009: 12). Ka pargi tänane teljeline ülesehitus pärineb 18. sajandi baroksest perioodist.

Kuna 1861. aasta plaan on valminud enne peahoone valmimist, on tõenäoline, et ka vähemalt osa korrapärasest teedestruktuurist Mõisapargi lõunaosas pärineb varasemast baroksest perioodist. 19. sajandi keskpaik ei toonud suurt välist muutust parkide kujunduses, muutused toimusid tõlgendamises (Hein 2003: 283). Korrapärane teedevõrk on mõisapargis hästi säilinud ka tänasel päeval ning teede asukohtade algupärasust toetavad säilinud vanade puude read.

Ajaloolisi plaane, mis pargi algset barokset seisundit kirjeldaksid, autorile teadaolevalt säilinud ei ole. Seega pole ka täpset teavet seal asunud skulptuuride ja paviljonide kohta. Ainus pargi kujundust detailsemalt nn mõisaajal kirjeldav plaan on 1861. aasta plaan (vt lisa 4 joonised 2 ja 10). Historitsistlik peahoone valmis 1881. aastal.

Lisas 4 toodud joonis 3 esitab seisundi Puurmani mõisa pargis verstakaardi järgi. Hooneid puudutavat infot on täpsustatud 19. sajandi lõpu situatsiooni kajastavalt plaanilt (ERA.T-76.1.2931; kajastab hoonete asukohtasid), sest verstakaart on kohati halvasti loetav. Pargi kujunduse kohta verstakaardilt täiendavat infot ei selgu. Kuna 1861. aasta plaanil loetav teedevõrk on suhteliselt suures osas säilinud ka tänapäeval (võrdle lisa 4 joonised 2 ja 5) võib eeldada, et sarnane oli pargi kujundus ka 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses.

Lisas 4 joonisel 2 esitatud ajalooline seisund on tänase päevani hästi säilinud (struktuuri ja pargielementide säilivus) ning Puurmani mõisa park terviklik ja hästi tajutav. Ka Nõukogude perioodil (vt lisa 4 joonis 4) ei ole pargi kujundust oluliselt muudetud (esiväljaku lahendust muudeti ennesõjaaegse Eesti Vabariigi perioodil). Pargis on säilinud mitmeid väikevorme (vt lisa 4 joonis 9) nagu sillad, monument, piirdemüür, väravapostid, nn Aafrika onni laud. Teavet näiteks parterite asukohtade või kujunduse kohta ajaloolistelt plaanidelt ei selgu, kuid samas on 1861. aasta plaan valminud ka enne peahoone valmimist.

Lisas 4 joonistel 2 ja 3 on näha pargi kesktelje suunatus põhjas asuva ringikujulise hoone poole. Tegemist on karjahooviga, kus hooned olid paigutatud tihedalt ümber kinnise hoovi. See oli mõistlik lahendus, sest mustus ja praht, mis loomade pidamisega kaasnes, jäi sisehoovi peitu ning lautade ümbrus püsis puhtana. Selliseid lahendusi on kasutatud ka teistes Eesti mõisates, Puurmani mõisa karjahoov oli üks uhkemaid. (Hein 2003: 272)

Lisas 4 toodud joonised 6 ja 7 illustreerivad alleesid Puurmani pargis vastavalt verstakaardi ja Nõukogude perioodi 1974. aasta kaardi järgi. Joonisel 6 põhja suunduv allee viis

Puurmani mõisa jahimaja juurde. Tänapäeval on alleed säilinud vaid üksikute fragmentidena (vt lisa 4 joonis 8), ei ole terviklikult tajutavad ja ei ole eraldi kaitse all. Puurmani mõisa jahimaja on muinsuskaitse all. Praegu kahekorruseline hoone oli algselt ühekorruseline, väärtusliku detailina on säilinud unikaalne rokokoo-nikerdustega verandauks (Kultuurimälestiste riiklik register).

5.4.2 Väärtused Puurmani mõisa pargis

Väärtused Puurmani mõisa pargis on koondatud tabelisse 4. Analüüsist (ajalooliste allikatega tutvumine, välitööd, joonised) lähtub, et Puurmani mõisa pargi 19. sajandi keskpaigast pärinev kujundus on tänini hästi säilinud ja loetav ning pargi kunstilises ülesehituses leiab ka varasema barokse perioodi elemente, samas on oluliselt vähenenud maastikku ulatuvad elemendid – alleed.

Puurmani mõisa peahoone on 19. sajandi lõpu poole üha enam esile kerkinud toretsemise taotluse ja neobarokilike joonte tugevnemise näide. Loss valitseb pargi üle – suur kõrgete kaarakende ja pilastritega hoone on pilgupüüdja nii pargist kui Puurmani paisjärve vastaskaldalt. Hoone pargipoolsel küljel on kaugemale eenduv mitmete vahemademetega ja algselt ka dekoratiivsete vaasidega trepp, mis veelgi rõhutab arhitektuuri suurustlevat iseloomu. (Hein 2003: 112)

Maiste kirjeldab Puurmani mõisa omanikke Manteuffeleid kui rikkaid ja iseteadlikke mehi. Neile kuulus loss Rõngus vanal linnusemäel, üks võimsamaid aadliresidentse kogu maal, ning naabruses asuv Saare mõis. Puurmani loss kõrge vaatetorniga on Manteuffelite perekonna residentsina otseku ajastu ambitsioonide kinnitus. Maja valmis Ernst von Manteuffeli grandioosete ja ehk isegi hullumeelsete mõtete kohaselt. (Maiste 2014: 130)

Historitsistlikud pargid kujunesid tihedateks ja seal jäeti vähem ruumi avaratele perspektiivvaadetele ja väludele. Rõhku pandi taimeliikide mitmekesisusele ja eksootide kasvatamisele. Kujunduselementide mitmekesisus suurenes ning taas hakati kasutama figuraalselt põetud puid ja põõsaid, hekkidesüsteeme ja mustrilisi lillevaipu. Näiteks Puurmani Mõisapargis on säilinud vanade pärnade read, pahklikud tüved kannavad kunagise pügamise märke. (Hein 2003: 285-286)

Puurmani park on „seljaga“ lääne poole ja „näoga“ ida poole – ehk läänest on park suletud ja tugevalt piiritletud maantee ja piirdemüüri abil, idas avanevad vaated veele ja vabakujulisele Ülejõe-pargile. Pargis on sarnaselt Öisu ja Võhmuta mõisa pargile ning paljudele teistele mõisaparkidele oluliseks esteetilise väärtuse kandjaks vesi. Korrapärase

kujuga tiik pärineb pargi varasemast baroksest kujundusperioodist ja omab ka suurt vanusega seotud väärtust, nagu teisedki lisas 4 joonisel 1 toodud algse seisundi elemendid. Idas voolav Pedja jõgi on paisutatud Puurmani paisjärve ning pakub kauneid aastaegade rütmis muutuvaid vaateid ja peegeldusi. Pedja jõe läänekaldal Mõisapargis kulgeb pärnaallee, mida mööda jalutades avanevad vaated vabakujulisele Ülejõe-pargile ja jõesaarele. Mõisapargist Ülejõe-parki saab lõuna poolt üle silla. Seejärel on võimalik jalutada mööda Pedja jõe idakallast taas põhja poole, kust avanevad vaated peahoonele, Mõisapargile ja jõesaarele teiselt poolt. Eriti lummvavad on need vaated suvel, kui lossi heledad puhtad seinad loovad kontrasti ümbritseva rohelusega ja vesi kõike seda toredust peegeldab.

Ülejõe-pargi vabakujuline looduslik ilme pärineb tõenäoliselt küll varasemast baroksest perioodist, kuid kontrast inimese loodud korrastatud ja piiritletud Mõisapargi ning metsiku looduse vahel oli historitsistlikes parkides soositud – ideaalsed olid pargid, kus kultuurmaailm projitseerus teise maailma, loodusmaailma taustale (Hein 2003: 284). Puurmani mõisa pargis on ekraaniks vesi.

Väikevormid on olulisteks mineviku edastajateks, tähenduste ja ideede kandjateks. Enamik nn mõisaajal parkidesse rajatud väikevormidest kandis endas esteetilist sõnumit, vormi- ja stiilikeele kaudu nad rikastavad ja kaunistavad maastikku. Teiseks väikevormide maastikku paigutamise teguriks oli funktsioon, kuid eelkõige arvestati sajandeid tagasi pargimaastikku luues esteetikaga. (Väikevorm mõisamaastikus 2012: 31-32)

19. sajandi keskosa parkides oli enamasti üsna rikkalikult pargiehitisi (Hein 2003: 284). Puurmani mõisa pargis on mitmed väärtuslikud elemendid tänapäevani säilinud (vt lisa 4 joonis 9). Restaureeritud neogooti stiilis tellistest laotud krohvitud väravapostid on Puurmani mõisa pargi visiitkaardid ja esmamulje loojad ning rõhutavad ühe ruumi lõppu ja teise algust (Sipelgas 2012: 31). Ajalooliselt, kui sissesõiduteed ääristav allee oli heas tervislikus seisukorras ja esiväljak avatud, oli loodud suursugune ruumimulje, mis pidi külalistele demonstreerima omaniku positsiooni ja jõukust, aga ka sisendama aukartust.

Huvitav element Puurmani mõisa pargis on olnud nn Aafrika onn – 1960. aastal tehtud fotol on näha tiigisaarel robustse kujundusega kuuele okslikule palgile toetunud õlgkatusega lehtlat (EAA.5238.1.570.11; vt lisa 4 joonis 12). Selle tahumatu vormikeel on sootuks erinev teistest arhitektuursetest vormidest pargis.

Tiigisaar ei ole onni algupärane asukoht – nagu eelpool öeldud, paigutati see sinna 1939. aastal jõe äärest, kus asus esivanematele pühendatud pargiala. Esivanematele pühendatud ala elementideks olid lisaks elupuudega ümbritsetud nn esivanemate haud ja kiviktaimla. Elupuudegrupp on alles ka tänapäeval. 1925. aastal asus seal veel raudvõrestikule kinnitatud metsviinapuu väätidest kuplitaoline varjualune – kabel. Võimalik, et ka kivist klassitsistlik monument oli seotud esivanematele pühendatud alaga. (Eesti pargid 1 2007: 323)

Monumendi algne asukoht ei ole teada, aga selle klassitsistlik vormikeel eeldaks selle paiknemist pigem inglise stiilis kui barokkpargis (Puurmani mõisapark 2009: 12). Puurmani mõisa ajalooline õiend aastast 1977 (ERA.T-76.1.2931) pakub monumendi päritolule veel ühe versiooni – see olevat rajatud koerte hauale, kuid õiend ei selgita, kust selline info pärineb.

Monumendi sümboolika jääb salapäraseks, niisamuti esivanematele pühendatud ala olemus. Nagu ükskõik milline maastik nii ka park ei ava ennast lõplikult, park ei ava oma minevikku täielikult (Väikevorm mõisamaastikus 2012: 31). Miks oli Aafrika onn sinna paigutatud ja kas taoline nimetus on algupärane või antud hilisematel aegadel selle välimust silmas pidades? Milline võiks olla selle onni tähendus? Kui lähtuda praegusest nimetusest, siis just 19. sajandil õppis eurooplane tundma viimaseid avastamata piirkondi Aafrika keskosas, suured koloniaalmaad nagu Briti Impeerium haarasid enda valdusesse uusi alasid mustal mandril – maailmas toimuv mõjutas kindlasti ka Balti aadlikke. Esivanematele pühendatud alal olnud kiviktaimla oli kujunduselemendina historitsistlikes parkides kasutusel, nende populaarsus oli seotud mägiturismi levikuga 19. sajandil (Nurme, Nutt 2012: 9).

Puurmani mõisa park on võetud looduskaitse alla. Liigirikkuse poolest on park keskmine, seal kasvab 53 eri taksonit puid ja põõsaid, võõrliike on 38. Pargis on palju harilikku pärna, harilikku tamme, harilikku saart. Võõrliikidest esinevad näiteks hõbevaher ja euro-jaapani lehis. Põõsarinne on pargis vähene. Pargis on nahkhiirte elupaigad. Aastatel 1999-2008 leiti pargis 5 liiki nahkhiiri. Leitud liigid Puurmani pargis on põhja-nahkhiir, veelendlane, pargi-nahkhiir, suurvidevlane, kääbus-nahkhiir. (Eesti pargid 1 2007: 323; Kultuurimälestiste riiklik register)

Kasutusväärtus on Puurmani mõisa pargil olnud läbi ajaloo suur, peahoonet ja töllakuuri kasutab kool, park on avalik. Üle jõe asuvas pargiosas paiknevad tänapäeval laululava ja jaanituleplats.

Tabel 4. Väärtused Puurmani mõisa pargis.

Väärtus	Algne barokne seisund (18. sajandi II pool)	1861. aasta seisund	19. sajandi lõpu seisund	Nõukogude periood, 1974. aasta seisund	2015. aasta seisund
Haruldus	Madal/keskmine. Heina järgi kirjeldati Puurmanit tollal kui noobli hoonestusega mõisa, prantsuse stiilis aias oli nii skulptuure kui paviljone (Hein 2003: 185). Hupeli järgi oli tollane peahoone aga tavaline puitelamu – selle järgi võiks oletada, et ka park jäi omas ajas tavaliseks (ERA.T-76.1.2931).	Madal. Historitsismi perioodil ehitati palju uusi mõisahooned ja palju ehitati ka vanemaid hooned ümber – võib öelda, et suur osa Eesti mõisatest on saanud endale midagi külge historitsismiajastust (sarnane situatsioon parkide puhul). (Eesti mõisaportaal).	Madal. Historitsismi perioodil ehitati palju uusi mõisahooned ja palju ehitati ka vanemaid hooned ümber – võib öelda, et suur osa Eesti mõisatest on saanud endale midagi külge historitsismiajastust (sarnane situatsioon parkide puhul). (Eesti mõisaportaal).	Keskmine. Regulaarse kujundusega pargid vajavad pidevat hoold. Nõukogude perioodiks olid paljud neist järjepideva hoolduse tõttu võsastunud. Puurmani mõisa peahoone oli kasutuses koolimajana, parki korrastati.	Keskmine. Hästi säilinud historitsistlik park mitmete väikevormidega. Restaureeritud silmapaistev peahoone.
Informatiivne väärtus	Madal. Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Madal. Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Madal. Tolle aja kontekstis madal – park ei olnud uurimisobjekt. Antud aega dokumenteerivad materjalid tänases päevas kõrge väärtusega.	Keskmine – huvi parkide uurimise vastu oli pigem arhitektuurikeskne. Seda iseloomustavad tol perioodil tehtud mõisate inventeerimised, kus palju kirjeldavat materjali ja fotosid puudutavad hooned. Samas oli tol perioodil suure tõenäosusega autentset materjali pargis rohkem säilinud – tänapäevase maastikuarhitekti jaoks annaks tolle ajastu park	Kõrge. Ansambel on säilinud suhteliselt terviklikult: hooned, tiik, park, kivimüürid, väikevormid. Uurimisallikatena on säilinud ajaloolisi plaane ja fotosid. Historitsistlik park uurimisallikana: historitsistlikke mõisaparke on põhjalikult uurinud näiteks A. Hein (2003).

				kindlasti kasulikke infot, mis aitaks restaureerimisega seotud probleeme lahendada. Tol perioodil kogutud andmed tänapäeval väärtuslikud.	
Ajalooline-kultuuriline väärtus	Ajalooline väärtus pole kohaldatav. Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Pargi kultuurilise väärtuse hindamiseks tolles ajas problemaatiline (vt peatükk 4.4.2).	Keskmine. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (barokk), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega.	Kõrge. Väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist ja ajastust (historitsism), seotuses oluliste inimeste, sündmuste või legendidega.
Kunstiline väärtus	Kõrge. Park kui terviklik kunstiteos. Kunstilist väärtust lisasid baroksele pargile omased korrapärased taimelemendid, skulptuurid ja paviljonid ning vaateline seos Pedja jõe ja Ülejõe-pargiga.	Kõrge. Park kui terviklik kunstiteos. Puurmani oli üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77). Kunstilist väärtust lisasid regulaarsed teed ja istutused.	Kõrge. Park kui terviklik kunstiteos. Puurmani oli üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77). Kunstilist väärtust lisasid regulaarsed teed ja istutused, pargi ja peahoone kontrast, väikevormid (mis tänapäevani osaliselt säilinud), oletatavasti ka parterid.	Keskmine. Nõukogude perioodi alguses väärtustati mõisaid vähem kui täna sel päeval. Tähelepanu hakati mõisatele pöörama 1970. aastatel (vt peatükk 2.4.3). Järgnesid mõisate inventeerimised ja dendrooloogilised uuringud. Puurmani oli üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77).	Keskmine/kõrge. Puurmani on üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77). Kunstilisest ülesehitusest lähtuvalt on oluline barokne alusstruktuur. Säilinud väikevormid kui kompositsioonelemendid. Vee kunstiline kasutamine. Peahoone on restaureeritud, sobimatuid ehitisi pargis ei ole.

Esteetiline väärtus	<p>Kõrge – park oli hooldatud esteetiline tervik. Looduslikult paikneb mõisaansambel kaunis kohas Pedja jõe ääres. 18. sajandi lõpus/19. sajandi alguses esteetiline väärtus langes, sest mõisapere kolis teise mõisa. Kuna allikad kirjeldavad 19. sajandi alguses halvas seisus peahoonet, võib arvata, et ka park jäi hooldamata.</p>	<p>Kõrge – park oli hooldatud esteetiline tervik. Looduslikult paikneb mõisaansambel kaunis kohas Pedja jõe ääres. Esteetilise väärtuse olulised komponendid vesi ja vaatelised seosed Mõisapargi ning Ülejõe-pargi vahel. Puurmani oli üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77).</p>	<p>Kõrge – park oli hooldatud esteetiline tervik. Looduslikult paikneb mõisaansambel kaunis kohas Pedja jõe ääres. Esteetilise väärtuse olulised komponendid vesi ja vaatelised seosed mõisapargi ning ülejõe-pargi vahel. Puurmani oli üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77).</p>	<p>Keskmine/kõrge. Puurmani oli üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77). Looduslikult paikneb mõisaansambel kaunis kohas Pedja jõe ääres.</p>	<p>Kõrge. Puurmani on üks silmapaistvamaid parke 19. sajandi keskpaigast ja teisest poolest (Eesti pargid 1 2007: 77). Looduslikult paikneb mõisaansambel kaunis kohas Pedja jõe ääres. Oluline esteetilise väärtuse kandja vesi – vaatelised seosed üle Pedja jõe Mõisapargist Ülejõe-parki ja vastupidi, veepeegeldused, vesi pakub pargis liikumisteena elamusi. Autentsed puud esteetilise väärtusega. Säilinud väikevormide rohkus lisab tähenduslikkust ja esteetilist väärtust. Peahoone, tõllakuur, väravapostid restaureeritud. Park on heakorrastatud (niidetud, võsast puhastatud jne). Esteetilist väärtust vähendab amortiseerunud pargiinventar.</p>
---------------------	--	--	--	---	--

Kasutusväärtus	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses, mõis terviklikuna oli tootmisüksus ja ettevõte. Samas sajandi lõpus kasutusväärtus oluliselt langes, kuna mõisapere kolis Rõngu mõisasse.	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses, mõis terviklikuna oli tootmisüksus ja ettevõte.	Kõrge. Park oli mõisapere kasutuses, mõis terviklikuna oli tootmisüksus ja ettevõte.	Kõrge. Puurmani mõisas asus kool – Puurmani keskkool (kool oli seal juba 1923. aastast alates). Mõisa kontekst ja kasutusväärtuse sisu on muutunud (vt peatükk 4.4.3).	Kõrge. Puurmani peahoones on kool (Puurmani Mõisakool), töllakuuris on õpperuumid. Park on avalik. Ümbruses elavad inimesed käivad seal jalutamas. Ka Ülejõe-parki kasutatakse (seal on lõkkeplats ja laululava). Mõisa kontekst ja kasutusväärtuse sisu on muutunud (vt peatükk 4.4.3).
Vanusega seotud väärtus	Madal. Barokkpark oma olemuselt on nooruslik. Vanusega seotut ei väärtustanud ka tollased elanikud, kes vanamoelisest mõisast uude kolisid.	Keskmine. Vabakujulisele Ülejõe-puistule oli taimestiku vananemine kujundusest lähtuvalt väärtust tõstev. Regulaarse kujundusega Mõisapark oli nooruslik. Historitsismiperioodile oli omane ajaloolistele stiilidele tagasivaatamine ja nende jäljendamine.	Keskmine. Vabakujulisele Ülejõe-puistule oli taimestiku vananemine kujundusest lähtuvalt väärtust tõstev. Regulaarse kujundusega Mõisapark oli nooruslik. Historitsismiperioodile oli omane ajaloolistele stiilidele tagasivaatamine ja nende jäljendamine.	Keskmine. Kuna Mõisapark on tänapäevani säilinud suhteliselt hästi, siis järelikult väärtustati ajaloolist parki ja mõisahooneid sel perioodil omanike poolt. Dendrooloogilisest aspektist lisavad vanuselise väärtust autentseid puud, mis on väärtuslikud ka pargi autentse kujunduse seisukohast.	Kõrge. Algse barokse skulptuuri elemendid kõrge vanuselise väärtusega. Pargis on säilinud mitmeid autentseid väikevorme (sillad, monument). Dendrooloogilisest aspektist lisavad vanuselise väärtust autentseid puud, mis on väärtuslikud ka pargi autentse kujunduse seisukohast.

Mälestus-väärtus	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Pargis olnud väikevormide ja nende tähenduste kohta täpsem info puudub.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtusega võisid olla esivanematele pühendatud pargiosa ja klassitsistlik monument.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtusega võisid olla esivanematele pühendatud pargiosa ja klassitsistlik monument.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtusega võisid olla esivanematele pühendatud pargiosa ja klassitsistlik monument, kuid nende täpsem tähendus on teadmata.	Madal. Park ei ole rajatud mälestusmärgina. Mälestusväärtusega võisid olla esivanematele pühendatud pargiosa ja klassitsistlik monument, kuid nende täpsem tähendus on teadmata.
Nostalgiline/sentimentaalne väärtus	Pole täpsemat infot.	Pole täpsemat infot. Võimalikku nostalgilist-sentimentaalset väärtust võis kanda esivanematele pühendatud pargiala ja selle elemendid.	Pole täpsemat infot. Võimalikku nostalgilist-sentimentaalset väärtust võis kanda esivanematele pühendatud pargiala ja selle elemendid. Kuna 19. sajandi lõpp töid baltisaksa aadli jaoks kaasa muutuste tuuli, võib oletada, et park ja hooned olid nostalgilise väärtusega.	Omab väärtust näiteks kooliga seotud inimeste jaoks.	Omab väärtust näiteks kooliga seotud inimeste jaoks.
Loodus-väärtused	Madal. Barokkpark eristub loodusest.	Keskmine. Historitsismiperioodil oli liikide ja sortide rohkus oluline. Ülejõe-park loodusliku puistuga roheala. Veekogudel väärtus elurikkuse seisukohast.	Keskmine. Historitsismiperioodil oli liikide ja sortide rohkus oluline. Ülejõe-park loodusliku puistuga roheala. Veekogudel väärtus elurikkuse seisukohast.	Kõrge. Park on looduskaitse all. Liigirikkuse poolest on park keskmine, kuid seal kasvab mitmeid eksootilisi liike. Pargis on nahkhiirte elupaigad. Ülejõe-park loodusliku puistuga roheala. Veekogudel väärtus elurikkuse seisukohast.	Kõrge. Park on looduskaitse all. Liigirikkuse poolest on park keskmine, seal kasvab 53 eri taksonit puid ja põõsaid, võõrliike on 38. Pargis on nahkhiirte elupaigad. Ülejõe-park loodusliku puistuga roheala. Veekogudel väärtus elurikkuse seisukohast.

5.4.3 Restaureeritav või rekonstrueeritav ajaperiood Puurmani pargis

Kuna Puurmani mõisa pargi kohta on säilinud üks ajalooline pargi ilmet kajastav plaan (1861. aasta plaan), mis kirjeldab olukorda Puurmani pargis, kui seda kasutati eesmärgipäraselt mõisapargina, on info ajalooliste seisundite kohta piiratud ning see piirab ka restaureerimise või rekonstrueerimisega seotud otsuseid. Teisalt on pargis säilinud suhteliselt palju ajaloolist materjali ning välitööd annavad pargi kunagise ilme kohta väärtuslikku teavet.

Ideaalse seisundi määratlemine Puurmani mõisa pargi puhul on keeruline. Algsest baroksest perioodist plaanimaterjale säilinud ei ole, olemasolev 1861. aasta plaan kajastab aega, kus praegust peahoonet veel ei olnud ehitatud ja ei anna teavet Ülejõe-pargi ilme kohta ning hooned ja park on tänapäeval aktiivselt kasutuses ning sellega tuleb restaureerimisotsuste tegemisel arvestada. Nagu eelpool öeldud, selgub praeguse seisundi ja 1861. aasta seisundi võrdlemisel, et pargi kunagisest struktuurist on Puurmani mõisa pargis säilinud suhteliselt palju. See on ajalooliselt, vanuseliselt ja kunstiliselt väärtuslik ning vajab tänapäevasesse situatsiooni kohendamist: ideaalse seisundina võib vaadelda 1861. seisundit ja realistlik taastatav seisund on kompromiss 1861. aasta seisundi ja 2015. aasta seisundi vahel. Pargi algsest baroksest seisundist pärit olulised kujunduslikud elemendid – tiik saarega, sissesõidutee ja esiväljaku ringikujuline tee ning teljeline ülesehitus on suure vanuselise, kunstilise ja esteetilise väärtusega ning väärivad säilitamist/taastamist, sest need on olnud pargikujunduse nõ alustalad nii algse baroksel perioodil kui ka hilisemal historitsismiperioodil, kui ehitati praegune peahoone.

Esivanematele pühendatud pargiala taastamine ei ole tänapäeval enam mõeldav, kuna selle ala täpsem väljanägemine ja tähendus on teadmata – võib vaid oletada, mida sümboliseeris nn Aafrika onn või monument. Tiigisaar ei ole Aafrika onni algupärane asukoht, see viidi algsest asukohast esivanematele pühendatud alalt sinna 1939. aastal ning seetõttu ei ole selle rekonstrueerimine tiigisaarel ka põhjendatud, olgugi, et säilinud on onni välimust kirjeldavat fotomaterjali (vt lisa 4 joonis 12). Autentse detailina on alles onni laud – see tuleb säilitada praeguses asukohas.

Ennesõjaaegses Eesti Vabariigis tehti pargis veel muudatusi, mis ei arvestanud varasemat kujundust. Näiteks sai esiväljak sirge kesktee ja paraadliku ilme. Kuna esiväljaku algne kujundus pärineb varasemast baroksest perioodist ja kaardimaterjal näitab, et selline lahendus oli ka 19. sajandil (historitsism ei toonud suuri muutusi parkide välises ilmes), on tegemist kõrge vanuselise väärtusega elemendiga ning 20. sajandil tehtud muudatused

vajavad tagasipööramist, et taastada kunstiliselt terviklik situatsioon. Suursugune restaureeritud loss eeldab ka pargikujunduses ajaloolisest taustast lähtumist, park ja peahoone peavad kokku kõlama. Taasavatud esiväljak ringikujulise teega (sirge peaukseni kulgev tee ja ebasobiv haljastus tuleb eemaldada) ja restaureeritud väravapostidega moodustaks kunstilise ja esteetilise terviku.

Kuna Puurmani mõisa pargi kasutusväärtus on suur ka tänapäeval (peahoones on kool, näiteks Ülejõe-pargist itta on rajatud elamuid, mille elanikud pargis jalutamas käivad), siis on oluline pöörata tähelepanu pargiinventarile – pingid, valgustus, prügikastid. Praegune inventar on amortiseerunud ja vormiühtsusetu. Puurmani mõisa park on äratuntava stiilikäsitletusega ja seepärast tuleb väikevormide kujunduse juures lähtuda ajaloolisest ilmest (Grišakov 2007: 107; vt ka peatükk 4.4.5). Uued objektid ei tohi kahjustada ajaloolisi objekte. Puurmani mõisa pargi kasutusfilosoofia on muutunud, mõisapere erapargist on saanud nõ masskasutusega park (Nurme 2015: e-kiri 17.03) ning seda tuleb restaureerimisotsuste langetamisel arvestada. Positiivse näitena juba tehtust võib tuua mänguväljaku Pedja jõe ääres tammi lähedal – see jääb pargi serva ja ei häiri ajaloolist miljööd. Varasemalt asus mänguväljak pargi keskteljest lääne poole jääval lossi ja alleedega piiratud avaral muruväljakul (Puurmani mõisapark 2009: 13).

Mõisapargis on eriti kunstilisest ja esteetilisest aspektist olulised vaated Pedja jõe, jõesaarele ja Ülejõe-pargile. Seetõttu on vajalik tagada Ülejõe-pargi heakord – kui restaureeritakse Mõisaparki, tuleb hooldada ka Ülejõe-parki, sest nii tagatakse kujunduse terviklikkus. Kuna Ülejõe-pargi ajaloolist ilmet kirjeldavaid allikaid säilinud ei ole ja selle pargiosa puistu on hinnanguliselt enamuses noorem nn mõisaajast, pakub töö autor lahendusena Rootsi maastikuarhitekti ja pargirestauraatori Walther Baueri lähenemist, mis tähendab taastamist kuid mitte tingimata algsel kujul. Ta leidis, et kui allikmaterjale, millest lähtuda, pole piisavalt, siis võib maastikuarhitekt tugineda enda sisetundele ning vastava ajastu ja stiiliperioodi uuringutele (Jakobsson 2009: 34; vt peatükk 3.2). Ülejõe-pargis tehtavad hooldustööd ja uusistutused peaksid seega järgima vabakujulise pargistiili printsiipe ning lisama esteetiliselt nauditavaid momente vaadetele Mõisapargist.

Kui vaadelda Mõisaparki ja Ülejõe-parki tervikliku pargina koos, siis selle pargi tuumikusse jääb paisjärv ja jõesaar. Lisas 4 joonisel 9 on näidatud vaateplatvormi asukoht, kus on paatide randumiseks veepiirile viiv graniittrepp. Platvorm vajab rekonstrueerimist. Ka ajalooliselt on Puurmanis paisjärve veeteena kui pargitee jätkuna kasutatud ning pargi külastajatele tervikliku esteetilise ja kunstilise elamuse pakkumiseks ja kasutusväärtuse

tõstmiseks on igati tervitatav võimaldada suveperioodil paadiga paisjärvel sõitmine. Keskne veeobjekt, mis ühelt poolt eraldab ja teisalt ühendab inimese poolt organiseeritud Mõisaparki ja vabakujulise ilmega Ülejõe-parki on oluliseks Puurmani mõisa pargi isikupära kandjaks – ka see aspekt toetab paadisõidu võimaldamist ning rõhutab veelkord Ülejõe-pargi hooldamise ja vabakujulise ilme hoidmise vajadust.

Puurmani Mõisapargis kulgeb peahoone taga diagonaalselt kaks ristuvat alleed, millest üks on tugevamalt tajutav. Puuderida kulgeb ka pargi lääneosas paisjärve ääres. Autentsed vanad puud on esteetiliselt väärtuslikud ja markeerivad ajaloolist kujundust ning neid tuleb säilitada nii kaua kui võimalik. Alleede või ridaistutuste täielik asendamine võib tulla kõne alla, kui ligikaudu 2/3 algsest istutatud puudest on juba välja langenud (Soovitusi ajalooliste parkide... 2001: 3). Uusistutustel tuleb jälgida autentset liigilist koosseisu. Diagonaalselt kulgevatest puuderidadest lõunas olid ajalooliselt avatud muruväljakud (Puurmani mõisapark 2009: 13) ning sellest tuleb lähtuda ja uusistutusi nendel aladel mitte ette näha.

Uusistutused Puurmani mõisapargis on olulised ka seetõttu, et ajalooliselt on park ja loss moodustanud teineteist täiendava terviku: Puurmani Mõisapark on olnud siseruumide laienduseks ja puistu roheline eriti suvisel perioodil esile tõstnud heledat peahoonet. Seetõttu on puistu hea tervisliku seisukorra tagamine ja vajadusel uusistutuste tegemine põhjendatud.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kuna Puurmani mõisa pargis on säilinud suhteliselt palju ajaloolist materjali, on arhitektuursete elementide puhul vajalik konserveeriv-restaureeriv lähenemine (väravapostid, mis on restaureeritud, piirdemüür, monument, sillad jne) ning pargi autentse puistu puhul konserveeriv lähenemine (pargi elusosa konserveerimine tähendab hooldust, vt. peatükk 1.4.3) ning edaspidi rekonstrueeriv lähenemine ehk uusistutused. Peamised tegevused, mis on olulised Puurmani mõisa pargi kunagise miljöö taastamiseks ja kasutusväärtuse tõstmiseks, on järgmised:

- esiväljaku avamine ja algupärase ilme taastamine (otsetee eemaldamine) ning sissesõiduteed ääristava allee taastamine;
- tiigi korrashoid (puhastamine, kallaste kindlustamine);
- väikevormide konserveerimine ja restaureerimine;
- pargiinventari uuendamine;
- Ülejõe-pargi heakorrastamine;
- puistu heakorrastamine ning uusistutused, mis järgivad 1861. aasta struktuuri;
- paisjärvel paadisõidu võimaluse taastamine.

6 Järeldused

Neli töös analüüsitud parki on oma olemuselt erinevad. Saare mõisa pargis on peamise pargiosisena järel pargi struktuuri markeerivad vanad puud. Teed, väikevormid, peahoone – paljud olulised kujunduselemendid on hävinenud. Õisu mõisa park on teistsugune näide – suhteliselt terviklikult säilinud suurejooneline kompleks, mida on selle ajaloo jooksul pidevalt hooldatud. Võhmuta mõisa pargis on ajaloolist materjali veel alles, kuid nii autentne puistu kui hooned on pika hooldamatuse tõttu hävimisohus. Puurmani mõisa park on sarnaselt Õisu mõisa pargiga suhteliselt hästi säilinud ja pidevalt hooldatud olnud, kuid erinevalt Õisu mõisa pargist, kuhu tänapäeval satub külastaja kas sihipäraselt parki nautima või näiteks mõnele üritusele ning tulevikus on sinna plaanitud omaniku poolt rajada turismiettevõtte, on Puurmani mõisa park kasutusel koolina ja aleviku inimeste igapäevaellu integreeritud.

Lisaks parkide erinevale iseloomule mõjutas ajaperioodi valikut olemasoleva info hulk, sest mida rohkem on ajaloolist infot, seda täpsema ja tõesema pildi saab mineviku seisunditest. Seda rohkem on teavet, mille põhjal restaureerimisotsuseid teha või rekonstruktsiooni kaaluda. Allikate puudumisel saab jääda konserveerimise juurde ning mõnedel juhtudel saab kaaluda analoogidele tuginevat rekonstrueerimist. Ajaloolised pargid on oma kujundusest lähtuvalt läbi elanud mitmeid seisundeid, kuid allikate vähesuse tõttu pole Eesti kontekstis nende kohta alati pargi kujundust iseloomustavaid plaane ega täpsemaid kirjeldusi. Üks võimalik lahendus on pargiarheoloogia, kuid ka selle meetodi kasutamiseks on vajalik ruumilise ülevaate olemasolu uuritavast seisundist, et tagada hilisemate väärtuslike kihistuste maksimaalne säilivus. See tähendab, et Appelbaumi meetodi järgne selge jaotus algne seisund – ajaloolised seisundid – praegune seisund – ideaalne seisund – taastatav seisund ei ole Eesti ajalooliste mõisaparkide puhul alati saavutatav ning ajaloolist miljööd taastada soovides on sageli ideaalseks seisundiks võimalik seada see ajalooline seisund, mille kohta on infot ja kaardikatet.

Ajaperioodi valikut mõjutab säilinud ajaloolise materjali ulatus. Näiteks Saare mõisa park oli näide sellest, et pargi taastamiseks oli olemas 1928. aasta ajalooline plaan, mis andis hea ülevaate pargi struktuurist, aga kuna pargis oli hävinenud olulisi väärtusekandjaid (eelkõige peahoone), pole pargi taastamine ajaloolisesse seisundisse enam põhjendatud ning sobiv on konserveeriv lähenemine ehk tänapäevase seisundi hoidmine. Samas Õisu, Võhmuta ja Puurmani mõisa park olid säilinud suuremas ulatuses ja restaureeriv-rekonstrueeriv lähenemine sellega põhjendatud: Brandi teooria kohaselt saab kujundi taastamine toimuda

proportsioonis ulatusega, mis on säilinud originaalfragmentides (Brandi 2005: 49; Hansar 2009: 23).

Ajalooline park on kindla kompositsiooniga arhitektuuriline ruum ja kunstiteos, mille mõtestamise juures on olulised selle kunstilised ja esteetilised väärtused. Töös on muuhulgas tuginetud C. Brandi restaureerimisteooriale, mis rõhutab, et kunsti eesmärk on olla kunst (Brandi 2005: 47). Esteetilise väärtuse määratlemine on suhteline ja sõltub palju ka hindaja isiklikust maitsest, aga ka ajast, millal parki külastatakse. Näiteks käis töö autor Võhmuta pargis, kui taastamistööd olid alles algusjärgus ning see kindlasti mõjutas näiteks hinnanguid ohustatusele või kunstilistele ja esteetilistele väärtustele. Siin võib välja tuua ühe töö laiema järelduse – ajaloolise pargi restaureerimisel on maastikuarhitektil hädavajalik parki külastada eri aegadel (näiteks aastaegadel), et pargi väärtustesse süveneda. Esteetilise väärtuse sõltuvust hindaja isiklikust maitsest on negatiivsena välja toonud Brandi kriitikud (Brandi 2005: 8).

Brandi järgi on restaureerimise eesmärk kunstiteose potentsiaalse ühtsuse taasloomine (Brandi 2005: 50). Otsides vastust küsimusele, millist ajaperioodi on pargis võimalik või otstarbekas rekonstrueerida või restaureerida arvestades Eesti mõisaparkide spetsiifikat, tuleb seega välja selgitada, millist pargi seisundit iseloomustavad kunstilise ja esteetilise väärtuse kõrgeimad hinnangud. Käesolevas töös olid uuritud parkides kõrgeimad hinnangud kunstilisele ja esteetilisele väärtusele enamasti nn mõisaaja seisundite puhul. Eesmärgipärase nn mõisaaja perioodi eelistamine ja taastamise kaalumise on suure tõenäosusega parim valik just kunstilise ja esteetilise väärtusi silmas pidades, kuna sel juhul saame rääkida kujunduse terviklikkusest. Ajaloolise seisundi taastamise võimalikkus, sõltub aga, nagu eespool toodud, säilinud ajaloolisest materjalist ning majanduslikest küsimustest, millel on pikemalt peatunud allpool.

Ennesõjaaegses Eesti Vabariigis ja Nõukogude perioodil toimunud muutused parkide ilmes illustreerivad väärtuste muutumist ajas – praktiline ehk kasutusväärtus seati kunstilisest ja esteetilisest väärtusest olulisemaks. Nõukogude perioodi seisundid on Eesti ajalooliste parkide restaureerimise praktikas üldjuhul taastatava perioodi valikuna välistatud. Siiski ei ole töö autor pidanud põhjendatuks selle perioodi välistamist ilma analüüsita, kuna negatiivne hoiak Nõukogude perioodi suhtes võib olla põhjendatav ka eelistustega ühiskonnas laiemalt (vt peatükk 4.4.2). Näiteks Öisu puhul selguski, et kunstilised ja esteetilised väärtused, aga ka kasutusväärtus olid Nõukogude perioodil suhteliselt kõrged ning otsus seada barokne periood taastatavaks seisundiks oli seotud eesmärgiga taastada

stiiliühene situatsioon, kus park ja peahoone kõlavad kokku. Hoonete ja pargi arhitektuurne sümbioos on oluline kunstilise terviku seisukohast ning üks omadusi, millest võib ajaperioodi valikul lähtuda.

Ajaperioodi valikut mõjutab majanduslik pool (rahalised küsimused, kasutajate olemasolu). Kui esteetilisest ja kunstilistest väärtustest lähtuvalt on oluline konserveerida, restaureerida ja mõnel juhul ka rekonstrueerida pargi kompositsiooni, vaateid, struktuuri, väikevorme jne, siis piiranguid seab siin hooldusvõimekus ja kasutajate olemasolu või nende arv. Kui pole kindel, et restaureeritud-rekonstrueeritud objekte edaspidi hooldatakse, tuleks valida konserveeriv lähenemine ja hoolikalt dokumenteerida praegune olukord võimalike tulevaste restaureerimis- või rekonstrueerimistööde jaoks.

Puude ja põõsaste istutamine on parkides loomulik tegevus, sest taimed surevad millalgi ja kui kadunute asemele uusi ei istuta, kaob park. Samas on vanad puud pargi olulise väärtuse – vanuse – kandjateks ning seega on vajalik nende eluiga võsast välja raiumise, hoolduslõikuse ja toestamisega pikendada. Vanuselist väärtust omab üksikpuu kõrval ka pargi kujunduslahendus ja mida rohkem on pargi vanusest kõnelevaid elemente (näiteks väikevormid, varemed) puude kõrval, seda vähem mõjutavad ajaloolise pargi äratundmist uued ajaloolisest struktuurist lähtuvad istutused (vt peatükk 4.4.4).

Väikevormide osas tekkis magistritöös rekonstruktsiooni küsimus. Tegemist on pargi kompositsioonist lähtuvalt oluliste elementidega ning kaardimaterjalile tuginedes oli näiteks Võhmuta ja Õisu mõisa pargis võimalik välja selgitada sildade ja paviljonide ajaloolised asukohad, kuid sageli pole infot nende täpsema ilme kohta. Näiteks sildadel on pargis kõrge kasutusväärtus: pargi terviklikuks kogemiseks on oluline pargis liikuda ning seetõttu on sildade taastamine vajalik. Nende kujunduses on võimalik tugineda ajastukohastele analoogidele, et uued lisandid edukamalt ajaloolisse keskkonda sobitada: Hansari järgi võivad uued elemendid, kui need lähtuvad tervikliku kujundi säilitamise printsiipidest, suurendada terviku väärtust. Situatsioonis, kus ajaloolise pargiala ilme on äratuntava stiilikäsitleusega, tuleks seda järgida (vt peatükk 4.4.5).

Üheks magistritöö eesmärgiks oli uurida B. Appelbaumi meetodika sobivust Eesti ajalooliste parkide restaureerimise kontekstis. Appelbaumi seisunditele ja väärtustele tuginev meetod on ajalooliste parkide restaureerimisega seotud probleemidele lahenduste otsimisel edukalt kasutatavaks alguspunktiks, kuid töö käigus selgus, et see vajab mõningast kohandamist. Kuna teadaolev info ajalooliste parkide kujunduse kohta on Eestis lünklik ja vähene, ei õnnestu paljudel juhtudel analüüsida erinevate ajaperioodide kõiki väärtusi ja

hinnangud võivad olla oletuslikud ja subjektiivsed. Samuti, nagu eelpool mainitud, ei õnnestu alati välja selgitada pargi algset seisundit. Meetod ei arvesta parkide duaalse loomusega – pargid on ühelt poolt inimese looming, teisalt looduslikud – ja seetõttu lisati väärtuste nimekirjale loodusväärtused. Rahaline väärtus ajalooliste parkide kontekstis ei kohandu, pärandi kaitse alla võtmist ei määra kinnisvarahindade kõikumine vms, hariduslikku ja informatiivset väärtust võib töö lihtsustamiseks vaadelda käsikäes, sama kehtib ka vanusega seotud väärtustele. Lisaks vajab analüüsimist pargi isikupära ja olemus (*genius loci*). Selleks ei sobi matemaatiline tabeli kujul esitamine, vaid arutlus, mis toob välja mõtted ja seosed, mis tekivad parki külastades. Väärtuste analüüsimine tõi välja juba ka teoreetilises osas (vt peatükk 4.4.2) selgitatud probleemi, et tänapäevasel hindajal on väga keeruline analüüsida parki möödunud ajaperioodide kontekstis.

Seetõttu on oluline ajaloolist allikmaterjali analüüsides hinnata ka olemasoleva info hulka – käesolevas töös on seda hinnatud läbi loetavuse ja säilivuse. Kuna ajalooliste parkide restaureerimine peab tuginema teaduslikele ja põhjendatud seisukohtadele on õigustatud edaspidise tegevuskava väljaselgitamiseks uurida, milliste pargielementide ajalooliselt tõene taastamine on üldse võimalik. Steenbergeni tuginedes erinevate ajalooliste seisundite viimine ühtsesse skemaatilisse vormi võimaldab neid paremini võrrelda ja teha järeldusi, kui palju tänaseks päevaks ajaloolistest kujunduslahendustest säilinud on ehk teisisõnu kindlaks teha, milline ajaperiood eristub ruumiliselt kõige enam.

Magistritöö üldiseks eesmärgiks oli anda ülevaade ajaperioodi valiku probleemist Eesti mõisaparkide taastamise kontekstis. Uuritud materjalidele tuginedes võib öelda, et sellel probleemil on mitu tahku. Esimene küsimus tekib parkide väärtuste määratlemisel – milliseid väärtusi parkides esineb? Teiseks tuleb arvestada, et väärtused on suhtelised ja ajas muutuvad (neid aspekte käsitlevad peatükid 4.4.1 ja 4.4.2), muutunud on ka mõisa kontekst (peatükk 4.4.3) ning ajalooline park ise on samuti pidevas muutumises (peatükk 4.4.4). Täiendavalt tuleb arvestada pargi tänapäevaste kasutajatega. Magistritöös on eelpool mainitud probleeme tutvustatud, proovitud neid konkretiseerida ning põgusalt analüüsitud, kuid kuna tegemist on mitmekülgse valdkonnaga on kindlasti vajalik edasine uurimistöö.

Kokkuvõte

Magistritöös uuriti taastatava ajaperioodi probleemi Eesti mõisaparkide restaureerimisel ja rekonstrueerimisel. Uurimisküsimuseks oli: millist ajaperioodi on pargis võimalik või otstarbekas rekonstrueerida või restaureerida arvestades Eesti mõisaparkide spetsiifikat. Mõisaparkide on ajaloo jooksul ümber ehitatud ning säilinud on mitmete perioodide erineva iseloomuga kihistusi. Kuna restaureerimis- ja rekonstrueerimisotsuste tegemisel ei saa jääda ebakonkreetseks, on vajalik määratleda pargi väärtused, selgitada välja väärtuste prioriteetsus ja otsida võimalusi väärtuste omavaheliste konfliktide lahendamiseks. Pargid oma olemuselt on kunstiteosed, loodud esteetilistel kaalutlustel ning seega on töös enim tähelepanu pööratud kunstilistele ja esteetilistele väärtustele ning pargi kui kunstiteose terviklikkuse säilitamisele ja taastamisele.

Magistritöö esimesed peatükid annavad ülevaate metodikast (peatükk 1) ja tutvustavad ajaloolist tausta (peatükk 2). Antud on ülevaade Eesti mõisaparkide uuritusest lähiminevikus, mõisamaastiku kujunemisest Eestis ja Eesti mõisaparkide stiililisest periodiseeringust. Seejärel on tutvustatud mõningaid näiteid restaureerimisküsimustega tegelenud inimeste vaadetest, kes on meie arusaamu kaasajal tugevalt mõjutanud: John Ruskin, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc ning Cesare Brandi. Brandi põhimõtteid on kasutatud ka töö praktilises osas.

Kolmas peatükk annab ülevaate tänapäevasest ajalooliste parkide restaureerimise praktikast, neljandas peatükis kirjeldatakse töö teoreetilisi aluseid. Magistritöö üldine eesmärk oli anda ülevaade ajaperioodi valiku probleemist Eesti mõisaparkide taastamise kontekstis. Tutvustatud on kultuuripärandi väärtuste liigitamiseks ja analüüsimiseks välja töötatud võimalusi, ajalooliste mõisaparkide väärtuste hindamise eripärasid, väärtuste suhtelisust, mõisa konteksti muutumist, aja jälgede tajumist pargis, ajaloolise pargi *genius loci* elemente ning probleeme, mis tekivad ajaloolise keskkonna ühendamisel tänapäevasega. Viies peatükk kajastab magistritöö praktilist osa ning kuues järeldusi.

Ajaperioodi valiku probleemi on töös analüüsitud parkide kui näidisülesannete toel. Valitud on neli parki, mis esindavad nelja perioodi pargikunsti ajaloos: Saare mõisa park baroksest perioodist, Õisu mõisa park üleminekuperioodist barokilt inglise stiilile, Võhmuta mõisa park vabakujulisest perioodist ja Puurmani mõisa park historitsismi perioodist. Saare mõisa park on üks väheseid barokseid parke Eestis, mis tänase päevani loetavana säilinud, Õisu on üks esimesi parke Eestis, kus kasutati ka vabakujulist stiili, Võhmuta on vabakujulise pargi

tüüpiline näide ning Puurmani üks silmapaistvamaid historitsistlikke parke Eestis. Kõik uuritud pargid on muinsuskaitse all.

Töös on kasutatud B. Appelbaumi metoodikat, mille kohaselt on vajalik määratleda uuritava objekti seisundid (algne seisund, praegune seisund, ajaloolised seisundid, ideaalne seisund) ning välja selgitada neid seisundeid iseloomustavad väärtused. Appelbaumi meetod tagab, et objekti analüüsitakse võimalikult erinevatest aspektidest. Parkides on läbi viidud välitööd, et välja selgitada pargi praegune olukord, ajaloolistele allikmaterjalidele tuginedes on uuritud pargi kujunemislugu. Magistritöö peamised allikad on erialane kirjandus, Maa-ameti kaardiserveri tänapäevased ja ajaloolised kaardid, Eesti Ajalooarhiivi ajalooliste kaartide digitaalne andmebaas SAAGA ja ajalooliste fotode andmebaas FOTIS, Kultuurimälestiste riikliku registri materjalid ja ajaloolised õiendid. Tuleb tõdeda, et mitmed allikad on pigem arhitektuurikesksed.

Ajaloolisi kaarte mõisaparkidest on võrreldud tänapäevase situatsiooniga pargis ning hinnatud säilivusest ja loetavusest lähtuvalt, et saada ettekujutus mingist ajaperioodist. Selleks on tänapäevane seisund ja ajaloolised seisundid viidud võrreldavale skemaatilisele kujule C. Steenbergeni eeskujul. Seejärel on analüüsitud ajaloolisi seisundeid ja tänapäevast seisundit iseloomustavaid väärtusi. Kuna ajaloolisi materjale on Eesti mõisaparkide kohta vähe säilinud, et ole alati võimalik välja selgitada milline oli pargi algne ajalooline seisund.

Seoses sellega, et ajaloolised pargid on duaalse loomusega, nad on ühelt poolt inimese, teisalt looduse looming, ning et parkides on olulised ka immateriaalsed, paiga vaimuga seotud väärtused, on Appelbaumi metoodikat töö kontekstis kohandatud. Lisaks on proovitud käesolevas töös uurida valitud parkide isikupära, seda määratlevaid ja kandvaid elemente ning kirjeldatud mõtteid, mis tekkisid töö autoril välitööde käigus. Väärtuste analüüsimine on oma olemuselt kompromiss ja sõltub nii teadaolevast infost, valitsevatest tõekspidamistest kultuuris kui ka otsustaja subjektiivsusest.

Kaardi- ja väärtuste analüüsi põhjal on arutlevas vormis otsitud valitud parkide puhul vastust küsimusele, millist ajaperioodi on võimalik või otstarbekas rekonstrueerida või restaureerida. Nelja juhtumiuuringu põhjal selgus, et restaureeritava ajaperioodi valikut mõjutavad mitmed tegurid. Olulist rolli mängivad nii olemasolevate ajalooliste allikate kui pargis säilinud autentse materjali iseloom. Lisaks tuleb arvestada veel näiteks majandusliku otstarbekuse, hooldusvõimekuse ja pargi kasutatavusega.

Saare mõisa pargi puhul, arvestades muuhulgas säilinud ajaloolist materjali, ajaloolisi allikaid ja pargi kasutusväärtust, selgus, et kõige sobilikum on mitte ajaloolise ilme taastamine, vaid konserveeriv-restaureeriv lähenemine, kus põhirõhk on praeguse seisundi säilitamisel ning regulaarse esmase hoolduse tagamisel. Õisu ja Võhmuta mõisa pargi puhul osutus ajalooliste seisundite uurimise, väärtuste määratlemise ja välitööde tulemusel sobivaks restaureeriv-rekonstrueeriv lähenemine, et taastada kunagist ajaloolist ilmet (vastavalt barokset ja vabakujulist), historitsistliku Puurmani mõisa pargi, kui aktiivselt kasutuses oleva pargi juhtum illustreeris ajalooliste väärtuste ja tänapäevase kasutatavuse ühendamist.

C. Steenbergeni eeskujul ajalooliste seisundite sarnasele skemaatilisele kujule viimine hõlbustas seisundite võrdlemist ja muutuste analüüsimist ning selle kasutamist võib soovitada Eesti mõisaparkide restaureerimisel, B. Appelbaumi meetod vajab mõningast kohandamist, kuid tagas, et parke analüüsiti erinevatest aspektidest. Edasist uurimist vajab, kuidas seda meetodit veelgi edukamalt Eesti ajalooliste mõisaparkide restaureerimise konteksti sobitada, kuna see väärtustel ja seisunditel põhinev lähenemine aitab keerukat teemat struktureerida ning võimaldab selgelt välja tuua restaureerimisotsuste ajendid.

Iga ajalooline mõisapark on isikupärane ja erinev ning seega ei saa välja tuua ajaperioodi, mille taastamine oleks õigustatud kõikide Eesti mõisaparkide puhul. Käesolev töö annab ülevaate ajaperioodi valiku probleemist ning pakub juhtumiuuringute põhiselt välja metoodika, kuidas sellele probleemile läheneda ja vastuseid otsida.

The problem of time period in restoring and reconstructing Estonian manor parks in the example of Puurmani, Saare, Võhmuta and Õisu manor parks

Summary

The number of protected parks in Estonia exceeds 400. Historic parks with imposing old trees and picturesque avenues are one of the most striking landscape shaping features of Estonia. The present master thesis deals with the restoration of historic manor parks in Estonia. The aim of this work is to analyse a problem that arises when restoring or reconstructing an old park practical and precise decisions have to be made. The research question of the thesis is: what time period can be chosen as the basis of restoration or reconstruction of historical manor parks. Historical manor parks are works of art and therefore aesthetic and art values have the primacy in restoration process.

In the present work, the introduction explains various problems that appear in restoring and reconstructing Estonian manor parks. Chapter 1 describes the methods used in the work: fieldwork, map analysis, determining states in a historic manor park's life and value assessment. Review of an object's values enables us to decide what will be preserved and in what state. There are many kinds of values and methods and value typologies devised by different scholars and organizations. In this work Barbara Appelbaum's method is used. In the case of fieldwork, Sulev Nurme's method is followed. The chapter also explains terminology connected with the topic.

Chapter 2 describes the historical background and important theories that have shaped our understanding of heritage preservation, conservation, restoration and reconstruction. Views of Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, John Ruskin and Cesare Brandi are introduced. Brandi's theory sums up the essence of works of arts and is used as the basis for many international documents on conservation. His theory is used as one of the basis to explain the primacy of aesthetic and art values in the restoration process in the case of historical manor parks. Also a short overview of the research about historical manor parks carried out in recent years in Estonia is given.

Chapter 3 brings out different approaches used in Estonia and nearby regions in restoring manor parks nowadays. Views of Jukka Jokilehto, Sven-Ingvar Andersson, Klaus Stritzke, Walther Bauer and Juhan Maiste are described.

Chapter 4 describes theoretical bases of the work – value assessment and object's states. It discusses about various problems that appear when assessing values and describing the states of the object in the contexts of Estonian historical manor parks. An object may have different values to different groups or individuals and values are also influenced by the changes in culture. That means that values change through time and therefore it is problematic to evaluate the values of an object's historical state. In Estonia the shortage of historical materials (plans, photos, etc.) makes it difficult to describe past states in the park's evolution and therefore limits restoration or reconstruction possibilities.

Chapter 5 discusses the results of fieldwork. Four manor parks were analysed in the work from different style periods in Estonian manor park history: Saare manor park, Õisu manor park, Võhmuta manor park and Puurmani manor park. In this chapter the historical states and the nowadays state of the chosen parks are analysed and values are assessed. Based on that it is discussed what the opportunities are to restore the parks – what time period can be used as the basis for restoring or reconstructing the park.

Saare manor park is a baroque park. The main building, the centrepiece of the design, was demolished at the beginning of the 20th century. Nowadays old trees are the main elements that mark the historic park and its design. As the result of the map and values analysis the conservative approach is recommended in Saare park. Õisu park was originally a baroque park. It was also one of the first parks in Estonia where informal or English park style was introduced. Nowadays the original baroque structure is restored. The baroque design state had also high rates in values analysis. Võhmuta is an example of an informal park in Estonia with an interesting pond with six artificial islands. As many important authentic design elements are gone and the area of the park has decreased, restorative-reconstructive approach is suggested. Puurmani is the example of historicism style. The main building is in neo-baroque style and baroque structure in the park is also visible. Views to the river island and to the other side of the river and back are important in the design.

Chapter 6 presents the main conclusions of the work. A theory that can be used in all cases does not exist. Every historical park is unique and its personality has to be considered when making decisions about restoring or reconstructing. The chosen time period for restoring or reconstructing depends on how much information there is about historical states, what kind of authentic material is preserved in the parks, how is the park used nowadays, and what are our intentions considering the usage of the park in the future.

Kasutatud materjalid

Kasutatud kirjandus

Alatalu, R. (2012). Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis. Eesti Kunstiakadeemia. Kunstikultuuri teaduskond. Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Doktoritöö.

Appelbaum, B. (2007). *Conservation treatment methodology*. Oxford, Burlington: Butterworth-Heinemann.

Brafmann, E. (1980). Pargid Eestis. Tallinn: Eesti Raamat.

Brandi, C. (2005). *Theory of Restoration*. Itaalia, Firenze: Nardini Editore.

Eesti pargid 1 (2007). / Üldkoostajad O. Abner, S. Konsa, K. Lootus, U. Sinijärv. Tallinn: AS Varrak.

Eesti pargid 2 (2012). / Üldkoostajad O. Abner, S. Konsa, P. Palm, U. Sinijärv. Tallinn: AS Varrak.

Grišakov, Ü. (2007). Väikevormid ajaloolises pargis. – *Eesti parkide almanahh*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium.

Hansar, L. (2008). *The Lacuna, an Empty Space in Urban Construction. Cesare Brandi's Restoration Theory in the Integral Preservation of Old Town Areas. – Koht ja paik. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics VI*. Tallinn

Hansar, L. (2009). (Vana)linn kui semiosfäär. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Hein, A. (2003). Eesti mõisaarhitektuur historitsismist juugendini. Tallinn: Hattorpe.

Hein, A. (2007). Viljandimaa vanad pargid. – *Eesti parkide almanahh*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium.

Hein, A. (2013). Õisu. Ühe Liivimaa mõisa ajalugu ja arhitektuur. Tallinn: Hattorpe.

Hiiop, H. (2009). Kaasaegse kunsti aeg ja ruum. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Jokilehto, J. (2010). Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

- Kalm, M. (2001). Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print.
- Karro, K. (2008). Ajaloolise pargi tähendus. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.
- Konsa, K., Sinijärv, U. (2007). Parkide kaitsest. – *Eesti parkide almanahh*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium.
- Kull, K. (2009). Võõras ja oma pargis. – *Park on paradiis looduses ja kunstis*. Tartu: Eesti Maaülikool.
- Lootus, K. (2007). Kadrioru park. – *Eesti parkide almanahh*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium.
- Maiste, J. (2007a). Tuldud teed edasi. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoja OÜ.
- Maiste, J. (2007b). Park kui ikoon. – *Eesti parkide almanahh*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium.
- Maiste, J. (2008). Kunstikriitiline ja kriitiline restaureerimine. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.
- Maiste, J. (2009a). *Balti Villa Rustica* ja „Liivimaa Šveits“. – *Park on paradiis looduses ja kunstis*. Tartu: Eesti Maaülikool.
- Maiste, J. (2009b). Aeg ruumi ja ruum ajas. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Maiste, J. (2014). 101 Eesti mõisa. Tallinn: Varrak.
- Norberg-Schulz, C. (1984). *Genius loci. Towards a phenomenology of architecture*. New York: Rizzoli.
- Norberg-Schulz, C. (1986). *Baroque Architecture*. New York: Rizzoli.
- Nurme, S. (2008). Pargi restaureerimine. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.
- Nurme, S. (2009). Vana park. Avastusretk baroki ääremaile. – *Park on paradiis looduses ja kunstis*. Tartu: Eesti Maaülikool.

Nurme, S. (2014). Eesti barokne mõisapark ja tänapäev: avastamine, mõistmine, taastamine. – *Kadriorg 295 – barokne park tänapäeval*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Nurme, S., Nutt, N. (2012). Pargiterminite seletussõnaraamat. Keskkonnaamet.

Nutt, N. (2005). Tartumaa mõisamaastik ajas ja ruumis. – *Tartumaa mõisad. Näituse „Kaotatud paradiis“ kataloog*. Eesti Põllumajandusülikool. Maastikuarhitektuuri eriala toimetised II.

Nutt, N. (2008a). Eesti ajalooliste mõisaparkide kujundus nende hiilgeajal. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.

Nutt, N. (2008b). Park kui raamat. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.

Nutt, N. (2008c). Parkide kaitsest. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.

Nutt, N. (2008d). Hoolduskava. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.

Nutt, N. (2009a). Mõisamaastiku aeg ja ruum. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Nutt, N. (2009b). Mõis ja maastik. – *Park on paradiis looduses ja kunstis*. Tartu: Eesti Maaülikool.

Nutt, N. (2011). Helmi Üprus mõisaparkide uurijana. – *Acta architecturae naturalis*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.

Paal, P., Palang, H. (2002). *Places gained and lost. – Koht ja paik II*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Paalo, P. (2013). Reljeef Eesti regulaarsete mõisaparkide kujunduses 1750-1850. Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž. Maastikuarhitektuuri õppetool. Magistritöö.

Paju, R. (2009). Aeg ja väärtused. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Saarepuu, T. (2011). Autentsed puuliigid Hummuli, Kiidjärve, Kuremaa, Röpina, Unipiha ja Öisu mõisa pargis. Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž. Maastikuarhitektuuri õppetool. Bakalaureusetöö.

Sinijärv, U. (2008). Pargid kaitsealuste objektidena. – *Parkide restaureerimine*. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.

Sinijärv, U. (2009a). Vanade mõisaparkide restaureerimine. – *Eesti parkide almanahh 2*. Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet.

Sinijärv, U. (2009b). Aeg ja ruum Eesti mõisaparkides. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Sinijärv, U. (2012). Kunst ja loodus pargis. Kujunduslike ja liigikaitseliste eesmärkide ühendamine parkide restaureerimisel ja hooldamisel Saare maakonna looduskaitsealuste parkide näitel. Eesti Kunstiakadeemia. Kunstikultuuri teaduskond. Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Doktoritöö.

Sinijärv, U. (2014). Pargid Eestis. – *Kadriorg 295 – barokne park tänapäeval*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Sipelgas, K. (2009a). Park – maastik raamis. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Sipelgas, K. (2009b). Mõisapark kui ettekujutus. – *Park on paradiis looduses ja kunstis*. Tartu: Eesti Maaülikool.

Sipelgas, K. (2011). Inglise stiilis park kui tekst. – *Acta architecturae naturalis*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.

Sipelgas, K. (2012). Piirid vanades parkides. – *Eesti parkide almanahh 3*. Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet.

Soovitusi ajalooliste parkide hooldamiseks ja taastamiseks (2001). / U. Sinijärv, S. Konsa, K. Lootus. Keskkonnaministeerium.

Steenbergen, C. (2008). *Composing Landscapes*. Belgia: Birkhäuser Verlag.

Suuder, O. (2009). Varemete poeesia. – *Park on paradiis looduses ja kunstis*. Tartu: Eesti Maaülikool.

Tarkiainen, Ü. (2009). Mõis Eesti asustuspildis 17. sajandil. – *Park on paradiis looduses ja kunstis*. Tartu: Eesti Maaülikool.

Tarkin, E. (2011). Eesti regulaarne mõisaansambel maastikus. Uuring maastiku avatuse, mõisasüdame ulatuse ning teekoridoride muutustest. Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž. Maastikuarhitektuuri õppetool. Magistritöö.

Tuisk, E. (2009). Vanade antropogeensete puistute taimkate põllumajandusmaastikus. Tartu Ülikool. Loodus- ja tehnoloogiaosakond. Ökoloogia ja Maateaduste Instituut. Botaanika osakond. Magistritöö.

Tšerdantseva, O. (2014). Suveaed Nõukogude ja Nõukogude järgsel ajal. – *Kadriorg 295 – barokne park tänapäeval*. Tallinn: Kadrioru park.

Uustalu, K. (2014). Muinsuskaitse roll ajalooliste parkide säilimisel Eestis. – *Kadriorg 295 – barokne park tänapäeval*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Väikevorm mõisamaastikus (2012). / K. Sipelgas, V. Lukken, J. Maiste. Tallinn: Keskkonnaamet, Tallinna Raamatutrükikoda.

Önnepalu, T. (2007). Need lihtsad ja aeglased naudingud... – *Eesti parkide almanahh*. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium.

Üprus, H. (1958). Hoolikamalt suhtuda pargikunsti säilimisse. *Sirp ja Vasar*, 14.02.

Kasutatud internetiallikad

Ajalooliste kaartide rakendus. URL=
<http://geoportaal.maaamet.ee/est/Teenused/Kaardirakendused/Ajalooliste-kaartide-rakendus-p157.html> (kasutatud 24.03.2015).

Archaeological Sites: Conservation and Management (2012). Toimetajad S. Sullivan, R. Mackay. Los Angeles: The Getty Conservation Institute. Google Books (kasutatud 02.03.2015).

Conservation Principles (2008). *English Heritage*. URL=<https://www.english-heritage.org.uk/publications/conservation-principles-sustainable-management-historic-environment/> (kasutatud 05.03.2015).

Eesti Ajalooarhiivi digitaalne andmebaas SAAGA. URL=www.ra.ee.

Eesti Looduse Infosüsteem. URL=<http://loodus.keskkonnainfo.ee/eelis/>.

Eesti mõisaportaal. Autor Valdo Praust. URL=mois.ee.

Ehitismälestiseks tunnistamine.
URL=<http://www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/arhitektuurimalestised>
(kasutatud 09.03.2015).

Gobster, P. H., Nassauer, J. I., Daniel, T. C., Fry, G. (2007). *The shared landscape: what does aesthetics have to do with ecology?* URL=http://www.nrs.fs.fed.us/pubs/jrnl/2007/nrs_2007_gobster_003.pdf (kasutatud 06.04.2015).

Jakobsson, A. (2009). *Experiencing Landscape While Walking*. Alnarp: Swedish University of Agricultural Sciences. Faculty of Landscape Planning, Horticulture and Agricultural Science Department of Landscape Architecture. Doktoritöö.
URL=http://pub.epsilon.slu.se/2118/1/Anna_Jakobsson_framework_low_090924.pdf
(kasutatud 16.02.2015).

Konsa, K. (2012). Otsused konserveerimisprotsessis.
URL=http://www.eestikonserveaator.ee/public/fotod/Kurmo_Konsa_loeng/otsused_konserv eerimisprotsessis.pdf (kasutatud 11.02.2015).

Konsa, K. (2014). Tänapäevane konserveerimine: objektid, väärtused ja inimesed. *Sirp*. 05.12.2014. URL=<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/tanapaevane-konserveerimine-objektid-vaartused-ja-inimesed/> (kasutatud 12.02.2015).

Kultuurimälestiseks tunnistamine.
URL=<http://www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised> (kasutatud 08.02.2015).

Kultuurimälestiste riiklik register. URL=<http://www.muinas.ee/register> (kasutatud 08.02.2015).

Lewis, P. K. (1999). Axioms for Reading the Landscape. – Toimetaja T. J. Schlereth. *Material Culture Studies in America*. Oxford: AltaMira Press. Google Books (kasutatud 06.04.2015).

Maa-ameti geoportaal URL=www.geoportaal.maaamet.ee

Nurme, S., Paju, K-M. (2009). Pargitaimestiku hooldus. Muinsuskaitseameti infovoldik. URL=<http://www.muinas.ee/files/29.%20Pargitaimestiku%20hooldus-1.pdf> (kasutatud 26.05.2015).

Pargi hoolduskava koostamise juhend (2011). / Koostaja N. Nutt. Keskkonnaamet. URL=http://www.keskkonnaamet.ee/public/Pargi_hoolduskava_koostamise_juhend.pdf (kasutatud 27.03.2015).

Randla, A. (2000). Milline vale teile meeldiks? *Sirp* 01.12.2000. URL=<http://www.sirp.ee/archive/2000/01.12.00/Kunst/kunst1-1.html> (kasutatud 10.02.2015).

Riegl, A. (1996). *The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development. – Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Toimetajad N. Price, M. Kirby Talley Jr., A. Melucco Vaccaro. URL=http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic822683.files/Riegl_The%20Modern%20Cult%20of%20Monuments_sm.pdf (kasutatud 21.02.2015).

Sibul, K. (2010). Arengud konserveerimise terminoloogias. – *Renovatum 2010*. Tallinn: Ennistuskoda Kanut. URL=http://www.kanut.ee/Renovatum/Anno_2010/pdf/renovatum_2010_a.pdf (kasutatud 07.03.2015).

Understanding and assessing cultural significance. Practice Note (2013). Austraalia ICOMOS. URL=http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Practice-Note_Understanding-and-assessing-cultural-significance.pdf (kasutatud 02.03.2015).

Õisu matkarada (2012). URL= http://www.keskkonnaamet.ee/public/Oisu_A4_est.pdf (kasutatud 03.05.2015).

Õisu mõis ja park (2008). *Eesti Loodus 2008/4*. URL= http://www.eestiloodus.ee/artikkel2336_2312.html (kasutatud 10.05.2015)

Kasutatud käsikirjad

Artikleid ja ettekandeid vanadest parkidest ja parkide korrastamisest. (2003). Koostaja S. Nurme. Tallinna Restaureerimiskool. Täiendkoolituse Tartu tsükli materjal.

Nurme, S. (2007). Eestimaa baroksete mõisaparkide välitööde metodika. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž. Loengumaterjal.

Puustak, Ü. (2005). Mälestiste ja muinsuskaitsealade säilimise tagamine. Tallinn. Loengumaterjal.

Kasutatud rahvusvahelised kokkulepped

Burra harta/*The Burra Charter* (2013). URL=<http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf> (kasutatud 02.03.2015).
Firenze harta/*The Florence Charter* (1981). URL=<http://www.muinas.ee/meie/oigusloome> (kasutatud 07.02.2015).

Nara dokument autentsusest/*The Nara document of authenticity* (1994). URL=<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf> (kasutatud 09.03.2015).

Veneetsia harta/*The Venice Charter* (1964). URL=http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (kasutatud 07.02.2015).

Kasutatud normatiivaktid

Looduskaitse seadus. RT I, 08.07.2014, 20.

Muinsuskaitse seadus. RT I, 12.07.2014, 10.

Kasutatud projektid

Muinsuskaitse eritingimused Võhmuta mõisa pargi rekonstrueerimisprojekti koostamiseks (2013). Töö nr: 29ET13. Tartu: Artes Terrae OÜ.

Puurmani mõisapark (2009). Muinsuskaitse eritingimused. Töö nr 64ET05. Tartu: Artes Terrae OÜ.

Võhmuta mõisa pargi rekonstrueerimisprojekt (2013-2014). Põhiprojekt. Töö nr 29KP13. Tartu: Artes Terrae OÜ.

Õisu mõisa pargi hoolduskava (2014). Hoolduskava. Töö nr 38HK14. Tartu. Artes Terrae OÜ.

Õisu mõis ja park 1745-2008 (2008). Ajalooline õiend. Töö nr 33HI08. Tartu: Artes Terrae OÜ.

Kasutatud arhiiviallikad

Puurmani mõisa ajalooline õiend. M. Kuldvere. 1977. ERA.T-76.1.2931.

Puurmani mõisa plaan. 1861. EAA 1396.1.475.

Puurmani mõisa inventeerimise ankeet. A. Soonein. 1976. ERA.T-76.1.15872.

Puurmani mõis. Nn Aafrika onn tiigisaarel. 1960. EAA.5238.1.570.11.

Saare mõisa plaan. 1928 (koopia 1925. aasta plaanist). ERA T-3.24.1452.

Saare mõis. Arhitektuurimälestise pass. O. Suuder. 1984. VLAKV. 1.5.

Saare mõis. Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus. V. Ranniku. Tallinn 1978. A-231. ERA.T-76.1.10436.

Saare mõis. Mõisate inventariseerimine. Maiste, J., Tilk, K. Tallinn 1979. A-238. ERA. T-76.1.10443.

Võhmuta mõisa plaan. 1884. EAA 2486.1.3052.183.

Võhmuta mõisa ajalooline õiend. M. Männisalu. Tallinn 1978. ERA.T-76.1.10260.

Võhmuta mõisa inventeerimisankeet. 1977. ERA.T-76.1.14783.

Võhmuta mõisa peahoone fassaad. 01.01.1890 – 1919. EAA.4373.1.238.50.

Võhmuta mõis. Puude allee. Perekond Essen'i fotoalbum. 01.01.1890 – 1919. EAA.4373.1.238.51.

Õisu mõisa inventariseerimisankeet. A. Hein. 1980-1984. ERA.T-76.1.15667.

Õisu mõisa plaan. Koostaja W. Dreyer. 1887. (EAA 2469.1.705)

Õisu mõisa plaan. Koostaja J. Günther. 1908 (aluskaart 1860). (EAA 3724.5.2768)

Õisu mõis. Vaade pargile. 25.-30.07.1931. ERA.1278.1.311.18.4.

Õisu mõisa ajalooline õiend. Koostaja O. Suuder. 1979. ERA.T-76.1.10312.

Üprus, H. (1975). Mõisaansamblitest Eesti NSV-s. Muinsuskaitseameti arhiiv. P-2465.

Kasutatud e-kirjad

Nurme, S. (17.03.2015). Lõputööst. Vastuvõtja e-post: triin.saarepuu@gmail.com.

Nurme, S. (28.04.2015). Magistritöö. Vastuvõtja e-post: triin.saarepuu@gmail.com.

Nurme, S. (08.05.2015). Magistritöö. Vastuvõtja e-post: triin.saarepuu@gmail.com.

LISAD

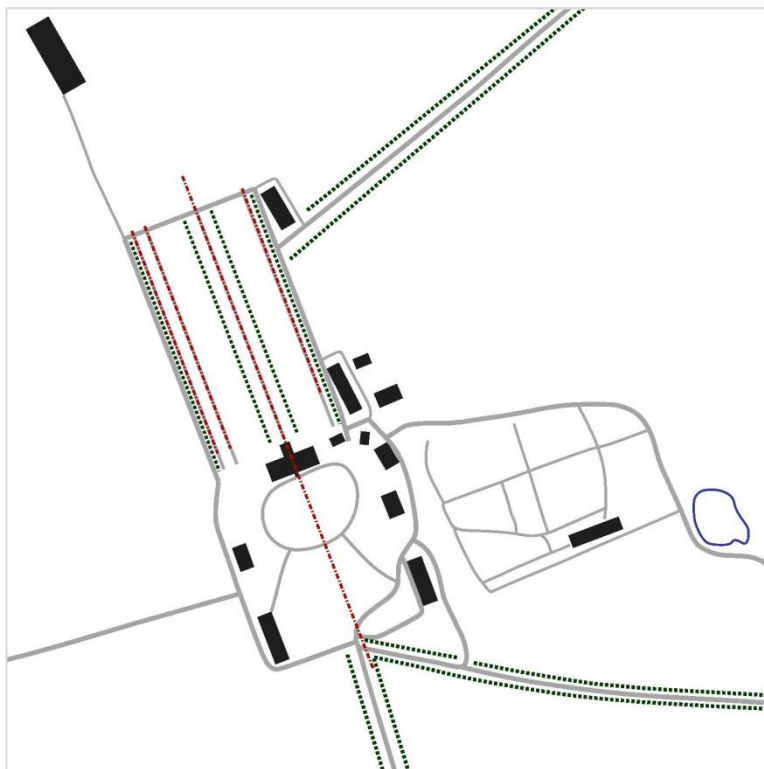
Lisa 1. Saare mõisa park

Lisa 2. Õisu mõisa park

Lisa 3. Võhmuta mõisa park

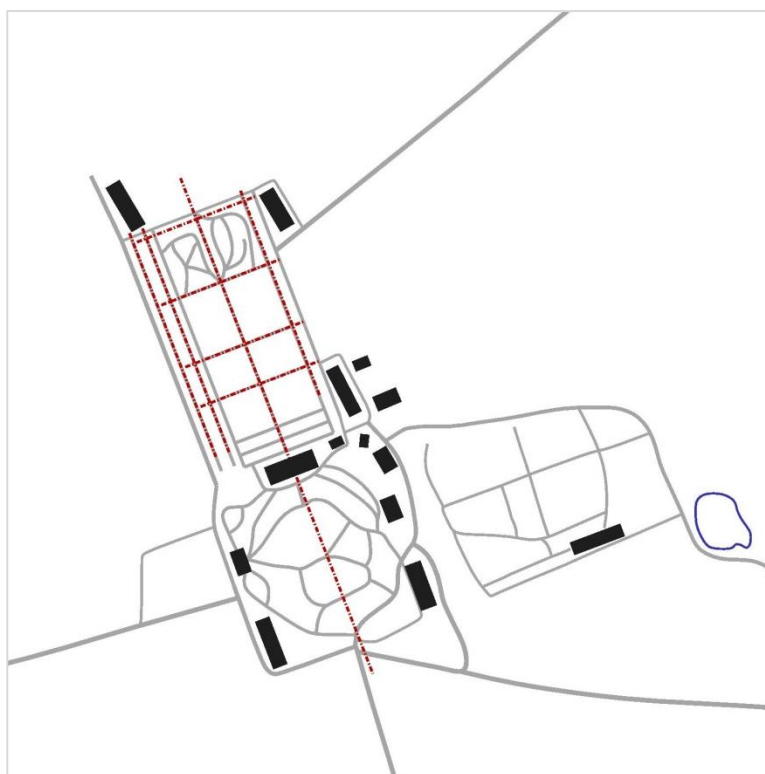
Lisa 4. Puurmani mõisa park

LISA 1. Saare mõisa park

Säilivus/loetavus (%):
struktuur: 75-100/50-75;
hooned: 0-25/75-100;
pargielemendid: 50-75/25-50;
maastikku ulatuvad
elemendid: 25-50/75-100.

Joonis 1. Saare mõisa park verstakaardil.

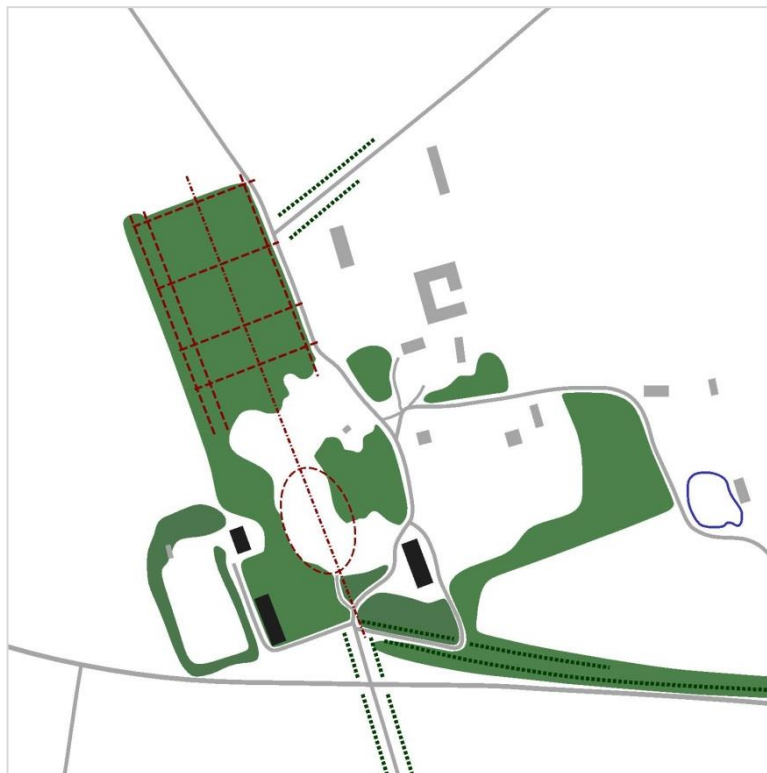
Säilivus/loetavus (%):
struktuur: 50-75/75-100;
hooned: 0-25/75-100;
pargielemendid: 0-25/50-75;
maastikku ulatuvad
elemendid: pole
märgitud.

Joonis 2. Saare mõisa park 1928. aasta plaanil.

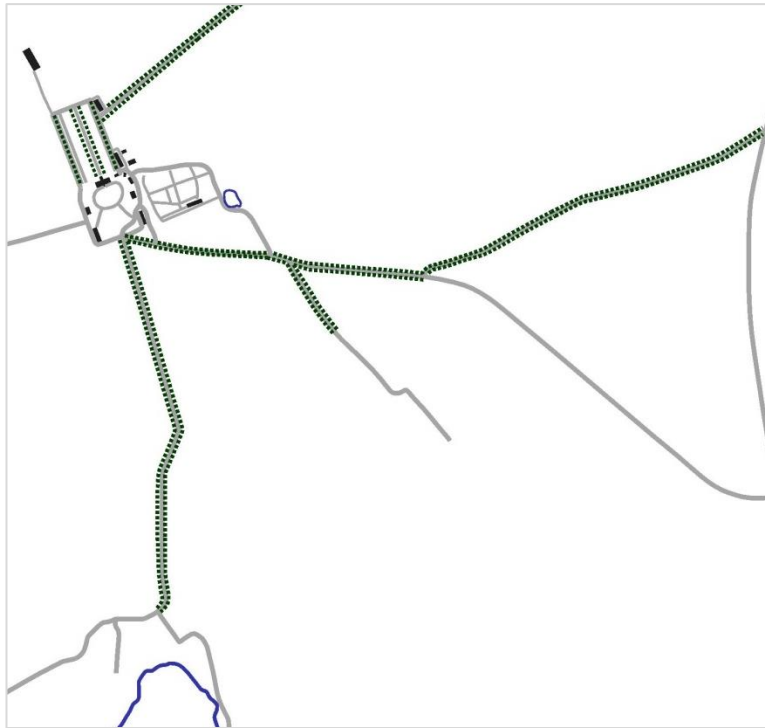

Säilivus/loetavus (%):
 struktuur: 50-75/50-75;
 hooned: 50-75/75-100;
 pargielemendid: 75-100 /0-25;
 maastikku ulatuvad
 elemendid: 75-100/75-100.

Joonis 3. Saare mõisa park Nõukogude perioodil 1970. aasta topokaardi järgi.

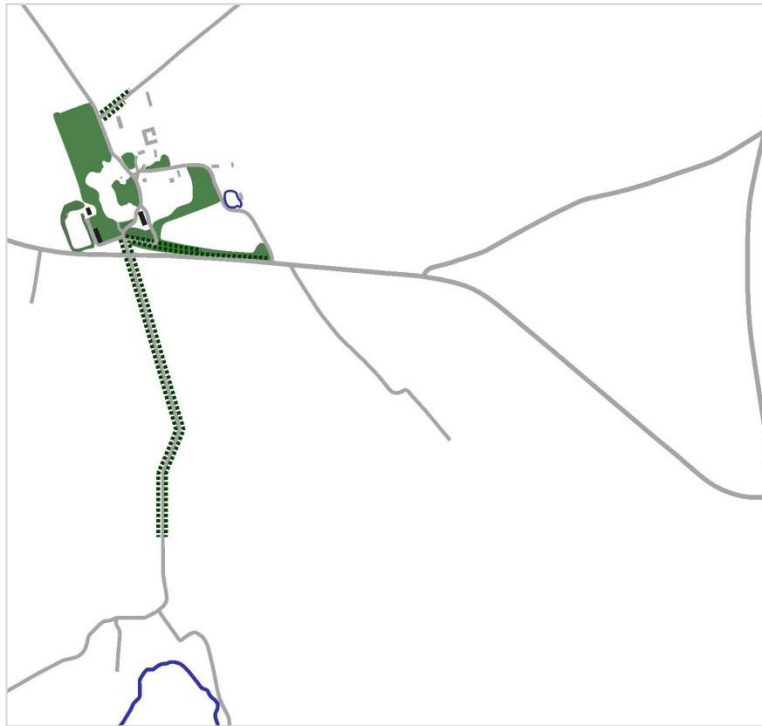
Joonis 4. Saare mõisa park aastal 2015.

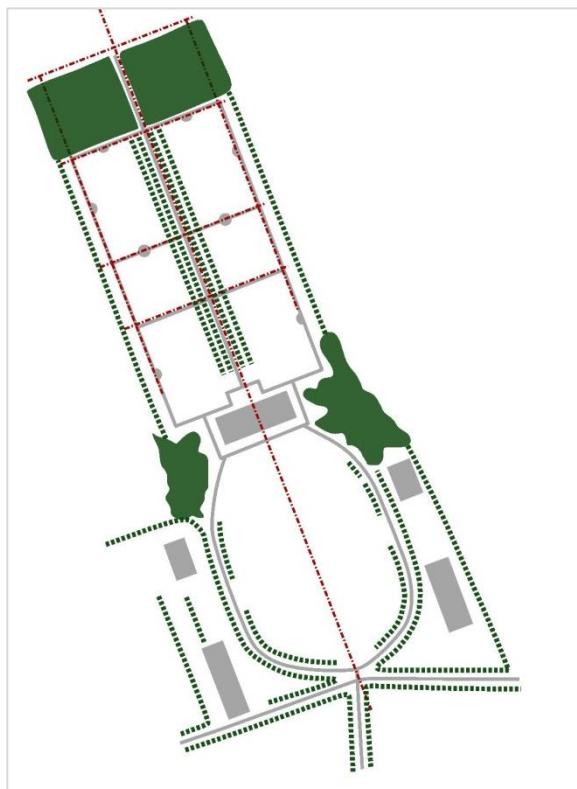
Joonis 5. Alleed Saare mõisa pargis verstakaardi järgi.

Joonis 6. Alleed Saare mõisa pargis Nõukogude perioodil 1970. aasta topokaardi järgi.

Joonis 7. Alleede ulatus Saare mõisa pargis 2015. aastal.

Säilivus/loetavus (%):

struktuur: 50-75/75-100;

hooned: 75-100/75-100;

pargielemendid: 50-75 /50-75;

maastikku ulatuvad elemendid: pole märgitud.

Joonis 8. Saare mõisa pargi ajalooline kujundus Ethel Brafmanni järgi (Brafmann 1980: 18).

Joonis 9. Saare mõisa plaan. 1928 (koopia 1925. aasta plaanist). ERA T-3.24.1452.

Joonis 10. Saare mõisa esiväljak 20. sajandi alguses (foto raamatust „Park on paradis looduses ja kunstis“, 2009, lk 117).

Lisa 2. Õisu mõisa park

Joonis 1. Õisu mõisa park 1887. aastal.

Säilivus/loetavus (%)

Pargielemendid: 50-75/75-100

Struktuur: 75-100/75-100

Maastikku ulatuvad elemendid: pole märgitud.

Hooned: 75-100/75-100

Joonis 2. Õisu mõisa park 1908. aasta kaardil.

Säilivus/loetavus (%)

Pargielemendid: 50-75/75-100

Struktuur: 75-100/75-100

Maastikku ulatuvad elemendid: pole märgitud.

Hooned: 75-100/75-100

Joonis 3. Öisu mõisa park Nõukogude topokaardi järgi 1975. aastal.

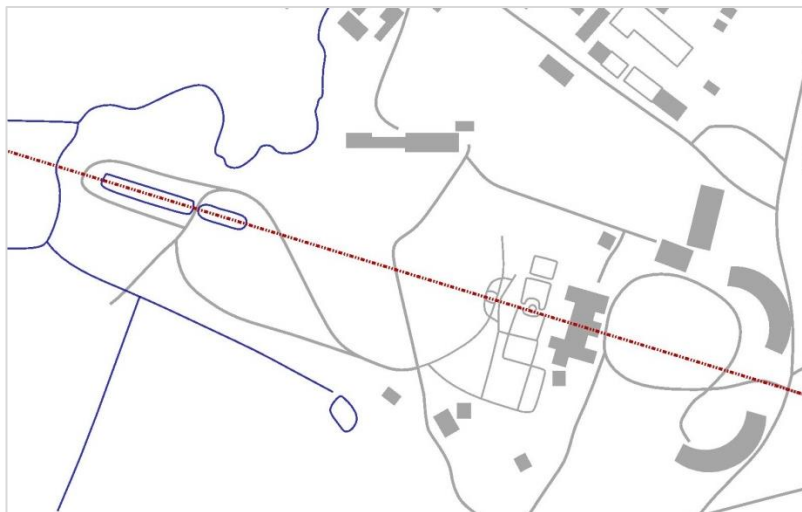
Säilivus/loetavus (%)

Pargielemendid: 50-75/50-75

Struktuur: 50-75/50-75

Maastikku ulatuvad elemendid: 75-100/75-100

Hooned: 75-100/75-100

Joonis 4. Öisu mõisa park 1983. aasta asendiplaani järgi.

Säilivus/loetavus (%)

Pargielemendid: 50-75/75-100

Struktuur: 50-75/75-100

Maastikku ulatuvad elemendid: pole märgitud.

Hooned: 75-100/75-100

Joonis 5. Öisu mõisa park aastal 2015.

Joonis 6. Alleed Öisu mõisa pargis Nõukogude topokaardi järgi 1975. aastal.

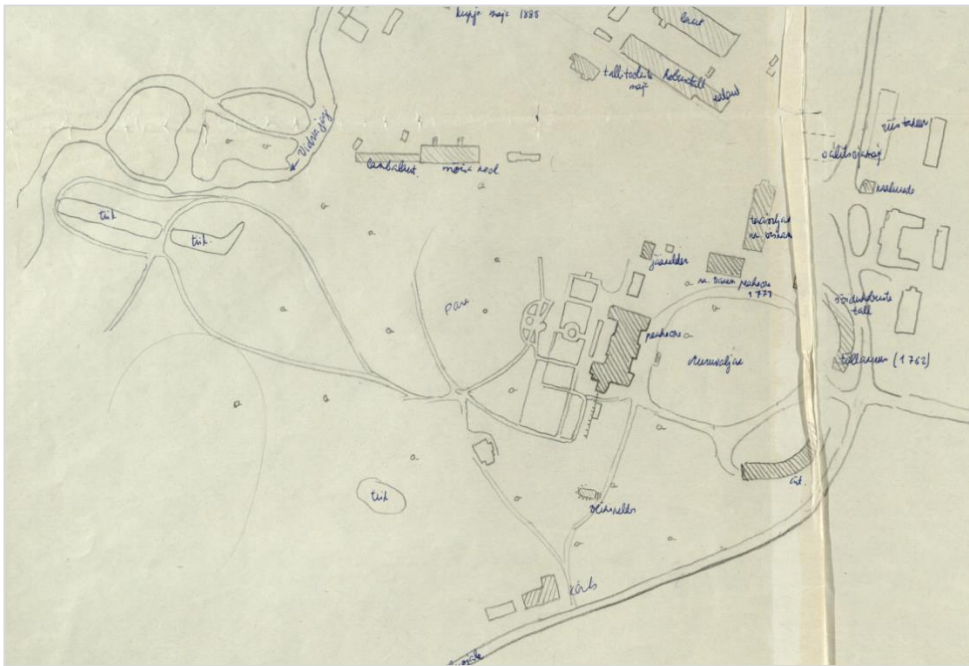
Joonis 7. Alleed Öisu mõisa pargis 2015. aastal.

Joonis 8. Öisu mõisa plaan. W. Dreyer. 1887. EAA 2469.1.705.

Joonis 9. Öisu mõisa plaan. 1908. EAA 3724.5.2768.

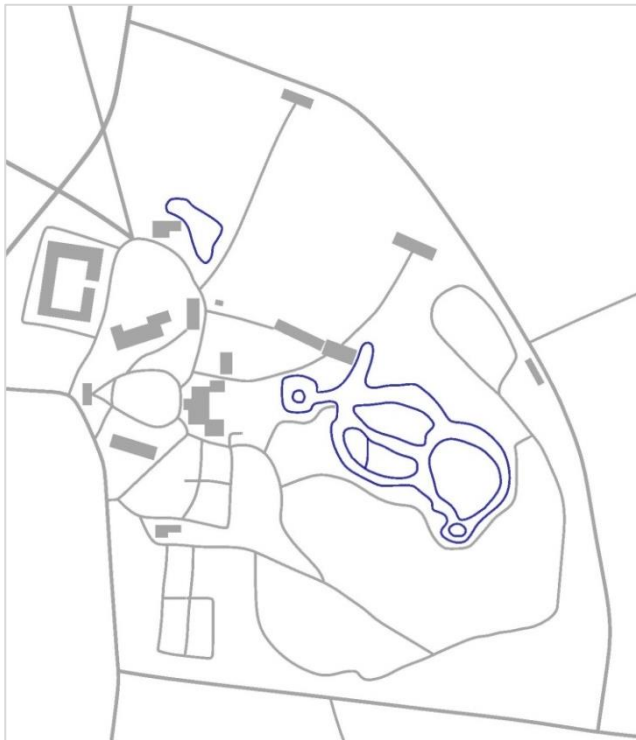

Joonis 10. Öisu mõisa pargi 1983. aasta asendiplaan (ERA.T-76.1.15667).

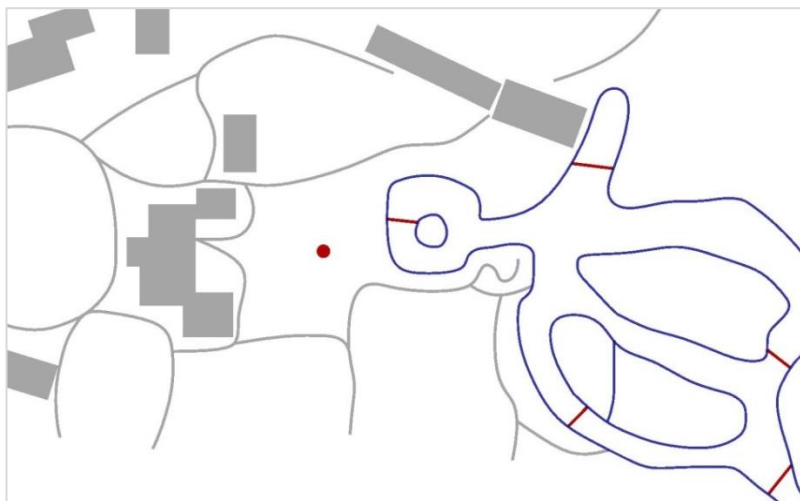
Joonis 11. Õisu mõis. Vaade pargile. 25.-30.07.1931. ERA.1278.1.311.18.4.

Lisa 3. Võhmuta mõisa park

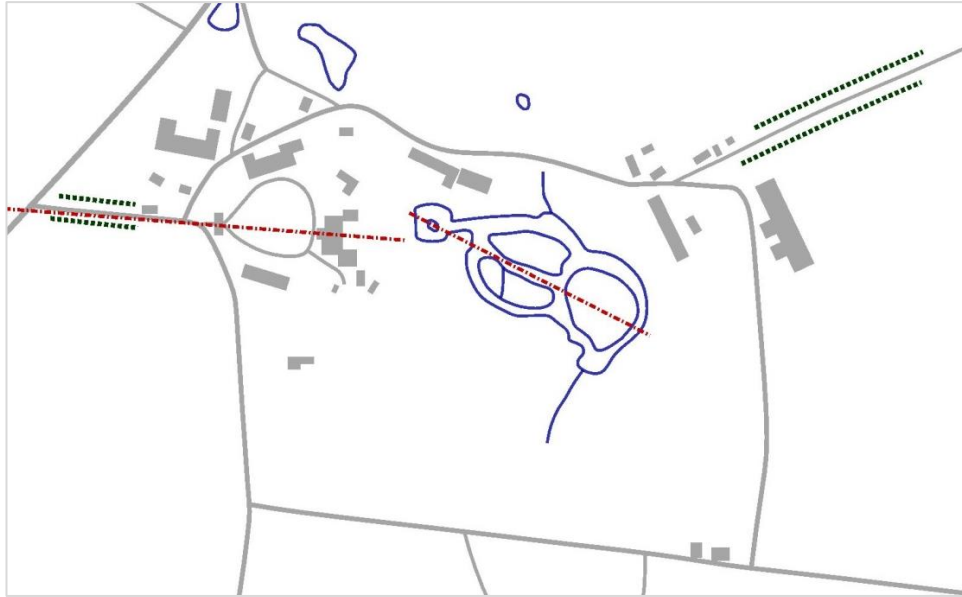
Säilivus/loetavus (%):
struktuur: 50-75/75-100;
hooned: 50-75/75-100;
pargielemendid: 25-50/50-75;
maastikku ulatuvad elemendid:
pole märgitud.

Joonis 1. Võhmuta mõisa park 1884. aasta plaanil.

Joonis 2. Võhmuta mõisa park 1888-1889. aasta plaanil (fragment plaanist).

Säilivus/loetavus (%):
struktuur: 75-100/75-100;
hooned: 75-100/75-100;
pargielemendid: 25-50/75-100;
maastikku ulatuvad elemendid: pole märgitud.

Joonis 3. Võhmuta mõisa park Nõukogude perioodil aastal 1981.

Säilivus/loetavus (%):

pargielemendid: 75-100/0-25;

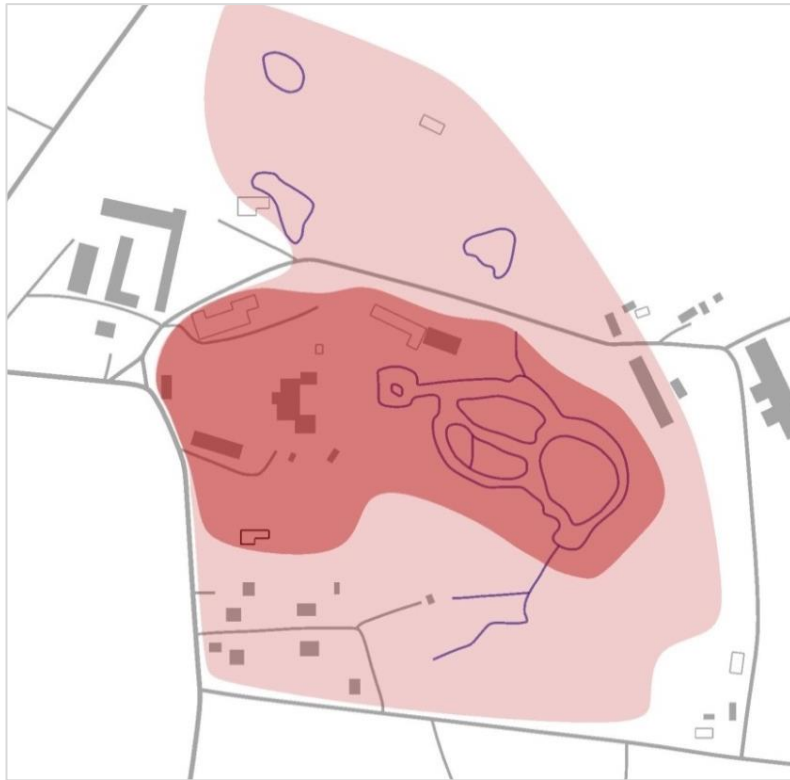
struktuur: 75-100/75-100;

maastikku ulatuvad elemendid: 0-25/75-100

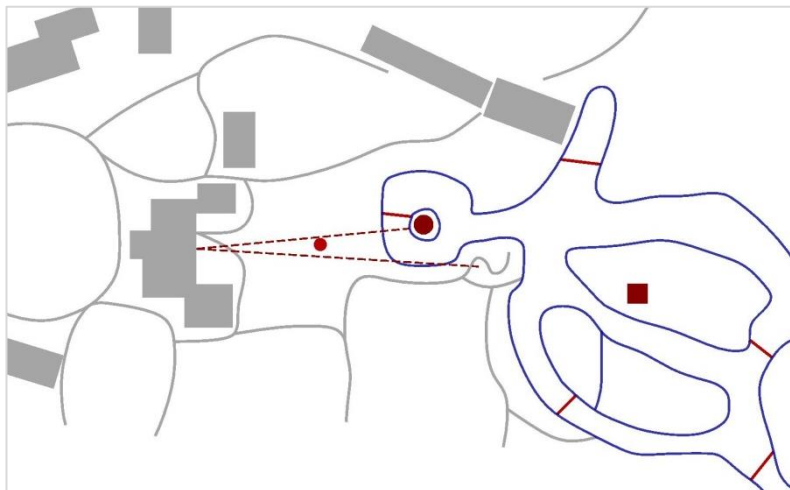
hooned: 75-100/75-100;

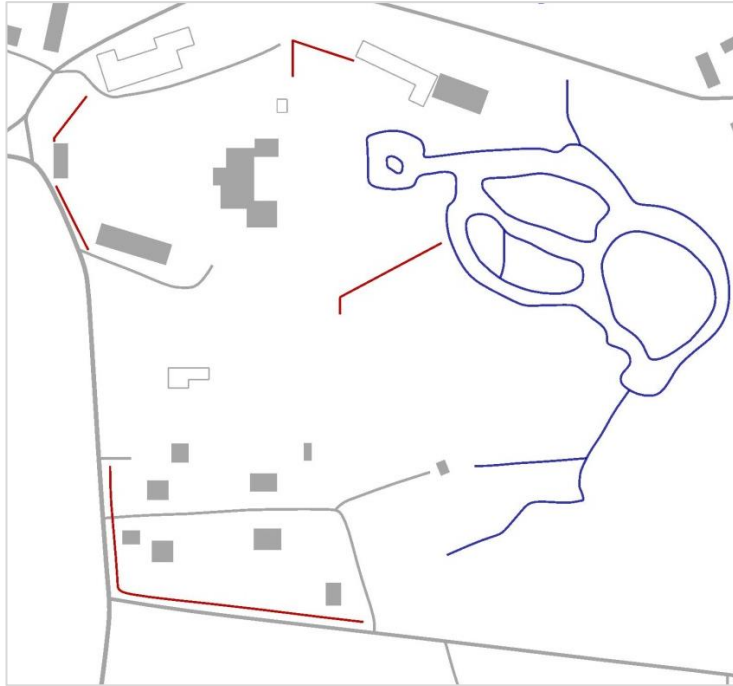
Joonis 4. Võhmuta mõisa park aastal 2015.

Joonis 5. Võhmuta mõisa pargi ala vähenemine: 19. sajandi lõpu situatsioon võrreldes olukorraga aastal 2015.

Joonis 6. Väikevormide asukohad ajaloolises Võhmuta mõisa pargis. Näidatud on ümara põhiplaaniga paviljoni ja ristkülikukujulise põhiplaaniga paviljoni asukohad saartel, sillad ning katkendjoonega ümartempli ja serpentiinkünka vaateline seos peahoonega (1888.-1889. aasta plaan; Võhmuta mõisa pargi... 2013-2014: koondplaan).

Joonis 7. Piirdemüürid Võhmuta mõisa pargis aastal 2015. Loetavad piirdemüürid on esitatud punakaspruuni joonega (Aluskaart: Muinsuskaitse eritingimused... 2013: 32; Maaameti geoportaal).

Joonis 8. Võhmuta mõisa plaan. 1884. EAA 2486.1.3052.183.

Joonis 9. Võhmuta mõisa plaan 1888.-1889. Võhmuta mõisa ajalooline õiend. M. Männisalu. Tallinn 1978. ERA.T-76.1.10260.

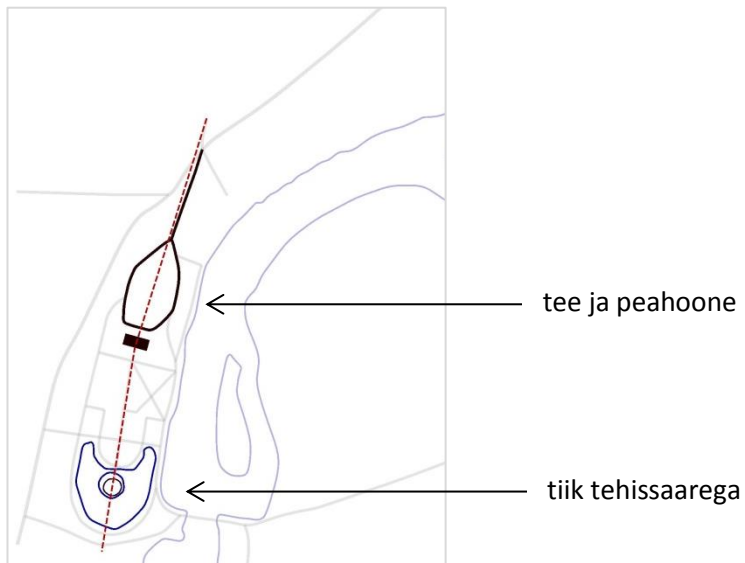

Joonis 10. Võhmuta mõisa peahoone fassaad. 01.01.1890 – 1919. EAA.4373.1.238.50.

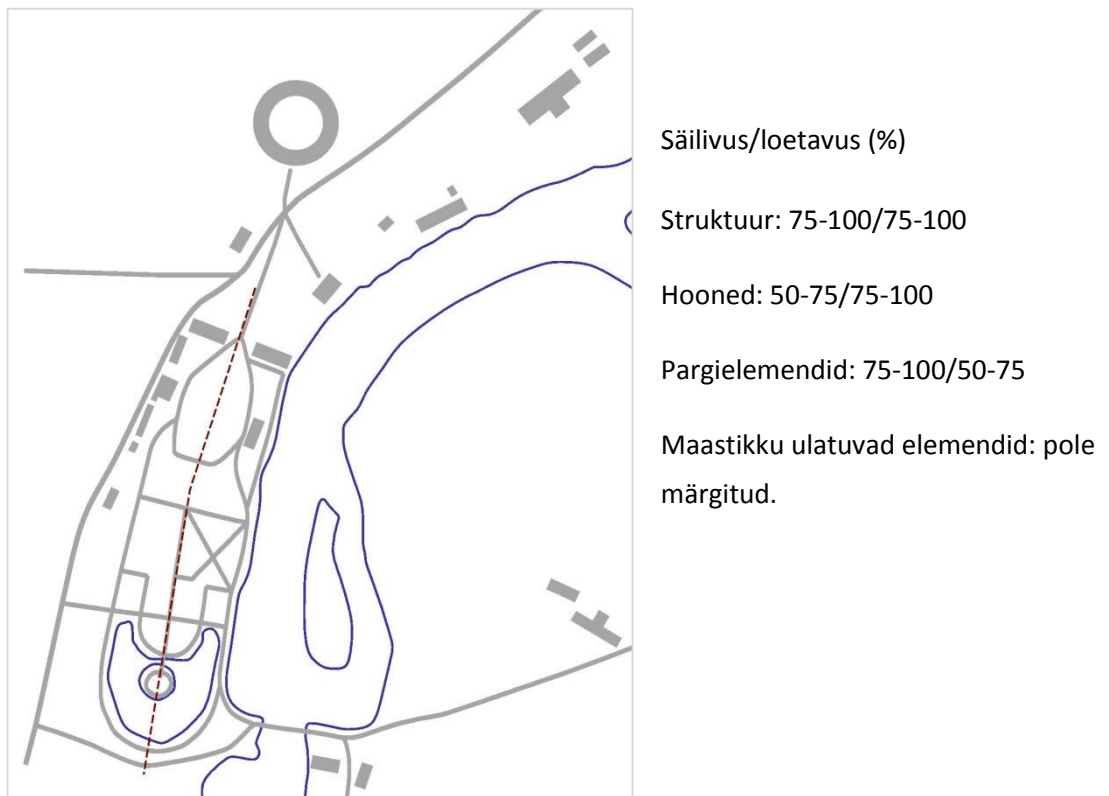

Joonis 11. Võhmuta mõis. Puude allee. Perekond Essen`i fotoalbum. 01.01.1890 – 1919.
EAA.4373.1.238.51.

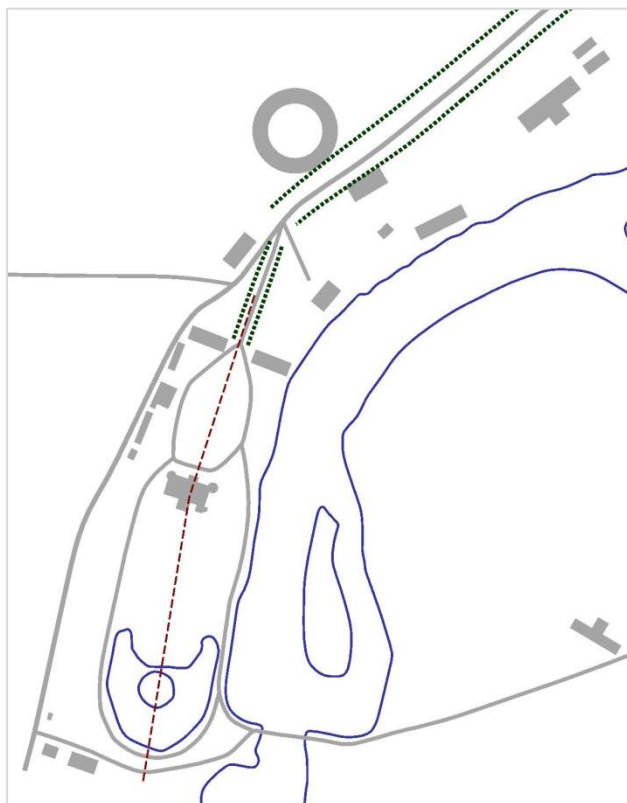
Lisa 4. Puurmani mõisa park

Joonis 1. Puurmani mõisa parki barokse struktuuri säilinud elemendid.

Joonis 2. Puurmani mõisa park 1861. aastal.

Säilivus/loetavus (%)

Struktuur: 75-100/75-100

Hooned: 50-75/75-100

Pargielemendid: 75-100/25-50

Maastikku ulatuvad elemendid: 0-25/75-100.

Joonis 3. Puurmani mõisa park verstakaardi järgi. Hooneid puudutavad täpsustused 19. sajandi lõpu skeemilt.

Säilivus/loetavus (%)

Struktuur: 75-100/75-100

Hooned: 75-100/75-100

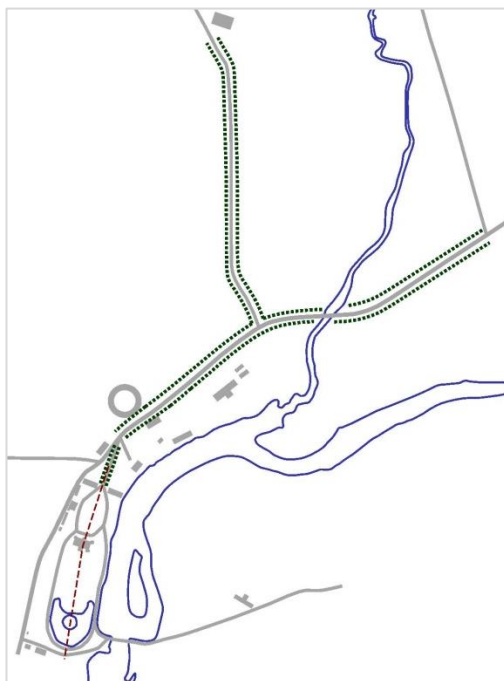
Pargielemendid: 75-100/25-50

Maastikku ulatuvad elemendid: 25-50/75-100.

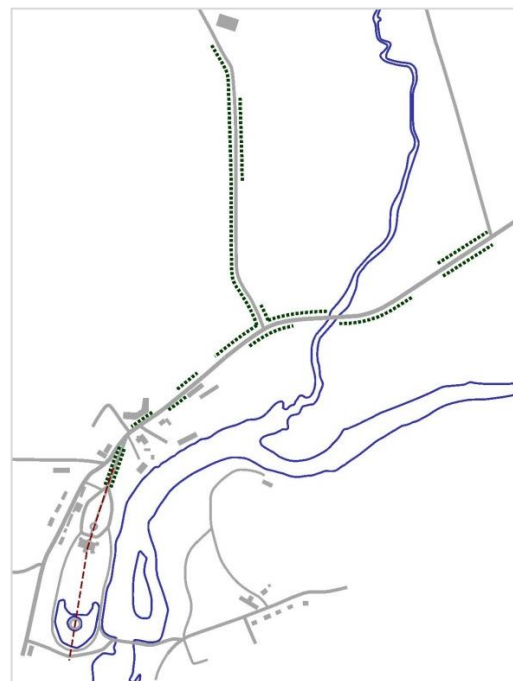
Joonis 4. Puurmani mõisa park Nõukogude perioodil 1974. aastal.

Joonis 5. Puurmani mõisa park aastal 2015. Mustaga on toodud muinsuskaitsealused ajaloolised hooned.

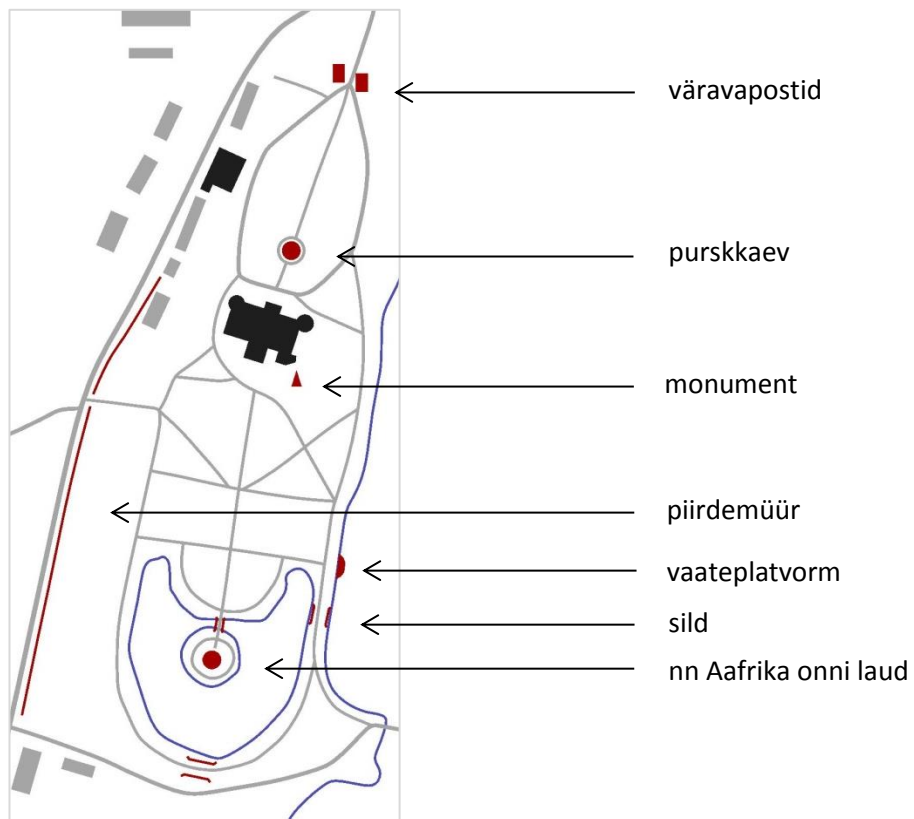
Joonis 6. Puurmani mõisa alleede ulatus verstaardi järgi.

Joonis 7. Puurmani mõisa alleede ulatus 1974. aasta kaardi järgi.

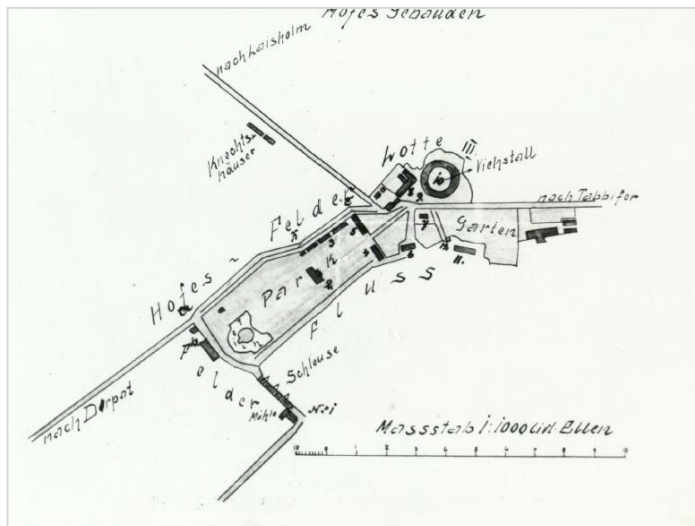
Joonis 8. Alleede ulatus aastal 2015.

Joonis 9. Väikevormide asukohad Puurmani mõisa pargis aastal 2015.

Joonis 10. Puurmani mõisa plaan. 1861. EAA 1396.1.475.

Joonis 11. Puurmani mõis 19. sajandi lõpus. Puurmani mõisa ajalooline õiend. M. Kuldvere. 1977. ERA.T-76.1.2931.

Joonis 12. Puurmani mõis. Tundmatu mees pargimajakese taustal tiigisaarel. 1960.
EAA.5238.1.570.11.